NAJVEĆE KULTURE SVIJETA

davoralfa@warezhr.org

KINA

Uvod

Značajna arheološka nalazišta u Narodnoj Republici Kini u posljednje su vrijeme ponovno izazvala pažnju javnosti i na Zapadu. Nova sustavna iskopavanja u proteklih četrdeset godina korjenito su izmijenila cjelokupnu kinesku povijest umjetnosti. »Kulturna revolucija«, koja je pogubno djelovala u mnogim društvenim područjima, na ovom nije ostavila značajnijeg traga.

Kineska je povijest puna takvih kobnih događaja s najtežim posljedicama. Politička razilaženja u mišljenju, koja su se često rješavala ratom, imala su strašne posljedice, posebno na umjetničkom polju. Gradnja kuća i palača od laganih materijala bila je mnogo puta razlogom da je samo jedan izvor požara mogao pretvoriti u prah i pepeo čitav grad, a s njime i sve umjetničke spomenike, bilo da su to zidne slike, skulpture od drva ili slike smotane u svitak. Nerazboritost nekih vladara prouzrokovala je i dodatne gubitke. Tako je car Liang Yuandi (vladao 552. - 555.), vladar male carevine na jugu Kine, dao spaliti svoju veliku zbirku umjetničkih slika, kad je odlučio postati budistički monah. Takva obijesna i sudbonosna uništavanja dovela su do toga da su umjetnička djela od prolaznih materijala, a iz ranih dinastija, ostala očuvana u vrlo malom broju. Tu žalosnu sliku posljednjih su godina promijenili uspjesi arheologa.

Zapadna slika o kineskoj umjetnosti bila je dugo vremena krivotvorena kobnim klišejem: umjetnost, a zapravo i cjelokupna kultura, smatrala se statičnom, bez pokretačke snage i nerazvijenom. Zapadnim se promatračima činila čvrsto vezana uz krutu tradiciju, a umjetnici su im izgledali nesposobnima za nov i samostalan razvitak. Jednim su dijelom tu sliku stvorili Europljani, koji se nisu pokazali spremnima da se bez predrasuda pozabave kineskom kulturom, ili za to nisu bili sposobni, kao npr. trgovci i misionari, koji su slabo razumjeli neobičnu ljepotu.

Potpuno neopravdano omalovažavanje kineske umjetnosti, ukoliko nije lijepo ukrašenim porculanom resila svečano prostrte stolove europskih uglednika, nije počivalo samo na potpunom neshvaćanju tradicije. Kineskim je slikarima tradicija značila mnogo više nego zapadnim umjetnicima. Bila je čvrst temelj kakav je svaki umjetnik trebao za vlastiti razvoj.

Tek kad su mogli potpuno shvatiti odabrane stare uzore i naknadno ih umjetnički izraziti, usudili su se stvarati nešto novo i revolucionarno. Jaz koji se u kineskoj umjetnosti neprestano stvarao između akademskih slikara, koji su ponavljali stare stilove u relativno nepromijenjenom obliku, te ekscentričnih slikara, koji su se svjesno suprotstavili svojim prilagodljivim kolegama, ovdje ne znači protivljenje, jer je solidno obrazovanje u tradicionalnim stilovima objema grupama pomoglo u svladavanju njihova zanata. Razlog njihovu odvajanju bio je dijelom manje umjetničke, a više političke prirode. Ekscentrici su svojim stilističkim pokusima na suptilan način izražavali politički protest, npr. protiv vlasti, koje su se odricali izljevima umjetničke prirode, dok su se akademski slikari u davna vremena prepustili bogatom skrbništvu careva, svojih poslodavaca. Djelomično je svjesno razlikovanje vlastitog stvaralaštva od uobičajenog bilo i naglašavanje suprotnosti između književno obrazovanih činovnika, koji su slikali samo zbog vlastitog zadovoljstva, i umjetnika koji su svoju sposobnost prodavali. Treći razlog ekspresivnih izljeva tušem i kistom bile su vjerske potrebe. Pristaše zen-budizma osjećali su crtež, nastao trenutačnim nadahnućem, kao izraz vjerskog doživljaja, spoznaje.

Na primjeru slikarstva htjeli smo pojasniti da je dojam o kineskoj umjetnosti, nastao u Europi, potpuno pogrešan. U umjetnosti je u svako doba prisutan razvitak. Samo su uvjeti za razvoj u Kini bili drukčiji. Loš dojam, koji je stečen u Europi, zasnovan je na lošim primjerima, često drugorazrednih umjetničkih djela, koja su u 18. i 19. stoljeću donijeli sa sobom u Europu misionari i trgovci, a koja su potjecala od mnogostruko iskusnih »umjetničkih zanatlija«.

Pravi procvat nekonvencionalnog slikarstva izazvalo je utemeljenje posljednje carske dinastije u Kini, dinastije Qing. Njezini vladari nisu bili Kinezi već Mandžuri, koji su u 17. stoljeću osvojili Kinu i protjerali kineske vladare dinastije Ming. Umjetnička očitovanja ekscentrika iz tog razdoblja moraju se promatrati kao izraz protesta. Odnos prema inozemnim utjecajima, preko stranih umjetnika pa i osvajača, bio je u Kini uvijek dvojben, iako su oni često imali važnu ulogu u razvoju kineske umjetnosti. No, ne smije se zaboraviti da kineska kultura nije bila jedinstvena tvorevina. Već njezino podrijetlo to jasno pokazuje. Carstvo je u trećem stoljeću pr. Kr. sastavljeno od različitih država sa samostalnim kulturama, koje su se postupno razvile u labilnu cjelinu. Dakle, promatrajući kinesku kulturu ne smije se nikad zanemariti da su joj svoj pečat dali kako vanjski utjecaji, tako i jaka regionalna strujanja.

U 19. je stoljeću kinesko oblikovanje parkova i krajolika bilo veoma značajno za europske perivoje, osobito engleske. Još se i danas možemo diviti mnogim čuvenim parkovima. U Kini su tim naglašeno asimetričnim oblicima parkova u mnogim primjerima suprotstavili vrlo strogu i monumentalnu arhitekturu palača. Obje te krajnosti spojile su se kod carskih

palača u doba dinastije Tang u jednu cjelinu, koja odražava čudnovat razdor u kineskom mišljenju, što se može objasniti suprotnim idealima dvaju važnih filozofskih pravaca. Predmet filozofije konfucijanizma bili su uglavnom društveno uređenje i čovjek u društvu: čovjek kao preslika svemira. Zbog svoje srodnosti s njime, s obzirom na postojanje, poredak je u cijelosti ovisan o čovjekovu vladanju, a posebno o vladanju predstavnika čovječanstva, cara. Odnosi između cara i »običnih smrtnika« unutar društva u cjelini, strogo su određeni. Konfucijanizam proistječe iz čvrste povezanosti svijeta u kojem je važan svaki element. Ako se car loše ponaša, nije samo društvo potreseno unutrašnjim nemirima. Dižu se i »barbarski« narodi izvan carskog područja, a olujama i drugim katastrofama i priroda nagoviješta da je carevim neprimjerenim vladanjem svemir izgubio ravnotežu.
U graditeljstvu je građenje palača u strogome redu simbol ideja konfucijanizma. U primijenjenoj umjetnosti on se izražava osobito prikazivanjem istaknutih osoba, na primjer uglednih ministara i čestitih supruga.
Dakle, možemo zaključiti da je, prema konfucijevskom naučavanju, društvo na neki način obilježeno prirodnim zakonom.
I taoizam, koji je već rano pored konfucijanizma imao važnu ulogu, polazi od zakonitosti biti svemira, koje baš onda najpovoljnije djeluju na sve njegove dijelove, ako čovjek ne pokušava samovoljno nešto promijeniti. Ako stvarima ostavlja njihov prirodni tijek, i sam živi prirodno.
U filozofiji ranih taoista središnje značenje ima ideal zlatnog doba, doba prije uvođenja civilizacije. Svaki društveni poredak otklanjali su kao »degeneraciju«. Uvođenje zakona i vlada smatrali su zadiranjem u prvobitan sklad koji je na taj način narušen. Taoisti su pokušali postići svoj cilj djelomično povlačenjem iz društva u samoću, a djelomično traženjem dalekog raja, u kojem se još može pronaći iskonsko stanje za kojim su čeznuli.
U doba dinastije Han, odnosno neposredno prije, uočavaju se novi elementi: težnja za tjelesnom besmrtnošću usklađivanjem načina života s prirodnim zakonom i uzimanjem eliksira za postizanje besmrtnosti. U likovnim prikazima iz vremena dinastije Han taj noviji razvoj igra bitnu ulogu: slike besmrtnika i taoističkih rajeva pojavljuju se na keramici i reljefima te kao ukras u ranim perivojima. Katkad se, po nalogu cara, prikazuju i široke poljane besmrtnika. Dakle, na više kineskih palača starog i novijeg doba nalazimo simbolično nagoviještena dva različita filozofska ideala.
I jedna strana vjera, budizam, bila je vrlo značajna za umjetnost. Oblik, koji su u 3. i 4. stoljeću uveli u Kini monasi iz srednje Azije, bio je mahayana-budizam. Taj pravac nije kao pravac hinayana učinio povijesnog Budhu središnjim likom obožavanja. Za njih su to bodhisattve, bića koja prema savršenosti svog karaktera očekuju prosvjetljenje i sposobna su postići nirvanu, ali i dalje ostaju u ovome svijetu, kako bi čovjeku pomogli pri usavršavanju njegova životnog obrata.

Ovaj je oblik budizma već razvio svijet mnoštva bogova i spojio u cjelinu kako indijske tj. hinduističke, tako i srednjoazijske bogove. Dalekosežna otvorenost prema drugim vjerama i mogućnost izbavljenja svih bića učinili su novu vjeru privlačnom. Privlačna je i perspektiva ponovnog rođenja u jednom od mnogih Budhinih rajeva u ovom i svim prethodnim vremenima, koja je vjernicima obećavala neizrecivu nasladu.

U 4. i 5. stoljeću možemo utvrditi živu prevodilačku djelatnost u Kini, koju su ubrzali inozemni monasi, ali i učeni Kinezi. I budistički hramovi u pećinama svojim bogatim slikarstvom i kamenim spomenicima svjedoče o brzom razvitku budističke umjetnosti u Kini.

Ovaj uvod treba pružiti dostatan uvid u raznovrsna strujanja važna za širenje kineske umjetnosti i kulture, pri čemu se, naravno, nisu mogli spomenuti svi elementi. Nadamo se da ćemo u ovom prikazu predstaviti još neke elemente cjelovite slike kineske umjetnosti.

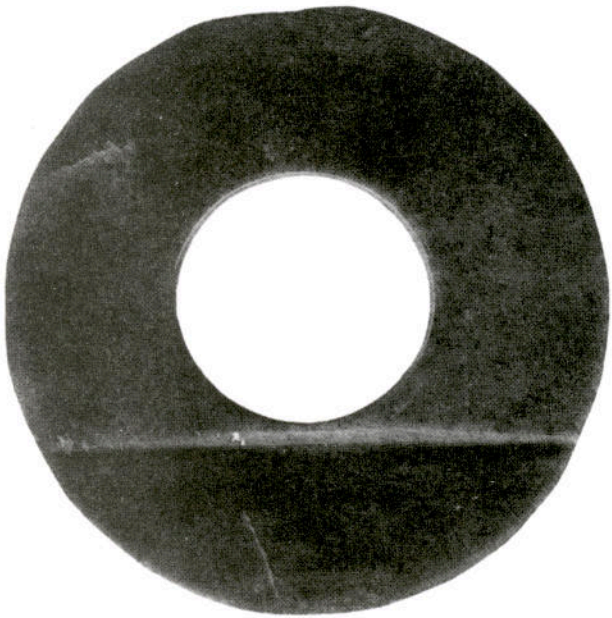

1 Kolut od žada (promjer: 14,7 cm) nađen u Banshanu, pokrajina Gansu, vjerojatno je imao vjersko značenje. Potječe iz neolitika.

Nalazi iz neolitika

(oko 5. - 3. tisućljeća pr. Kr.)

Do početka 20. stoljeća vjerovalo se da Kina nije u kameno doba imala razvijenu kulturu. Pažnju je pobudilo otkriće Šveđanina Gunnara Anderssona dvadesetih godina ovog stoljeća. U nizu nalazišta u pokrajini Gansu on je iskopao obojene ostatke glinenog posuđa skupa s kamenim alatom. Prema prvome nalazištu (u mjestu Yangshao), ta kultura s djelomično vrlo elegantno obojenim posudama, nazvana je jangšaoskom ili kulturom Yangshao.

Tom iznenađujućem dokazu da se u 2. tisućljeću prije Krista kineska kultura nije pojavila iznenada, ubrzo se pridružio još jedan. Kod sela Longshana u Shandongu otkrivena je 1928. god. vrlo tanka crna keramika, katkad ne deblja od ljuske jajeta, izrađena lončarskim kolom. Ta tehnička profinjenost nije se mogla utvrditi kod jangšaoske keramike. Nažalost, postotak fine keramike obilježene posebnim osjećajem za oblik, bio je posve neznatan. Većina drugih predmeta izrađena je od grube sive gline, s jednostavnim urezanim crtežima ili vrpčastim otiscima. Budući da je u drugim nalazištima iznad sloja keramike Yangshao bio sloj longšanske kulture, pretpostavljalo se, da se radi o slijedu kultura, koje su svoj završetak našle u brončanom dobu i civilizaciji Shang.

Na temelju opsežnih novih iskopina nakon revolucije, arheolozi su bili prisiljeni napustiti tu teoriju. Ispostavilo se da su u različitim regijama otkrivene brojne varijante obiju kultura i njihovih miješanih oblika, a pronađeno je kako obojeno, tako i sivo i crno posuđe tankih stijenki. Danas držimo da je riječ o dvije kulture koje su se u pojedinim područjima istodobno pojavile.

Keramika iz skupine Yangshao pokazuje bogatstvo ukrasnih oblika, koji su se najvećim dijelom razvili od kruga i spirale. U većini primjera gornju polovicu posude pokrivaju ornamenti koji se nanose nakon pečenja. Nožice ostaju neukrašene, vjerojatno zato što su pri kuhanju bile izložene vatri ili zabodene u zemlju. Na sjeverozapadu Kine, osobito u pokrajini

2 Glinena grobna posuda iz doba kulture Machang (neolitik), čiji ukras nagoviješta ljudsku figuru. Oslikana je crnim i crveno-smeđim zemljanim bojama na bijeloj podlozi.

Gansu, nađene su brojne trbušaste posude ukrašene velikim krugovima i spiralnim uzorcima. Unutrašnjost krugova i sredine spirala ispunjene su rombovima ili drugim četverokutnim uzorcima. U središnjem su dijelu ukrasi manji, ali su oblici znatno drukčiji. Javljaju se cvjetni ukrasi te životinje, poput žaba, koza i riba. Ponegdje su već prikazani i ljudi, npr. na niskim reljefima na stijenkama visokih trbušastih posuda. Poklopci su ponegdje ukrašeni crtežima ljudskih glava.

Pored spomenutih vrčeva pronađene su plitke posude i amfore te male plitke posude s visokim nogama. Posebno su karakteristična dva oblika, od kojih je *ding*, tronožna posuda s masivnim nogama, i u kasnijem dobu bila veoma proširena. *Li* ima tri šuplje noge i podsjeća na vime. Nakon dinastije Shang ta se posuda vrlo rijetko pojavljuje. Jasno je da mnoge od posebno finih posuda nisu nikad bile namijenjene za svakodnevnu upotrebu. Služile su samo u reprezentativne svrhe ili su ih upotrebljavali kao grobne darove. Isto se tako postupalo s karakterističnom crnom keramikom longšanske kulture. Ona predstavlja izuzetak u tom vremenu, zbog svoje finoće, ali i posebnog načina izrade lončarskim kolom. Noge posude su često šuplje, što daje dodatnu lakoću lijepim oblicima. Većina posuda je vrlo elegantna i polirana do visokog sjaja, pa iako nema ukrasa osim šupljikavog rada, djeluje jedinstveno zbog svoje vanjske savršenosti.

Na nekim mjestima iskopani su miješani oblici obje kulture. Vrčevi kulture Dawenkou proizvedeni su npr. od obojene keramike čiji se stil približava stilu središnjeg kineskog područja, tj. ima manje uzorke. Pronađeno je također i vrlo fino neobojeno posuđe, npr. plitke posude na stalku sa šupljikavim podnožjem.

Na nekim predmetima od keramike iz razdoblja kulture Huating otkriveni su urezani znakovi, zaobljeni ili nalik na sjekire. Na komadićima iz drugih kultura nađene su jednostavne ogrebotine, križevi i sl. Neki arheolozi smatraju te znakove prvim razvojnim stupnjem pisma. Ta se pretpostavka ne mora potpuno odbaciti, ali dosad za nju nema dokaza.

Proizvodi od kamena iz neolitičkog doba ograničeni su na nekoliko vrsta alata, no pokazuju začuđujuću raznovrsnost oblika. Prikazat ćemo je na primjeru izrade noževa. Najjednostavniji se sastoje od duguljastih kamenih sječiva čije su oštrice naoštrene samo na jednoj ili na obje strane. Nešto složenije su pravokutne oštrice, s dvije ili više rupa, u koje se mogao uglaviti držak. Kod nekih je noževa držak isklesan od kamena. Pronađeni su i noževi kod kojih su naoštreni kameni dijelovi umetnuti u prorez drvenog drška. Osim noževa pronađene su i sjekire, srpovi i vrhovi kamenih strelica.

Znanstvenici nisu dosad mogli potpuno objasniti namjenu i značenje žara kvadratnog promjera s okruglim otvorom i cjevastom unutrašnjosti koje su u kineskim tekstovima obilježene riječju *zong*. Ti predmeti izrađeni od

3 Kalež na stalku (visina oko 20 cm) od crne gline izrađen je lončarskim kolom i potječe iz kulture Longshan (oko 1500. god. pr. Kr.).

žada ili neke druge vrste kamena, na vanjskoj su strani raščlanjeni na više jednako velikih odsječaka, koji su u rijetkim primjerima ukrašeni životinjskim licima. Već i činjenica da je *zong* izrađen od skupocjenog žada, koji se teško obrađuje, dovodi do zaključka da se ne radi o uobičajenim upotrebnim predmetima. Pojedini ih znanstvenici opisuju kao neku vrstu astronomskih sprava. Dovode ih u vezu sa simbolikom kasnijeg razdoblja, u kojem je okruglo simboliziralo nebo, a kvadratno zemlju. Tako se oblici *zong* mogu tumačiti kao neka vrsta svemirskog simbola.

Usmjerimo sada pažnju na izgled naselja neolitičkog čovjeka koji je, kao što smo vidjeli, izrađivao lijepu keramiku i obrađivao najtvrđe vrste kamena. Srećom, možemo posegnuti za prilično dobrom rekonstrukcijom jednog naselja kod grada Xi'ana (pokrajina Shaanxi) iz razdoblja Yangshao. U Banpocunu je otkriveno veće selo i u njemu iskopine 47 kuća. Poput većine neolitičkih naselja mjesto je ležalo na terasastoj uzvisini na obali rijeke. Površina sela je bila kružna i opkoljena jarkom i nasipom.

Kuće su bile okrugle ili kvadratne, a pod dublje iskopan, tako da se u stambeni prostor moglo sići preko više stuba ili primitivnim ljestvama. Tlo je bilo pokriveno vapnenim slojem, zidovi su se gradili od blata i pletera. Krovovi i zidovi bili su poduprti gredama. Ognjište se nalazilo usred kuće. Pokraj prostora za stanovanje nalazile su se velike jame za pričuvu. Groblje se nalazilo na sjeveru, keramičke peći na istočnom dijelu naselja, izvan jarka.

Preoblikovanje mjesta u kasnijem razdoblju naseljavanja nameće zaključak o povećanom strukturiranju društva; oko velike kuće s više soba (Chang Kwang-chih je tumači kao kuću za sastajanje, okupljanje) i središnjeg trga, grupirana su ostala mjesta za stanovanje. Neki dokazi upućuju na sve veću podjelu rada unutar naselja. Banpocun je bio više puta nastanjen, što se vidi po gradnji, ali i iz analize biljnih ostataka, koja naizmjence ukazuje na zemljoradnju ili na naseljeno područje obraslo drvećem.

Grobovi su u to doba još relativno jednostavni. Pokopi su bili i pojedinačni i višestruki, većinom u ispruženom položaju. Groblja leže često izvan naselja. Samo su malu djecu pokapali pokraj kuća, u dva ćupa spojena zajedno na otvorima. U nekim su se slučajevima groblja nalazila daleko u brdima. U grob su se dodavale keramičke posude s hranom i kameni alat. Budući da je u jednom grobu u pokrajini Shaanxi nađena polovica čahure dudovog svilca, pretpostavlja se da je korištena svila. Na proizvodnju tkanina upućuje i velik broj oslikanih zamašnih utega koji se pričvrste na vreteno, iskopanih na nekoliko nalazišta. Pored svile vjerojatno je i konoplja služila za izradu odjeće.

Budući da su glinene posude pri izradi polagali na prostirke od rogožine, na dnu posuda sačuvani su otisci rogožine u još mekanoj glini. To nam omogućuje i spoznaju da je neolitički čovjek poznavao mnoštvo tehnika pletenja od pruća.

Prvi vrhunac: doba dinastije Shang

(oko 16. - 12. stoljeća pr. Kr.)

Dugo je trajala dvojba može li se uopće dokazati postojanje prvih dviju od tzv. Tri dinastije (Xia, Shang, Zhou). Još i danas nije potpuno jasno da li je prva dinastija Xia uopće postojala. Prema sadašnjim spoznajama o kasnijim neolitičkim kulturama ne bi bilo posve neshvatljivo da se kultura Xia sagleda kao jedan od regionalnih izraza kasnog neolitika. Možda će daljnja iskopavanja dati odgovore. No, ne možemo se povesti za kineskim znanstvenicima koji s velikom sigurnošću govore o postojanju kulture Xia, jer za to nemamo sigurnih dokaza.

Velika senzacija u kineskoj arheologiji u prvim desetljećima ovog stoljeća bilo je otkriće posljednjeg glavnog grada iz razdoblja dinastije Shang, pokraj Anyanga u pokrajini Henan. Iz pisanih izvora grad je bio poznat kao Yin. Iskopavanja su se provodila kod mjesta Xiaotun. Ruševine Yina (Yinxu), kako su okolni seljaci nazivali to mjesto, ipak nisu bile prvo upozorenje o postojanju dinastije Shang. Na početku našeg stoljeća pojavile su se u kineskim ljekarnama životinjske kosti (većinom plećke), koje su ljekari prodavali u prahu kao djelotvoran lijek. Da su kosti djelotvorne, mislilo se i zato što su na njima bili urezani znakovi koje je teško odgonetnuti. Ti su znakovi pobudili pažnju kineskih znanstvenika, koji su u njima prepoznali rani oblik kineskog pisma. Te neobične kosti su u doba dinastije Shang bile sredstvo za proricanje budućnosti. Bacali su ih u vatru, pa su iz nastalih pukotina predviđali budućnost. Pitanje i odgovor kratko bi zapisali na kosti. Nakon tih nalaza, uslijedio je veliki polet paleografije, znanosti o starim oblicima pisma. Najpoznatiji kineski paleografi bili su Dong Zuobin i Luo Chenyu. Otkriće kostiju za proricanje i ranih oblika pisma desili su se u razdoblju promjena u kineskim povijesnim krugovima. Bio je to pokušaj da se ocjenjivanjem tekstova promijeni konvencionalna povijesna znanost, koja se nalazila pod jakim utjecajem konfucijanskih tekstova.

Pobornicima tih ideja vjerojatno su novi nalazi došli u pravo vrijeme.
No, vratimo se najprije iskopinama u Anyangu. Tamo su nađeni svi oblici već prilično visoko razvijene gradske kulture sa snažnom specijalizacijom skupina po struci. To je u velikoj mjeri vidljivo na tehnici lijevanja u bronci. Dotad je prevladavalo mišljenje da su već spominjane posude iz razdoblja dinastija Shang i Zhou, koje se uvijek iznova pojavljuju u kineskim i zapadnim zbirkama, nastale takozvanim postupkom s rastopljenim voskom, lijevanjem u kalupe za odljev, kojima se zameo trag. Ta se teorija morala potpuno revidirati, jer su se znanstvenici u Kini susreli s još jednom nepoznatom i razvijenom tehnikom lijevanja. Predmeti od bronce iz razdoblja Shang bili su proizvedeni kalupima od terakote u zasebnim dijelovima, u koje se urezao negativ uzoraka, koji su se zatim na bronci trebali pojaviti u pozitivu. Ovi kalupi iskopani na nekim nalazištima, omogućili su

4 Tronožac (visina: 23,1 cm) tipa ding s masivnim nogama; razdoblje Shang. Karakterističan motiv životinjskog lica (tao-tie) podijeljen je grebenastim šavom.

5 Brončana posuda (visina: 31,4 cm) s poklopcem u obliku fantastičnog bića, na čijem se tijelu vidi raznolikost životinjskih obličja, kao ukrasa iz razdoblja Shang.

nove spoznaje o kineskoj tehnologiji lijevanja brončanih predmeta. Nakon lijevanja ostrugali su prljavštinu koja je nastala na šavovima između dijelova.

Kao i na kostima za proricanje budućnosti, i na broncama se pojavljuju natpisi, koji obično sadrže povod za lijevanje i ime darovatelja posude namijenjene sakralnim obredima. Vrlo kratki natpisi, sastavljeni često od samo nekoliko riječi, lijevani su katkad zajedno s brončanim predmetom, a na nekima su urezani kasnije. Ta je metoda potaknula mnoge pljačkaše grobova iz kasnijih razdoblja da svoje nalaze »oplemene« pismenima, kako bi ih učinili atraktivnijima za kolekcionare. Krivotvoreni tekstovi često se prepoznaju po tome što su urezani znakovi, stavljeni jedan iza drugoga, potpuno nepovezani.

Nakon prvih iskopavanja u Anyangu prevladavalo je mišljenje da je tehnika lijevanja nastala odjednom. Danas se zna da su svakako postojali pripravni stupnjevi, što dokazuju nalazišta u Erlitou i Zhengzhou. Na temelju tamo nađenih iskopina može se utvrditi i jednostavniji stil i bitno niži tehnički stupanj. Čak su i na neolitičkim nalazištima nađeni predmeti od bakra i bronce, koji još nisu proizvedeni lijevanim kalupima sa zasebnim dijelovima. Ni do danas još nije potpuno jasno kako se točno razvijala ta složena tehnika.

Pri promatranju ornamentike ističe se nekoliko tipičnih obilježja. Gdje god

Slike u boji

17 Vrč (visina: 15 cm) kulture Gansu-Yangshao, oslikan velikim kružnim potezima, koji su vjerojatno već izvedeni kistom.

18 Plitka posuda iz sela Banpocun kod Xi'ana (Shaanxi). Ukrasi s motivom ribe vrlo su karakteristični za Banpo. U kasnijim razdobljima ti su motivi još više stilizirani.

19 Ljudska glava sa završecima poput rogova iz srednjeg stupnja kulture Yangshao (oko 2000. god. pr. Kr.), koja je vjerojatno služila kao poklopac. Crte na licu tumače se kao tragovi suza.

20 Brončana posuda za lijevanje žrtvenoga vina (dinastija Shang). Karakteristični su visoki grebenasti rubovi koji su u kasnijem razdoblju Shang sve više naglašeni. Bogati ukrasi imaju oblik simetričnih životinjskih lica.

21 Na toj su posudi posebno dražesne male glave slonova s podignutom surlom na gornjem rubu širokog srednjeg dijela. Na grlu posude nalazi se kratak natpis.

22 Brončana obredna posuda tipa *gu* za nuđenje pića. Na dnu posude opet se mogu prepoznati male figure slonova s podignutim surlama, ali ovoga puta na plitkom reljefu.

23 Osobito lijepo ukrašeno zvono tipa *zhong* (Zapadni Zhou). Glavni ukrasni element je životinjsko lice. Na svakoj strani nalaze se pločice s likom tigra.

24 Posuda za tekućinu iz kasnijeg razdoblja Istočni Zhou (Zhanguo; Zaraćene države). Poklopac kruni mala figura majmuna u čučećem položaju. Noge su izrađene u ljudskom liku s čudnim ukrasima za glavu.

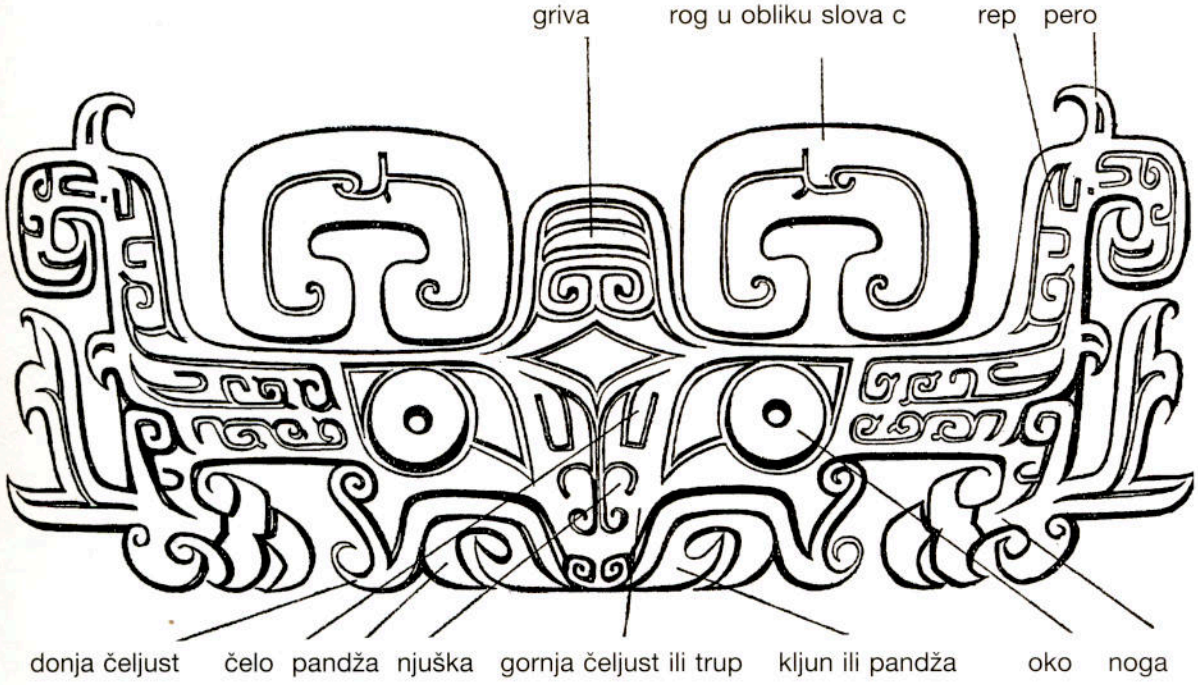

6 Struktura motiva tao-tie.

je bilo moguće, umjetnici su koristili simetričan poredak ornamenata, osobito kod središnjih motiva. Glavni motivi su životinjska lica, odnosno njihovi dijelovi, koji u nekim primjerima zure u promatrača gotovo ulijevajući strah. Pokazuje se npr. lice neke grabežljive životinje kojoj nedostaje donja čeljust. Jasno se raspoznaju zubi derači na gornjoj čeljusti te velike oči s jako naglašenim zjenicama i unutarnjim očnim kutom povučenim prema dolje. Za ta su lica karakteristične šiljaste uši i kadšto rogovi. Često se naslućuju nerazmjerno male prednje noge s pandžama. U nekim su primjerima lica podijeljena grebenastim rubovima, koji su bili dodatan ukras. To je u kasnom razdoblju Shang i ranom Zhou dovelo do pojave da se motiv mogao promatrati i kao cjelina ili svaka polovica za sebe kao samostalno biće. Dijelovi maske nemani mogli su se gledati kao dva bića, poput zmaja s dvije glave koje leže jedna uz drugu (takozvani *gui* zmajevi). Životinjsko lice se nazivalo *tao-tie*, što znači »proždrljivac«; zaista bezobzirno ime, nastalo u razdoblju Song.

Pored navedenih, doduše rjeđe, kao motivi se javljaju i drugi likovi životinja, npr. goveda, ovnovi, slonovi i (u vrlo stiliziranom obliku) veliki cvrčci, na nekim sakralnim brončanim predmetima povezani u nizove šara, koje se površnom promatraču čine kao nazupčane crte na gornjem ili donjem rubu ukrašene površine. Na predmetima gotovo i nema neukrašenih površina. Mjesta koja nisu bila ukrašena životinjskim likovima

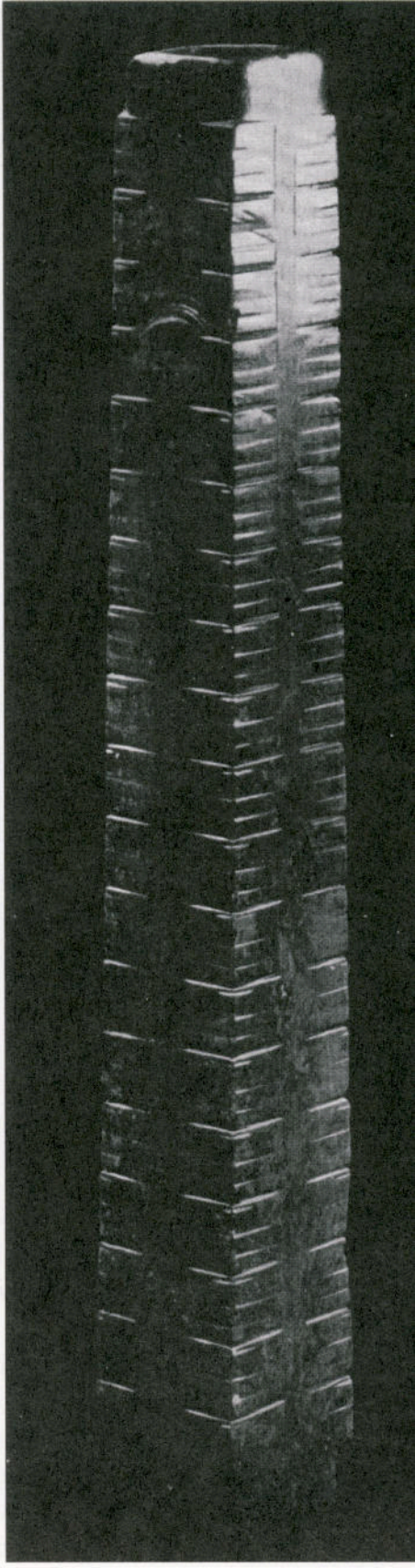

7 Cilindrična žara od žada (zong) visoka 49 cm, potječe iz razdoblja Shang. Taj su oblik oponašali u doba dinastije Song.

u tehnici niskog reljefa, ispunila su se spiralama i rombovima. Katkad su na poklopcima posuda pričvršćene male figurice životinja. Poznate su i posude koje su u cjelini životinjskog oblika, npr. posude u obliku sove s poklopcem kao ptičja glava, te posude koje prikazuju govedo koje stoji. Među ukrasnim elementima iz razdoblja Shang vrlo rijetko nalazimo ljude. Na drške posuda ponegdje su pričvršćeni mali ukrasi s motivima ljudskog lica. Poznat je primjer u kojemu ljudsko lice dolazi kao glavni motiv umjesto životinjske glave. Na jednoj četverokutnoj posudi mogu se na sve četiri strane vidjeti velika ljudska lica prikazana sprijeda.

Kako proizlazi iz natpisa, predmeti u bronci nikad nisu namijenjeni za svakodnevnu upotrebu. Već i teška izrada činila ih je previše skupocjenim za svakodnevno korištenje. Na religijsku podlogu lijevanja u bronci u doba dinastije Shang upućuje složena i pažljivo izvedena ornamentika. Najvažniji ostaci brončanih umjetnina nađeni su u područjima s hramovima i u velikim grobovima.

Neki oblici posuda poznati su nam još od neolitičke keramike. Ponovno se javljaju tronošci *ding* i *li* te međuoblici. Karakteristične su plitice s niskim nogama, visoki vitki pehari s uvučenim srednjim dijelom, također zbijenije posude s trbušastim srednjim dijelom, tronošci s nogama poput koplja, otvorom za lijevanje, ručicom, ili s jednim do dva nastavka u obliku gljive, pomoću kojih su posude dizali s vatre. Zapravo se rijetko dešavalo da su uzor za broncu bili predmeti od drugih materijala. Zato s čuđenjem promatramo jednu posudu u obliku bačve. Mala uzdignuća koja se redom javljaju na njoj, moguće oponašaju drvo. Jedan od naročito rijetkih oblika je brončana posuda za piće u obliku roga. Posude za piće u obliku roga prvobitno su se izrađivale od drugih materijala, no nikad se nisu proširile u drugom dijelu Kine.

U grobovima je u većini slučajeva nađeno i dosta oružja. Posebno je neobična jedna vrsta helebarde s dugačkim dvosjeklim mačem, tzv. *ge*, u zapadnoj terminologiji poznata kao bodež-sjekira. Pričvršćena je na kopljište na širokom kraju, većinom pomoću četverokutne ploče. Varijacije sežu od vrlo jednostavnih primjeraka bez ukrasa, do onih skupocjenih, s lijevanom ornamentikom i djelomice s ukrasima od poludragog kamenja. Druga vrsta oružja bila je *yue,* tzv. »ramena« sjekira, također s pločom za držanje, ali često s vrlo širokom i jako savijenom oštricom. Veće sjekire imaju okrugle rupe, koje su kod nekih primjeraka zauzimale dvije trećine površine. Bile su namijenjene za ukrase od kamena. Velike sjekire su tako teške da sigurno nisu mogle biti često u upotrebi. Vjerojatno su se koristile kod žrtvenih obreda, možda čak pri žrtvovanju ljudi, što se može zaključiti na temelju nekih ranih pisanih znakova. Na noževima su ukrašeni krajevi držaka; posebno su upadljivi prstenovi, karike i okovi, ali i životinjske glave. Ovi ukrasi upućuju na čvrstu vezu sa sjevernoazijskim stilovima izrade brončanih predmeta, posebno u području Ordosa.

8 Ova posuda od bjelokosti, iz jedne od ranijih faza razdoblja Shang, iskopana je u Erligangu kod grada Zhengzhoua (pokrajina Henan).

Tesarska sjekira široke oštrice i bodež-sjekira pripadali su borcima na kolima. Borbena kola su također predstavljala novinu u razdoblju Shang. Vozila na dva kotača pronađena su stoga u svim većim grobovima. Osovinski poklopci i ostali dijelovi također su bili od bronce, a ukrašeni su životinjskim licima i geometrijskim ornamentima.

Dok su kod brončanih predmeta spojevi na posuđu od drugih materijala bili rijetki, na keramici su izrazito česti. Oblici od bronce, a posebno njihovi ukrasi, služili su kao uzor finijoj keramici. Kao i u umjetnosti brončanog doba i na keramici je glavni motiv *tao-tie* maska. Pored keramičkih predmeta, kojima se poklanjalo više pažnje i koji su se povremeno pokrivali nejednoliko prelivenom caklinom, i dalje se izrađivala gruba siva i vrpčastim ornamentima ukrašena keramika za svakodnevnu upotrebu.

Najviši stupanj lončarske umjetnosti u razdoblju Shang predstavljaju predmeti od gotovo potpuno bijele mase. Umjetnički ukrašeni ćupovi s tankim stijenkama već su sadržavali kaolin - sastojak nužan pri izradi porculana. Doduše, rani pokušaj upotrebe kaolina ne može se još interpretirati kao otkriće porculana, jer su nedostajale još neke pretpostavke. Temperature pri pečenju bile su preniske da bi glinena smjesa, koja je sadržavala kaolin, postala staklasta, to jest da bi se stvarno pretvorila u porculan.

Već smo zapazili da je čovjekov lik u ranoj kineskoj umjetnosti imao neznatnu ulogu. U kiparskim djelima od kamena ili poludragog kamenja poput žada, kao i na bronci, bilo je vrlo malo ljudskih likova. Oni obično prikazuju zgurene dostojanstvenike u svečanoj odjeći s mnogo šara, ali jednostavnog kroja. Otkrivene su i slike nagih ljudi. Najčešće se pojavljuju slike životinja, npr. zmija, tigrova, slonova, malih ptica, kornjača i ponovno cvrčaka, koje smo već uočili na bronci. Iznenađuje što, poput ljudi, i životinje vidimo u klečećem položaju. Neke od većih figura imaju na poleđini nešto poput čepova. Pretpostavlja se da su kao građevinski nakit bile uzidane u zidove hramova i palača.

Pored ukrasnih predmeta izrađivalo se i oružje od kamena i žada. Ponovno se javlja bodež, ali najčešće u pojednostavljenom obliku. Noževi od žada često su oblikovani prema brončanim uzorcima. Nađeno je i mnogo predmeta čija je namjena bila reprezentativna ili religijska, npr. vrsta plosnatih diskova tipa *bi,* polukružne i pravokutne tanke ploče, ili one u obliku trapeza, zapravo neka vrsta provrtanih prizmi, koje su možda služile kao odličje ili značke kakve kasnije zapažamo kod prikazivanja činovnika.

Zbog prirodne prolaznosti tkanina prilično smo loše upućeni u odjeću iz razdoblja Shang. Već su spomenute tkanine sa šarama na kamenim skulpturama, koje dijelom sliče ukrasima na sakralnoj bronci. Ali do spoznaja o tkalačkom umijeću u doba dinastije Shang možemo doći i na drugi način. Naime, skupocjeni brončani predmeti bili su katkad umotani u tkanine, čija je struktura ostavila tragove na metalu, pa smo dobili daljnje obavijesti o uzorcima i šarama, te o tkalačkoj tehnici. Nalazila se na prilično visokom stupnju, jer su ovladali čak i složenim uzorcima.

Slično je i s ukrasima urezanim u lak ili naslikanim na laku, što smo spoznali na temelju malo sačuvanih fragmenata. I kod te umjetnosti uočljiv je začudno jedinstven stil, koji se neprestano javlja u različitim oblicima i kombinacijama, već poznatim kod brončanih predmeta.

Ostaci velikih gradova Zhengzhoua (možda je to Ao, prvi glavni grad dinastije Shang) i Anyang-Yina (posljednja carska rezidencija dinastije Shang), pojasnili su nam da se, suprotno od neolitika, radi o vrlo cjelovitim gradskim kompleksima. Grad je obuhvaćao veliko područje s palačama, a istodobno je bio vjersko središte. Obuhvaćao je područja s radionicama zanatlija i prebivalištima puka. Velika su naselja bila opasana zidom od nabijene zemlje, s više vrata. Palače su stajale na postoljima također od nabijene zemlje. Zgrade su svojim oblikom pomalo sličile izduženim galerijama iz kasnijeg vremena.

Krovove kuća podupirali su nizovi drvenih stupova s kamenim temeljem u zemlji. To u tlo usađeno kamenje pružilo je arheolozima dodatne spoznaje o tlorisu i unutrašnjoj arhitekturi dvorana u palačama. Vjerojatno su i zidovi djelomično bili od drva, ili pak od gline, ili u kombinaciji drvenih

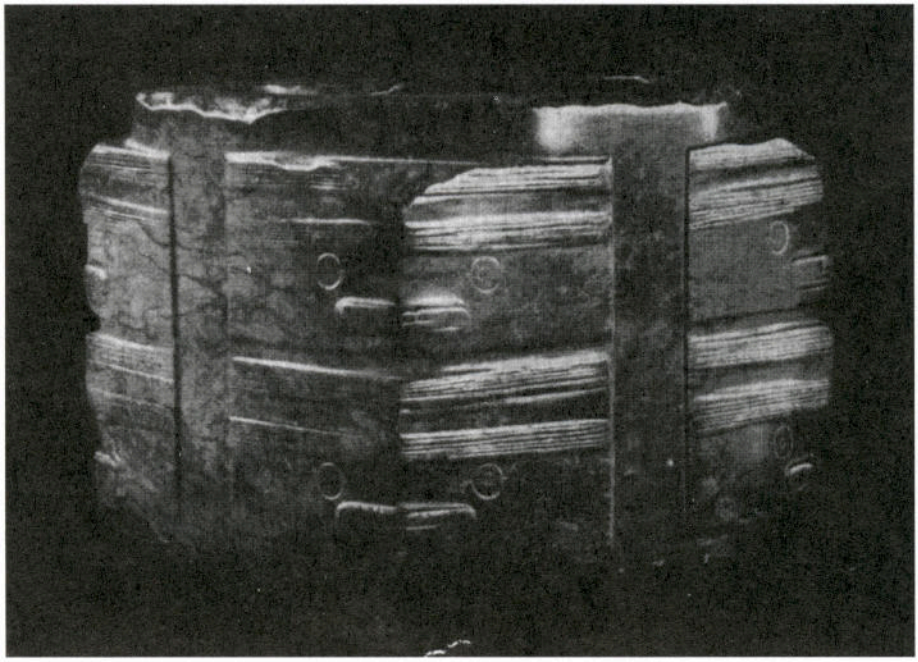

9 Žara od žada tipa zong nastala je vjerojatno u neolitiku. Visoka je 6,5 cm. Na krajevima se mogu raspoznati stilizirana lica.

šipki, rogozine i blata, u koje bi onda pomoću čepa uglavili figurativan građevinski ukras.

U usporedbi s poznatim ostacima građevina iz neolitičkih naseobina, novije zgrade namijenjene vladarskom sloju velike su i reprezentativne, dok su stanovi običnog puka posve slični neolitičkima. Na ruševinama Gaochenga u pokrajini Hebei, druge metropole iz doba dinastije Shang, moguća je rekonstrukcija krovnih oblika, jer neki građevinski ostaci pokazuju još netaknute bočne zidove, po kojima se mogu prepoznati oblici jednostavnog krova na dvije vode.

U temeljima velikih palača otkriveni su ostaci žrtvovanih ljudi, katkad samo dijelovi kostura, glave na jednom, tijela na nekom drugom mjestu. O tim jezovitim običajima saznajemo i pri promatranju velikih grobnica iz doba dinastija Shang i Zhou. U nekim slučajevima moralo je 20 do 30 ljudi slijediti u grob vladare ili njihove supruge. Već su u to vrijeme grobovi vladara poprimili gigantske oblike. To su nam pokazala iskopavanja na groblju iz razdoblja Shang u blizini ruševina mjesta Yin. Osnove velikih grobova djeluju poput suviše razvučenih križeva s vrlo širokim poprečnim gredama. Taj je novi oblik ostvaren dugačkim kosim prilazima koji su vodili do četverokutne grobne komore u središtu. Komora je bila

dvodijelna. S jedne strane nalazio se *erzengtai*, podij na koji su se polagali darovi prineseni mrtvima, kao i ljudske žrtve, po svojoj prilici plemići žrtvovani u grob sa svojim vladarima. Da su se osobe višeg polažaja pokapale s pokojnikom, prepoznaje se katkad po skupocjenom nakitu koji je ležao pored njih. Glavna stvarna grobna komora bila je s jedne strane okružena drvenom konstrukcijom, a mrtvace su sahranjivali u lijesovima. Opskrbili su ih neobično skupocjenim predmetima, najčešće sakralnom broncom te oružjem od žada i bronce. Teško su se mogle utvrditi razlike između pokopa žena i muškaraca. Dokaz tome je grob supruge kralja Dinga, Fu Hao (gospođe Hao). Njezina grobnica s više od tisuću pogrebnih darova pokojnici jedna je od rijetkih koje nisu opljačkane prije iskopavanja i pokazuje čitavu raskoš pogreba iz doba dinastije Shang. Fu Hao je bila značajna osoba koja se spominje na mnogim kostima za proricanje i koja je, navodno, čak predvodila bitke. Među darovima uz njezin grob nalazimo fini nakit te oružje. Kasnije su se, u većini slučajeva, vidjele razlike pri opremanju grobova.

Ispod mrtvačkog kovčega glavne osobe nalazila se mala rupa za prinesene žrtvene darove, tzv. dodijeljena jama (*yaogeng*), u kojoj se često nalazila neka žrtvovana životinja, najčešće pas. I na kosim prilazima do groba položene su žrtve, nerijetko ljudi. Katkad je velik broj kola s kočijašima i konjima morao slijediti svog gospodara u grob. I kočijaši su uz to bili opremljeni svojim tipičnim oružjem, bodežima i noževima.

Već u doba dinastije Shang mrtvace su opskrbili svime što im je bilo nužno za raskošan zagrobni život.

Već smo upozorili na to da se uz današnji stupanj spoznaje ne može sigurno reći da li je dinastija Xia zaista postojala. Dosad je uvijek isticana kao mitska. Budući da su već u najranijim fazama kulture Shang, koje su nam dosad poznate, gradska kultura i umjetnički predmeti u bronci dostigli prilično visoku razinu, može se zamisliti da će se na drugim nalazištima još otkriti daljnji rani oblici kulture. Tako bi epoha Xia, koja dosad postoji samo u pretpostavkama, mogla dobiti stvarniji oblik.

Prijelazno razdoblje: doba dinastije Zhou

(oko 1122. - 221. god. pr. Kr.)

Umjetnost kulture Zhou može se približno podijeliti u dvije faze. Na prvu su snažno utjecali oblici iz razdoblja Shang. To se može posebno vidjeti pri promatranju obrednih brončanih predmeta. Za drugu fazu su djelomice karakteristični regionalni stilovi koji se međusobno jasno razlikuju. Taj je razvitak pojačan konačnim slabljenjem prevlasti dinastije Zhou u središnjem području.

Novi vladari su se u početku vjerojatno ograničili na to da preuzmu vlast u nekadašnjem carstvu dinastije Shang. Na mnogim drugim područjima posegnuli su za dostignućima svojih prethodnika. Ukrašavanje brončanih umjetnina gotovo se i ne razlikuje od onih iz razdoblja Shang. Može se pratiti polagano nestajanje poznatih ukrasnih struktura. Promijenila se i maska *tao-tie*. Životinjsko lice, raščlanjeno središnjim grebenom, sve više se dijeli na dvije odvojene, ali simetrično položene polovice, uglavnom na već spomenute zmajeve. Mijenjaju se ornamenti, povećava se njihov broj, ali se istodobno i shematiziraju. U razdoblju kulture Istočni Zhou (770. - 221. pr. Kr.) prvobitno prikazivane životinje više i nisu prepoznatljive, te postaju prepletene šare koje pokrivaju površinu. Pored takvih ukrasa izvedenih od životinjskih oblika javljaju se i geometrijski ornamenti, npr. velike valovite crte, koje pokrivaju gotovo cijelu stijenku.

U kulturi razdoblja Zapadni Zhou (1027. - 770. pr. Kr.) jasno se pak osjeća utjecaj umjetnosti bronce iz razdoblja Shang. Ukrasi ostaju uglavnom isti. Neke bronce rane kulture Zapadni Zhou neznatno se razlikuju od stila Yin (pri čemu je Yin sinonim za dinastiju Shang).

Ipak su sve vidljivije regionalne razlike u obradi površine. Tako se životinjski motivi od trodimenzionalnih svode na obične šare. Taj razvitak dosiže vrhunac koncem razdoblja Proljeća i jeseni (Chunqiu, 770. - 475. pr. Kr.) i početkom razdoblja Zaraćenih država (Zhanguo, 475. - 221. pr. Kr.). Velika površina stijenki mnogih posuda prekrivena je jedinstvenim uzorcima, koji pri površnom promatranju djeluju kao da je površina bronce

podjednako korodirala. Tek se pri pažljivijem promatranju prepoznaju strukture, dijelovi životinjskih tijela i lica. Kod posebno bogato ukrašenih primjeraka ti uzorci ne ostaju samo plosnati, već se na posude pričvršćuju i male figurice. Ne možemo se osloboditi osjećaja da bi umjetnici toga doba trebali katkada obuzdati pretjeranu težnju za ukrašavanjem. Taj je nedostatak primjerice vidljiv na nekoliko posuda iz čuvenog groba kneza Yia od Cenga, od kojih neke djeluju upravo neukusno u svom dekorativnom obilju, ali tehnički predstavljaju veličanstven uspjeh. Još ćemo nekoliko puta u kineskoj umjetnosti sresti tu čudnu kombinaciju tehničkog savršenstva i nedostatka dobrog ukusa.

Upravo opisan stil bronČanih predmeta poznat je u znanstvenoj literaturi kao stil *huai*, a Bernhard Karlgren ga je u svojoj podjeli kineske bronce obilježio kao posljednji veliki stilski pravac. Već smo pri proučavanju oružja iz razdoblja Shang uočili da su posebno noževi svojim oblikom slični sjevernosibirskim proizvodima. Začudno, možemo ustanoviti da je cijeli stil *huai* neobično, dijelom i čvrsto povezan sa sibirskim stilom prikazivanja životinja - neobično po tome što je stil *huai* do punog izražaja došao u srednjoj i južnoj Kini, a ne u sjevernoj. U području države Chu, koje je razvilo vrlo samostalnu i zanimljivu kulturu, puni procvat dostigle su radionice ljevača u bronci u stilu *huai*.

Srodstvo sa sibirskim stilovima posebno je vidljivo u prikazivanju pojedinih životinja. Umjesto šapa, one imaju srpolike pandže. I mišići su stilizirani na karakterističan način: pojavljuju se kao crte sa spiralnim završetkom. Jaka shematizacija nije bila ograničena na broncu. I radovi u laku, te drveni kipovi, slijedili su taj stil. Na nekim iskopanim predmetima bujni ornamentalni zapletaji prerastaju plohu i nastavljaju se u plastičnom obliku pričvršćeni na posudu, tako da se na njima nalaze oblici poznati već iz razdoblja Shang, katkad s neobičnim, ali ipak većinom simetričnim dodacima. I o tome nam svjedoče primjeri iz groba kneza Yia.

Stil prikazivanja životinja karakterističan je također i po motivima borbe životinja. U grobovima su otkriveni kipići živo prikazane borbe životinja, a moramo ih pripisati rubnoj kulturi razdoblja Zhanguo; otkriveni u kraljevskim grobnicama u Zhongshanu, načinjeni od djelomice pozlaćene bronce, vjerojatno su služili kao postolje. Dok su prizore životinjskih borbi prikazivali i u drugim područjima tadašnje Kine, neke njihove elemente poznajemo samo iz grobova ove kulture. Pojedini predmeti upućuju na to da su gospodari Zhongshana posjedovali velike šatore, jer su nađeni držači za šatorski krov, koji su se mogli umetnuti na vrh središnjeg stupa. Na držače bi se pomoću prstenova pričvrstili drugi dijelovi. Posebno su zanimljive 1,19 m visoke tvorevine koje sliče trozubu. Mogle su se također nataknuti na kolac, a arheolozi ih tumače nekom vrstom oznake vrednovanja položaja. Ti nas elementi mogu uputiti na kulturu koja se vjerojatno veoma razlikuje od kulture središnjih područja.

10 Brončana zdjela (promjer: 50,9 cm) tipa jian, nastala vjerojatno na početku razdoblja Istočni Zhou, u stilu huai. Prekrivena je uzorcima oblikovanim poput životinjskih likova.

Potpuno drukčiji kompleks tvore brončane umjetnine iskopane u blizini jezera Dian kod Kunminga u Yunnanu. Već se i tehnika proizvodnje razlikuje od onih koje su nam dosad poznate iz središnjeg dijela Kine. Proizvedene su u takozvanim izgubljenim kalupima: najprije bi izradili voštani model predmeta i obložili ga glinenim kalupom. Vosak su zatim rastopili i tako nastali glineni kalup ispunili bi tekućom broncom. Nakon lijevanja razbili su kalup. Odatle potječe i ime te tehnike lijevanja.
Bronce kulture Dian, nazvane tako prema nalazištu, odlikuju se posebnom živahnošću likovnog izraza. Opet vidimo prizore životinjskih borbi, kao i ljude u lovu ili pri ceremonijalnim radnjama. Prizore vjerskog sadržaja često nalazimo na neobičnim posudama koje su služile za čuvanje školjaka kauri. Na poklopcima tih spremnika možemo primjerice vidjeti velike prizore žrtvovanja pred zgradama. Važnu ulogu u tome ima bik, kojemu se u kulturi Dian vjerojatno pridavalo religijsko značenje. Spremnici kauri po obliku su veoma slični brončanim bubnjevima te kulture, često prekrivenim geometrijskim ukrasnim oblicima. Sredina udarne površine ukrašavala se zvjezdastim ornamentom. Figure su na tim bubnjevima rijetke; ponegdje se na rubovima udarne površine nalaze male figure žaba. Bubnjevi su srodni sličnim glazbalima kakva poznajemo iz vijetnamske kulture Dongson.

Bronce stila *huai* dokazuju osobita obilježja određivanja strukture površine. Kod nekih su posuda stijenke grebenima podijeljene u kvadratna ili pravokutna polja. Grebeni mogu biti oblikovani i kao vrpce koje se polože iznad posude i izgledaju kao da su zauzlane na križištu.

U kulturi Zhanguo novina su slike s mnogo u broncu ugraviranih likova ljudi pri raznim poslovima. Žene beru dudovo lišće za uzgoj dudova svilca, lovci su prikazani u lovu sa strelicama, a tu su i ljudi s čudnim ukrasima za glavu, pri vjerskim obredima pred kućom, ili djelomično u kući s više katova.

Mnogi oblici posuda poznati su nam još iz doba kulture Shang, no nestali su neki posebno tipični, kao *jue* i *gu*, a neki novi se javljaju. Među novim oblicima su trbušaste posude s vitkim grlom i uskim otvorom koje izgledaju kao vaze; zovu ih *hu*. Taj će oblik biti vrlo raširen još i u doba dinastije Han; od razdoblja Zhanguo u bronci i glini pojavljuje se uglavnom sa zanosnim ukrasima u vidu oblaka. Spremnici sada često imaju poklopce, a ovi imaju male nastavke; preokrenuti se poklopci mogu koristiti i kao zdjelice, pri čemu im spomenuti nastavci služe kao postolje. Osim toga, kao i u razdoblju Shang, izrađivane su posude u obliku životinja.

Kod oružja se ne vide neke bitnije promjene. Međutim, neki su oblici vitki, elegantni i posebno fino izvedeni.

U obliku oružja, nalik savijenom koplju, izrađen je i jedan od prvih primjeraka novca. Takve rane kopljaste kovanice sličile su nožu s kružnim drškom, a nosile su natpis koji pokazuje iz koje države potječu. Istodobno su u nekim kneževinama nastale kovanice koje su izgledale poput jednostavne lopate u minijaturnom obliku, što se odrazilo i u njihovu nazivu. I na njima su bili natpisi pomoću kojih saznajemo podrijetlo novca. Drugi, veoma neobičan oblik kovanice, koristio se u državi Chu. Radi se o nepravilno oblikovanim zlatnim pločicama, u koje su redom žigovima utisnuti natpisi. To je jedan od rijetkih oblika u kojima se prije kulture Han pojavljuje zlato. Prije tog razdoblja rijetko se javlja zlatni nakit i zlato nalazimo samo umetnuto u broncu, ili kao žicu.

U razdoblju Zhanguo željezo se obrađuje češće nego prije, ali se ne kuje kao na zapadu, već se lijeva. Tu su tehnologiju poznavali zbog proizvodnje bronce. Prvi pokušaji obrade željeza poduzeti su već u kulturi Shang. Na nekim primjercima brončanog oružja može se vidjeti da je oštrica bila od željeza koje se pri lijevanju spojilo s broncom. Željezni su dijelovi jako zahrđali, pa je ostao sačuvan samo malen dio. Kod tih ranih primjeraka nije se koristila željezna rudača, nego komadi meteorita.

Kao i ranije, keramika često oponaša oblike u bronci. Predmeti iz razdoblja Zhou pekli su se pri visokim temperaturama (1200 stupnjeva) i ravnomjerno su prevučeni caklinom. Boje preljeva variraju između smeđe i zelene. Očito je da su na nekim primjercima izvrsno nadzirali dodavanje boja. U ilovaču su urezivali ili linijske ornamante, ili bi kalupima utisnuli

11 Poledina zrcala od bronce (promjer: 15,75 cm) iz razdoblja Zhanguo; na finoj podlozi nalazi se reljef s motivom zmajeva.

plastične ukrasne oblike po uzoru na brončani nakit. Razdoblje Zhanguo ponovno oživljava motiv *tao-tie*. Životinjsko lice zadržava neka tipična obilježja; primjerice kod nekih oblika nedostaje donja čeljust. Stil je ipak potpuno izmijenjen i više se približava prednjoazijskim načinima prikazivanja. Lice je na keramičkim predmetima istisnuto iz kalupa i aplicirano na stijenkama. Katkad bi objesili karike u njuške životinjskih glava, pa su izgledale kao zvekir za kucanje na vrata. Kao alka na vratima taj se motiv može ponovno naći i na slikama kulture Han.

U razdoblju Zhou izrađivali su i fine predmete od kamena i poludragog kamena, koji gotovo i nisu imali praktičnu namjenu. Kamenog oružja u to doba nema. Mnogo su češći ukrasni predmeti od kamena, npr. dijelovi napadnog visećeg nakita koji se nosio na odjeći ili vješao za pojas. Sastojao se od pločica u obliku životinja ili ljudi, posve geometrijskih oblika, npr. polukružne ploče i sl. Vrijedno je divljenja kako su umjetnici kulture Shang i Zhou jednostavnim alatom mogli izrađivati predmete tako visoke elegancije od tako tvrde vrste kamena kao što je žad. Okrugle ploče, primjerice diskovi *bi*, proširenі od neolitika, poznati su i iz kulture Zhou i Han.

Potpuno novi oblik nalazimo na pečatima izrađenim od bronce, ali i od većine plemenitog kamenja. Njihov postanak se s jedne strane može objasniti razvojem složenog sustava prezimena, koji izgleda pruža poimeničnu iskaznicu, potvrdu autentičnosti pomoću pečata. S druge strane, pečat je značio dobrodošlo pojednostavljenje u stalno povećavanom pismenom ophođenju službenika. Neki su istraživači pretpostavili da je već u razdoblju Shang postojao jedan oblik pečata. Do tog su zaključka došli jer su na nekim brončanim predmetima nađene tvorevine poput kartuša, u koje su bila upisana osobna imena. Ti su se znakovi smatrali oponašanjem otiska pečata. Prema našim spoznajama, dosad još nisu otkriveni pečati iz razdoblja Shang.

Od razdoblja Zhanguo razvijala se vlastita proizvodnja pečata, koja se od dinastije Han služila ponavljanim tipografskim slovima kultura Zhou i Qin. Ti su se oblici kasnije nazvali pečatnim pismom. I danas je još u Kini uobičajeno da se identitet osobnih pisama i poslovnih dopisa dokaže osobnim pečatom. U tvorničkoj proizvodnji pečata brzo su stvorene razlike. Pečati činovnika često su izrađeni nepažljivo i na brzinu, jer su se koristili svakodnevno. Svaki novi službenik imao je pravo na novi pečat. Privatni pečati s imenom i carski pečati izrađeni su vrlo lijepo i brižljivo. Zanatlije su se trudile da pri izboru oblika pisma i pri raspodjeli znakova na pečatnoj površini pronađu najbolje rješenje.

U doba Zaraćenih država (Zhanguo) umjetnost u laku dostigla je prvi vrhunac. Od laka su se izrađivale cijele posude. Materijal se natopio lakom, a onda se prevukao još jednim slojem laka ili je kao osnovni materijal upotrijebljeno drvo. Uobičajene boje bile su crvena i crna, a kod slika s više likova javljaju se ponegdje i drugi tonovi. Prevladavaju geometrijski ukrasi. Različito se i elegantno izmjenjuju rombovi, spirale, volute slične oblacima. Po svom obliku posuđe odgovara ranijim uzorima od metala i keramike. I glazbala su prevlačili lakom, npr. drvene dijelove citre. U grobovima države Chu otkrivene su neke posebnosti. Velike ptice s dugačkim nogama, koje nose bubnjevi, bile su obojene lakom. Te ptice stoje katkad na drugim životinjama, npr. na zmijama. Zastrašujuće i istodobno čudno djeluju neobične životinjske figure, uspravljene na zadnjim nogama i prijeteći podignutih prednjih nogu. Najneobičnija je glava tih životinja. Tipične oznake su golem isplažen jezik, velike okrugle oči i pravi jelenski rogovi. Očigledno su ta bića bila zamišljena kao čuvari grobnica. Jelenski su se rogovi postavljali i na jednostavne drvene konstrukcije koje su trebale simbolizirati neku životinju, ali se čak pojavljuju i kao ukras ptičjih likova. Isplažen jezik poznat nam je iz mnogih dijelova svijeta kao simbol obrane od zla.

Razdoblju Zhanguo pripadaju i prve sačuvane slike na svili. Otkrivene su u grobovima na području nekadašnje države Chu. Djelomice su odlično sačuvane, što treba zahvaliti posebnoj metodi konzerviranja, koju ćemo

12 Brončana vaza (visina: 27,7 cm) iz razdoblja Zhanguo, sa stiliziranim figuralnim ukrasima (scene iz lova). Poklopac s tri dodatka mogao se koristiti kao zdjelica.

detaljnije upoznati pri opisu grobova dinastije Han. Odavno su poznate slike na svili koje prikazuju muškarca sa zmajem te ženski lik s feniksom i zmajem. Oboje su obučeni u raskošnu odjeću. Sigurnost crtanja ovih likova dokazuje da te slike ne predstavljaju početak kineskog slikarstva, ali njihove prethodnice nisu sačuvane.

Kombinaciju pisma i slikarstva nalazimo u čuvenom tekstu na svili iz države Chu: u središtu površine slike stoji dugačak tekst u nekoj varijanti pečatnog natpisa iz razdoblja Zhou, čije odlike upućuju na njegovo podrijetlo, isto kao i figure koje obrubljuju tekst. Mogu se raspoznati neobična bića: neka su sastavljena od više životinja, neka su pola čovjek, pola

životinja, a nalazimo ih na drvenim figurama ili figurama od laka. Iz sadržaja teksta, koji se većim dijelom mogao odgonetnuti, može se razabrati da su te figure povezane s kalendarom; vjerojatno predstavljaju Mjesečeva božanstva. Slike se već izrađuju kistom, koji pokazuje sličnu kvalitetu kao i kasnije, što se može vidjeti na promjenama debljine poteza. Kao i kod bronce, i u pismu su se razvili lokalni stilovi. Izvori, koji nam daju uvid u razvoj pisma, relativno su mnogostrani. Na kostima za gatanje iz razdoblja Zapadni Zhou također ima natpisa. Tijekom razdoblja Zhou taj je medij zapravo nestao, jer se od proricanja sa životijskim kostima prešlo na metodu gatanja koja se služila dugim i kraćim štapićima stolisnika. Ta je metoda temelj klasičnoj kineskoj knjizi za umijeće proricanja, zvanoj *I qing* (»Knjiga promjena«).

Tekstovi na svili su zbog prolaznosti materijala prilično rijetki. Češće se pojavljuju tekstovi na bambusu i drvu. Tzv. knjige od bambusa izrađivali su iz nizova bambusovih vrpci, koje su odozgo prema dolje ispisane kistom i povezane vrpcom. Tekstovi sačuvani u tom obliku sežu od običnih praktičnih zabilježaka do filozofskih traktata. Posljednjih godina su kineski arheolozi baš na tom području otkrili značajne nalaze.

I na broncama se u razdoblju Zhou javljaju tekstovi koji su često mnogo duži od onih iz doba Shang, katkad i s više stotina znakova. Stilovi pisanja bili su vrlo raznoliki. Spektar seže od natpisa, koji se relativno lako čitaju i napisani su fino izvedenim pečatnim pismom, pa do ukrasnih slova, ukrašenih gotovo do nečitljivosti, ili prekrivenih ukrasima. Ako je uopće moguće, u takvim primjerima znakove mogu odgonetnuti samo stručnjaci. To se posebno odnosi na natpise na brončanom oružju iz južnih država, npr. Ba i Shu. Često su izrađeni intarzijom sa zlatom. Treba primjerice spomenuti pismo na ptičjim glavama, čija je posebnost što završeci poteza znakova nestaju u ptičjim glavama. U tim primjerima natpis postaje čisti ornament.

Gradovi razdoblja Zhou bili su u osnovi pravokutni ili kvadratni. Sjedište vlasti je u nekim slučajevima posebnim zidom odijeljeno od ostalih dijelova grada. Temelji građevina i gradske zidine razdoblja Shang bili su od nabijene zemlje. Pored središta vlasti mogu se opet prepoznati ostaci radionica ljevača u bronci i lončara, kao i naselja seljačkog stanovništva koje je sada, kao i prije, živjelo u napola podzemnim kućama. Kako su mogle izgledati kuće bogataša, može sa saznati isključivo na slikama koje su, kao što je već spomenuto, gravirane u bronci. Vide se jednokatnice ili kuće na dva kata, čiji su se krovovi oslanjali na stupove s kapitelima. Krovovi su bili ukrašeni umecima koji su mogli izgledati kao krune ili imati oblik ptice. Još nisu bili sedlasti kao kasnije i nisu imali crijep. Podsljemenski i sljemenski crijep bio je okrugao i ukrašen *tao-tie* maskama i drugim ornamentima. Pored temelja i vezivnih brončanih dijelova za grede, opeke su jedini ostaci arhitekture iz razdoblja Zhou.

davoralfa@warezhr.org

41 Malen ćup od meke bijele keramike, jedna od malobrojnih bijelih posuda iz razdoblja Shang koje su sačuvane potpuno neoštećene. Ukrasi podsjećaju na brončane ukrase tog doba.

42 Plosnati probušeni disk tipa *bi* od zelenog žada; razdoblje Zhanguo. Rubna ornamentika se sastoji od isprepletenih životinjskih oblika, a unutrašnju površinu pokrivaju maleni plosnati uzorci - stil *huai*.

43 Mala posuda s poklopcem od crvene keramike (razdoblje Zhanguo ili rano doba dinastije Han). Posebnost ove posude su ukrasi od staklene taljevine, koja se upotrebljavala tek mnogo kasnije.

44 Pogled u jedan od grobova s figurama ratnika od terakote pored groba prvog cara dinastije Qin kod Lintonga (Shaanxi). Ovdje je otkriveno oko 6000 figura, koje su većinom bile znatno oštećene.

45 Klečeći ratnik s oklopom od pločica, koji je možda držao neko oružje od bronce. Figura vrlo dobro pokazuje začudujući kiparski realizam iz doba dinastije Qin.

46 Glave dvaju stojećih konja. Stilizirane su i slične idealu ljepote konja iz razdoblja Han, ali su ipak gotovo naturalističke.

47 Figura kočijaša koji stoji. Uzde, koje je nekad držao u ruci, izgubljene su. Pronađeni su i sjedeći kočijaši od gline i bronce.

48 Glinena posuda tipa *hu* iz razdoblja Zapadni Han. Ukrasi koji podsjećaju na oblake i vodoravne vrpce koje raščlanjuju posudu naslikane su nakon pečenja na već ohlađenu posudu.

T 10

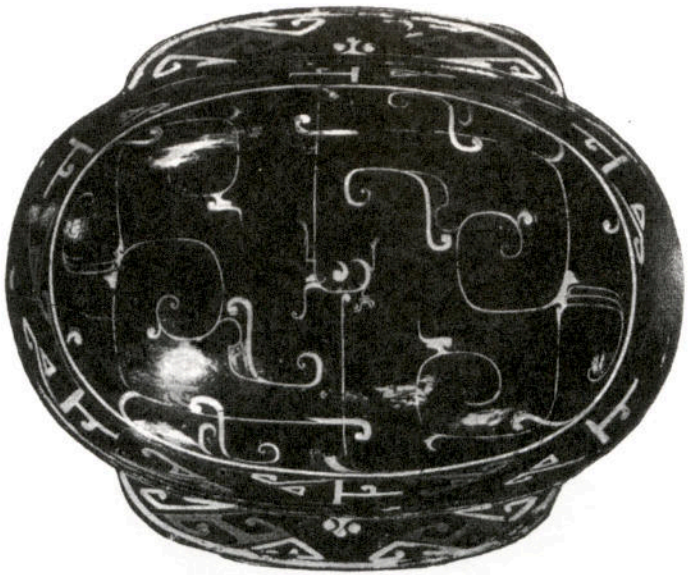

13 Ovaj ovalni pladanj s drščima, izrađen je od laka; stilizirani crveni crtež na crnoj podlozi prikazuje dva zmaja - ptice. Razdoblje Zhanguo ili rana kultura Han.

Grobovi iz toga doba uglavnom se mogu usporediti s onima iz razdoblja Shang. Do grobne komore, ali sada samo još s jedne strane, vodila je dugačka prilaznica.

Komora je bila građena od drva, a u njoj su se nalazili lijesovi, najčešće tri, postavljena jedan u drugi. Javljaju se i grobne terase (*erchengtai)*. U jednom grobu iz razdoblja Shang, otkrivenom u Leitaiju, komora je građena od kamena. U grobovima pokraj komore bili su žrtvovani ljudi, katkad pokopani u vlastitim lijesovima s mnogo nakita. U spomenutom grobu u Leitaiju nađeno je još devet žrtava na poklopcu vanjskog lijesa, bez ikakvog nakita, stoga vjerojatno nižeg socijalnog položaja. Zanimljivo, u tom se grobu prvi put javljaju male glinene figure ljudi, što bi moglo značiti da se pokušava smanjiti broj žrtvovanih ljudi. Taj jezovit običaj žrtvovanja ljudi konačno je nestao iz kineskog grobnog kulta, ali tek u doba kulture Han. I ovdje su bogatim pokojnicima često darivali u grob vozni park s opremom, kočije od drva ili bronce na dva kotača, s dva ili četiri upregnuta konja. Ne obazirući se na čudne životinje čuvare grobova i bubnjeve, koje smo već uočili pri promatranju predmeta od drva i laka, u grobove i lijesove su stavljali čitave garniture drugih glazbala i predmeta, kao zvona, kamenje koje proizvodi zvukove, citre, posuđe od drva i laka. Grobovi su postali nastambe pokojnika u kojim nije ništa nedostajalo za luksuzan opstanak u zagrobnom svijetu; čak ni knjige, pa se događalo da su s nekim osobama otišle u grob i čitave knjižnice.

14 Ovo brončano zrcalo nastalo u 4. ili 3. stoljeću pr. Kr. ukrašeno je na poledini isprepletenim prikazima životinja, sa zlatnom i srebrnom intarzijom.

Prvo ujedinjenje carstva: doba dinastije Qin

(221. - 207. god. pr. Kr.)

Ujedinjenje Kine, na približno danas poznatom prostranstvu, pripada državi koju s jedne strane stanovnici središnjeg područja nisu smatrali civiliziranom, a s druge je strane bila u velikoj prednosti u odnosu prema drugim dijelovima carstva. Ustrojstvo dinastije Qin bilo je prilično jedinstveno, jer su klike, koje su se nadmetale za prevlast i tako dovele do nesigurnosti unutar ostalih država, zamijenjene strogo organiziranim činovničkim staležom čija služba nije bila nasljedna. Daljnjem pritezanju organizacije pridonio je i zakonik koji je dinastiji Qin dao crte terorističke samovlasti u najgorem obliku, a počivao je na zamislima pobornika onoga tipa vladavine koja kao jedino sredstvo reda u državi priznaje najstrože zakone. Tu je organizaciju znao za sebe najbolje iskoristiti prvi car dinastije Qin, Qin Shihuang, spreman osvojiti i druge države u carstvu.

Ujedinjenje carstva očito je sa sobom donijelo beskrajne reprezentativne obveze. Neizmjerne graditeljske namjere Prvoga Cara i potreba uzdržavanja goleme vojske bili su glavni razlozi brzoga sloma tek nastaloga carstva. Jedna od takvih čudovišnih reprezentativnih građevina bila je kraljevska palača u Xianyangu koja je navodno, nakon što ju je zauzeo prvi car dinastije Han, tjednima gorjela. Dolazi do spajanja već postojećih utvrda ranijih feudalnih država u jedinstvene obrambene zidine na sjevernoj granici carstva, te gradnje jedne grobnice koja je nadvisila sve dotad poznate. O unutrašnjosti grobnice ponešto nam je poznato iz kineskih izvora. Radi zaštite od pljačkaša grobova mora da je bila opremljena nekom vrstom samozaštitnog uređaja za pucanje, automatskim samostrelima, koji su kao posebna vrsta luka i strijele bili novost toga doba. Cijelo carstvo Qin Shihuanga navodno je bilo živopisno prikazano u njegovoj grobnici, pri čemu su jezera i rijeke bili ispunjeni živom. Živa je u tom

sklopu posebno zanimljiva, jer će se nekako od doba dinastije Han cinober (rumenika, živin sulfid žuto-crvene boje) smatrati sredstvom za postizanje besmrtnosti.

Grobnica nije nikada otvorena, ali u njezinome širem okruženju već se duže vrijeme pronalaze različiti predmeti. Tako je npr. nađen oko 50 cm visok kip od terakote što prikazuje čovjeka koji čuči, ruku položenih na koljena. Najprije se mislilo da se radi o ženskome liku, ali vjerojatno imamo pred sobom prikaz kočijaša. Na početku sedamdesetih godina 20. stoljeća došlo je do senzacionalnog otkrića. Ispostavilo se da je grobnica okružena rovovima s tisućama kipova od terakote u nadnaravnoj veličini. Kipovi prikazuju vojnike, vojskovođe i njihove konje. Njihov je prikaz iznenađujuće stvaran. Tim je otkrićem pobijena postojana tvrdnja arheologa da se kinesko kiparstvo razvilo tek uvođenjem budizma.

Kipovi nisu ni na koji način jedinstveni, već se može prepoznati mnoštvo raznolikih frizura, tipova lica i odjeće. Detaljima frizure i odjeće pridavala se velika pažnja. Kipovi su obojeni, a prema boji i posebnosti izvedbe mogao se odgonetnuti položaj i status prikazane osobe. I konji su donekle stvarno prikazani. Zapravo su neki imali tipična obilježja prikazivanja konja u kulturi Han: prilično glomazno tijelo stoji na dosta slabim nogama. No, glave su oblikovane vrlo detaljno.

Za razliku od kasnijih primjera ratničko oružje je metalno, kao i konjske uzde. Kipovi su bili poredani u rovovima od debelih drvenih dasaka, koje su se urušile i propale pri nasipavanju rovova zemljom. Zbog toga su mnogi kipovi jako oštećeni. Kod novijih iskopavanja, u potrazi za vrijednim nalazima, pronađena su i kola s konjima i kočijašima od bronce. Ovdje možemo vidjeti razliku od ukopnih darova pronađenih u grobovima dinastije Zhou: otvorenih kola nema, sva su zatvorena i natkrivena krovom. Kola su vjerojatno bila presvučena tkaninama finih uzoraka, jer su u bronci ugravirani elegantni uzorci tkanina. U kočije su bili upregnuti konji. Jedno od dva nađena vozila moglo se točno rekonstruirati.

Jedna od mjera za ujedinjenje carstva bilo je ujednačivanje mjera i utega, sprava za mjerenje i pisma. Dokazi za te novine leže u mnogobrojnim jediničnim mjerama od bronce, koje su pronađene na čitavom području carstva.

Grobovi iz doba dinastije Han

(206. god. pr. Kr. - 220. god. posl. Kr.)

Posljednjih godina, posebno u grobovima dinastije Han, otkrivene su spektakularne iskopine. One su dovele do potpuno novih spoznaja u nekim područjima kineske umjetnosti. Na filozofskom polju bile su nakon tekstovnih nalaza potrebne nove interpretacije pri tumačenju djela klasika, naročito taoističkog filozofa Lao Cea. Na svjetlo su pri iskopavanju izašli i predmeti koji su dosad bili poznati kao ritualni priručnici i čiji izgled jedva da smo mogli predočiti. Za takvo bogatstvo novih obavijesti i činjenica treba ponajprije zahvaliti težnji plemića za sjajem, zbog čega su svoje grobove dali raskošno opremiti.

Ukrasi i oblici drugog i prvog stoljeća prije Krista još su u tradiciji razdoblja Zhanguo. Ukrasni elementi malo su se promijenili i ubuduće pri ukrašavanju prevladavaju geometrijski ornamenti. Među posuđem često se nađu posude *hu* koje su nam također poznate iz doba prije dinastije Han. Novi oblici nude duboke zdjele s tri noge slične konjskom kopitu i visoke posude cjevasta oblika za čuvanje hrane, također s tri noge. Svi oblici posuda, koji su nam poznati iz brončane umjetnosti dinastije Han, izrađivali su se i od keramike, na koju su ornamenti u boji (katkad na vapnenastu podlogu) naneseni zapravo tek nakon pečenja. Iz kulture Han također su poznati mnogi prikazi ljudi. U jednom grobu u Leitaiju, u pokrajini Gansu, pronađen je velik broj brončanih, oko 40 cm visokih kipova vojnika s karakterističnim oružjem, djelomično na upregnutim kolima. Kipovi su veoma stilizirani, ali fine izvedbe. U istom je grobu pronađena elegantna svjetiljka s figurativnim nakitom te tzv. »novac-drvo«. Fragmenti tog debelolisnog »raslinja«, koje navodno donosi sreću, iskopani su i u ostalim grobovima. Pored figurativnih prikaza, obično sa sadržajem neke mitske teme, glavni je motiv kovani novac s kvadratnom rupom, po kojem su i nazvana spomenuta drvca. (Okrugle kovanice s kvadratnom rupom uobičajeno su sredstvo plaćanja od doba dinastije Han, a nizale su se na uzice.) U grobovima su ta drvca simboli neprestanog bogatstva. Kinezi su ih nazivali *yaoqianshu*, »drvo s kojeg se trese novac«, što nagovještava s

kakvim predodžbama su povezivali tu mitsku biljku.
Mitske asocijacije povezane su i s posudama čiji poklopci imaju oblik stiliziranog brda Boshan, primjerice tako oblikovane kadionice za tamjan (*Boshanlu*). Poklopac je šupljikav, tako da je dim izvirao među vrhovima brda, dajući predmetu dašak tajanstvene daljine. U obliku niskog reljefa katkad se na brdu raspoznaju životinje, ljudi u lovu i biljni motivi. Posebno skupocjeni primjerci su djelomice pozlaćeni i ukrašeni poludragim kamenjem. Jedan raskošan primjerak na čijim su stijenkama izrađeni valoviti ornamenti u pozlati, otkriven je u novije doba u pećinskome grobu Liu Shenga, rođaka carske obitelji. Valovi, koje prepoznajemo i na drugim primjercima, omogućili su razumijevanje tvrdnje da su kadionice *Boshan* bile zamišljene kao prikaz otoka besmrtnika. Ti otoci, koji su navodno ležali u Istočnom moru, takoreći na istočnom rubu svijeta, igrali su važnu ulogu u mašti ljudi iz doba dinastije Han. No, ni danas se još ne može konačno odrediti mitološko značenje kadionica za tamjan. Slični primjerci izrađeni su od keramike. U keramici su izrađeni i spremnici cjevastog oblika čiji poklopci podsjećaju na *Boshanlu*. Glatke stijenke su također ukrašene krajobraznim i valovitim ornamentima s mitskim prizorima na plitkom reljefu. Upravo opisane posude nisu jedini predmeti za svakodnevnu upotrebu koji su istodobno imali mitsko ili kozmičko značenje. Promotrimo ukratko razvitak i značenje kineskih zrcala. Na temelju iskopina znamo da su se u Kini zrcala proizvodila od razdoblja Shang. U već spomenutom grobu gospođe Hao u Yinxuju pronađena su dva jednostavna zrcala koja pokazuju tipična svojstva kineskih zrcala do dinastije Song: okrugla su, nemaju drška, već u sredini poleđine imaju probušeno ispupčenje. Kroz tu rupu provukla se uzica, pomoću koje se zrcalo moglo držati ili učvrstiti na stalku. Postolja za zrcala možemo uvijek iznova vidjeti na slikama dinastije Han ili kasnije. Tek u razdoblju Song poznata su zrcala s drškom kakva su proširena na Zapadu.
U razdoblju Shang ukrasi su na poleđini većinom još vrlo jednostavni i ograničeni na ukrasne crte ili jednostavan zvjezdast ornament; tako je i s poznatim primjercima iz razdoblja Zapadni Zhou. Među predmetima iz razdoblja Istočni Zhou, a naročito iz razdoblja Zhanguo, ploha je oživljena finim ornamentima uz koje katkad dolaze dugački natpisi. Često nalazimo primjerke na kojima su kombinirani geometrijski i figurativni ukrasi. U razdoblju Zhanguo rašireni su cvjetni ili zvjezdasti motivi oko središnjeg puceta ili karike. Karakteristična su i zrcala na čijoj se poleđini vidi tri ili četiri puta motiv u obliku kineskog znaka za brdo (*shan*), koji se jasno ističe od osnovnog uzorka koji pokriva plohu. U doba Zhanguo i dinastije Han vrlo je raširena tehnika ornamenata s glavama, bilo da su prikazane geometrijski ili figurativno, izrađene plitkim reljefom ili istaknute sitnim dijelovima osnovnih uzoraka. Ukrašavanje često podsjeća na uzorke tkanina iz toga doba.

15 Poleđina brončanog zrcala iz doba kulture Han, promjera 17,8 cm. U središnjem polju TLV-zrcala nalaze se slovni znakovi za dvanaest znakova Zodijaka; zbog toga su oko središnjeg polja grupirani prikazi životinja.

Vratimo se na polaznu točku: i na zrcalima su oslikani mitski prizori, besmrtnici na primjer, ili mitska Kraljica majka Zapada. Posebno su zanimljiva tzv. TLV-zrcala, nazvana tako jer su najvažniji motivi na poleđini znakovi u obliku tih slova. Simetrično su grupirani u središtu ili uz rub, tako da uvijek gledamo istu sliku. Slični se motivi mogu vidjeti na diskovima - pločama za proricanje koje su se zapravo sastojale od više pokretnih dijelova, tako da su mogle postići različite položaje znakova. Pretpostavlja

se da prikaz na zrcalima pokazuje posebno povoljnu kombinaciju znakova na podlozi za proricanje, pa su zbog toga TLV-zrcala bila predmeti koji nose sreću. Iz ovoga možemo shvatiti da ti predmeti nisu imali samo jednu svrhu, onu vidljivu na prvi pogled, već je u njima, kao i u mnogim drugim, bilo dublje simbolike.

Već smo počeli govoriti o nekim obilježjima keramike. Mnogi oblici, koji su nam poznati iz brončanih umjetnina, proizvodili su se i od gline. Uočljiva je zelena, u nekim slučajevima zbog dugog ležanja u zemlji, uljasta caklina koja se prelijeva u duginim bojama. Skladno je, ravnomjerno raspoređena, samo je na nekim mjestima deblja, pa onda mijenja boju. Grobni kipovi od gline vrlo su rašireni, ali se znatno razlikuju u razini kakvoće. Neki jednostavni kipovi pokazuju ljudske likove u najgrubljim crtama. Ali pojavljuju se i vrlo fino izrađeni primjerci. Neki plemići iz doba dinastije Han dobili su u grob čitavu glinenu vojsku, ali vojnici nisu imali onu veličinu koja nas je iznenadila u grobu Qin Shihuanga. No, kipovi veličine do 60 cm ipak nisu rijetki. Prikazani su prizori iz svih društvenih područja. Predočeni su nam seljaci sa svojim tipičnim oruđem, također i fina gospoda pri igri *liubo*, igri na dasci koja je često prikazivana u kulturi Han, a kojoj se pridavalo slično kozmičko značenje kao TLV-zrcalima te pločicama za gatanje i proricanje. Prikazuju nam glazbenike i plesače, koji su katkad spojeni u čitave orkestre i baletne ansamble. Na kipovima, kao i na kadionicama, prikazani su mitološki prizori. Poznate su male svjetiljke izrađene u obliku drveća, na čijem se podnožju i na granama poigravaju likovi, vjerojatno povezani s kineskom mitologijom.

Osobito je u pokrajini Sichuan ostalo sačuvano mnoštvo fino oslikanih opeka iz kasnijeg doba kulture Han, koje su pripadale grobnim opekama. Na prikazane teme vratit ćemo se kad bude govora o kamenim reljefima iz razdoblja Han. Brojne modele kuća, koje su također bile stalan sastavni dio grobne opreme, opisat ćemo u poglavlju o arhitekturi.

Veliki kameni kipovi rijetko su se izrađivali u kulturi Han. Ostalo je očuvano samo nekoliko ljudskih i životinjskih kipova, koji su uglavnom bili postavljeni ispred grobnica. Najpoznatiji su kipovi oni pred grobom vojskovođe He Chubinga. Heova najveća zasluga bila je što je očuvao sjeverne i zapadne kineske granice od stalnih napada nomadskog naroda Xiongnu, koji je u čitavom drugom stoljeću prije Krista predstavljao veliku opasnost za Kinu. Na veliko Heovo djelo ukazuje čuvena figura pred njegovim grobom. Prikazuje krupnog konja, ponosnog i punog snage. Stao je na palog bradatog vojnika razbarušene kose, u kojem možemo prepoznati ubijenog Xiongnua. Nekoliko kamenih kipova, koji predstavljaju činovnike, poznati su nam iz drugih dijelova Kine.

Jedan od najvažnijih izvora za poznavanje kulture Han su brojni kameni reljefi, kojima su bili ukrašeni grobovi bogatih. Bili su uklopljeni u grobove građene ili u potpunosti od kamenih ploča ili od opeke, između kojih je

onda užlijebljeno lijepo isklesano kamenje.
Osim sadržaja reljefa, posebno je zanimljivo da se u razdoblju Han razvijaju različiti regionalni stilovi, koji olakšavaju svrstavanje predmeta koji nisu nađeni u službenim arheološkim iskopavanjima. Teme su izuzetno raznolike i pružaju dobar uvid u kinesku mitologiju. Mnogi od prikazanih prizora mogu se naći u i literarnim djelima. Jedan od motiva koji se najčešće javljaju je motiv Xi wang mu, već spomenute Kraljice majke Zapada, koja je, navodno, stalno boravila u čarobnom carstvu sličnom raju, na planini Kunlun. San svih Kineza iz doba dinastije Han bio je posjetiti ovu božicu u njezinu carstvu. Taj neobičan ženski lik lako se prepoznaje na slikama: sjedi na prijestolju, često na brijegu gljivastog oblika, okružena svojim pomoćnicima, kao i zečevima koji u mužaru tucaju biljku koja simbolizira besmrtnost, te tronožnom žabom (obje figure su Mjesečevi simboli), lisicom s devet repova (simbol Sunca) ili božanstvima koji pomoću krila bruje zrakom. U kamenu su često uklesane mitske životinje koje se krevelje, djelomice sastavljene od više nejednolikih životinjskih dijelova.
Božanstva s krilima ne nalazimo samo uz Xi wang mu. No uputimo se do čovjeku prikladnijih širokih poljana: svjedoci smo gozbe, koju pokojnik i njegova supruga priređuju visokim ličnostima. Gospodar prima goste, koji dolaze raznim tipovima kola. Vidimo ih kako sjede pri obroku, a možemo promatrati i kuhare pri spremanju jela. Uzvišenim pokojnicima sviraju svirači na frulama, usnim orguljama, kamenim glazbalima i citrama. Elegantno obučene plesačice svijaju se i mašu rukama u taktu glazbe, dok akrobati izvode divlje skokove ili žongliraju loptama i mačevima. Pored nas prolaze čitave procesije, kakve su nam opisane u pisanim izvorima kao novogodišnji običaj, što bi možda trebalo simbolizirati početak pokojnikova novog života u zagrobnom svijetu.
Vrlo realistične slike iz prošlog, i kako se vjerovalo, budućeg života bogatih, smjenjuju se s prikazima učenijeg sadržaja. Upoznaju nas s uzornim osobama iz konfucijanskih tekstova, koje bi trebale simbolizirati savršen karakter pokojnika ili pokojnice. Vidimo djecu punu pijeteta, kao što je Laolaizi, koji je do svoje visoke starosti hodao u dječjoj odjeći i ponašao se kao malo dijete, da bi svojim roditeljima podario osjećaj da su još mladi. Prikazane su nam i posebno ćudoredne supruge, koje su se istakle svojom vjernošću.
Na glinenim reljefima, koji su nam poznati iz Sichuana, ističe se posebno fina izrada, koja predstavlja nadaleko poznat stil kasne kulture Han. Neobični su i po tematici: prikazuju se veći motivi planinskih krajeva, čak i jedan rudnik. Seljaci su prikazani pri radu na rižinim poljima, a možemo čak prepoznati jezerce s lotosovim cvjetovima - iznenađujuće otkriće, jer se cvijeće nije pojavljivalo na slikama u doba dinastije Han.
U knjigama o ceremonijama i obredima iz razdoblja Han nalazimo točne

podatke o propisima koje se moralo poštivati pri pogrebu. Spominje se ukopna odjeća izrađena od žada koja je pripadala osobama na visokom položaju. U knjigama je također utvrđeno da se ukopna odjeća, ovisno o položaju i statusu pokojnika, »šivala« zlatnom, srebrnom ili brončanom žicom. Do početka sedamdesetih godina 20. stoljeća moglo se samo nagađati o njezinu izgledu. Onda je u jednom stjenovitom grobu kod Manchenga, u pokrajini Hebei, otkrivena ukopna odjeća od žada princa Liu Shenga i njegove žene Dou Wan, koja se mogla potpuno rekonstruirati. Odijelo Liu Shenga je dugačko 1,88 m i sastoji se od 2498 pločica od žada, povezanih s 1,1 kg zlatne žice. Upotreba zlatne žice pokazuje visok položaj pokojnika, brata cara Wua.

Pored ovih vrlo skupocjenih oklopa od žada pronađeni su u oba groba i drugi, veoma fino izrađeni predmeti od poludragog kamenja. Tako su opremi pripadale lijepo obrađene kružne ploče (poput plosnatog diska), značke (obilježja ranga), kopče za pojas i fini nakit. Uz to dolaze pečati s imenima i titulama pokojnika. Prinčev i princezin grob jednako su raskošno opremljeni.

Na slikama u grobovima uočava se da su u razdoblju Han umjetnici znali vrlo vješto postupati s kistom. Slikari su poznavali i upotrebljavali različite tehnike. Mogli su jednakomjerno držati debljinu linija ili je po potrebi nijansirati. Ni naslikani ljudi nisu stereotipno prikazani. Na njihovim licima može se pročitati srdžba, bijes ili radost, kao npr. u jednom grobu s kraja kulture Han, u kojem je kod Horingora u Unutarnjoj Mongoliji nađeno mnogo slika.

Jedan od najvažnijih nalaza slikarstva iz doba dinastije Han je takozvana »zastava duše« pronađena u grobu br. 1 u Mawangduiju kod grada Changsha (pokrajina Henan). Radi se o velikoj slici na svili u T-obliku, koja se vjerojatno u dostojanstvenoj procesiji nosila ispred mrtvačkog kovčega sve do groba, a prilikom pokopa položena je na lijes, slikom okrenuta nadolje. Grob br. 1 bio je posljednje počivalište kneginje Dai, iz razdoblja Zapadni Han. Po mišljenju mnogih stručnjaka, među njima i Michaela Loewesa, tu je predstavljen kneginjin put u zagrobni svijet, a zastava nam pritom daje i sliku čitavoga svemira. Površina slike, na kojoj dominiraju crvena, plava i zelena boja, može se podijeliti u četiri polja. U donjem dijelu otkrivaju se dva bića slična ribi, koja svojim glavama tvore krug. Na njemu stoji lik nalik na Atlanta: on na glavi i rukama nosi postolje na koje su sluge stavile posuđe, vjerojatno sa žrtvenim prinosima za pokojnicu. Ribe i Atlant ubrajaju se u neku vrstu podzemnog svijeta, na kojem se zasniva svijet ljudi. Iznad prstenaste ploče u kojoj se križaju dva raznobojna zmaja, vidi se još jedno postolje na kojem se nalazi žena oslonjena na štap, iza nje su tri služavke, a ispred nje kleče dva činovnika. Starija gospođa predstavlja najraniji posmrtni portret u Kini. Na njemu je vjerojatno prikazana kneginja Dai. Nije jasno jesu li klečeći činovnici glasnici

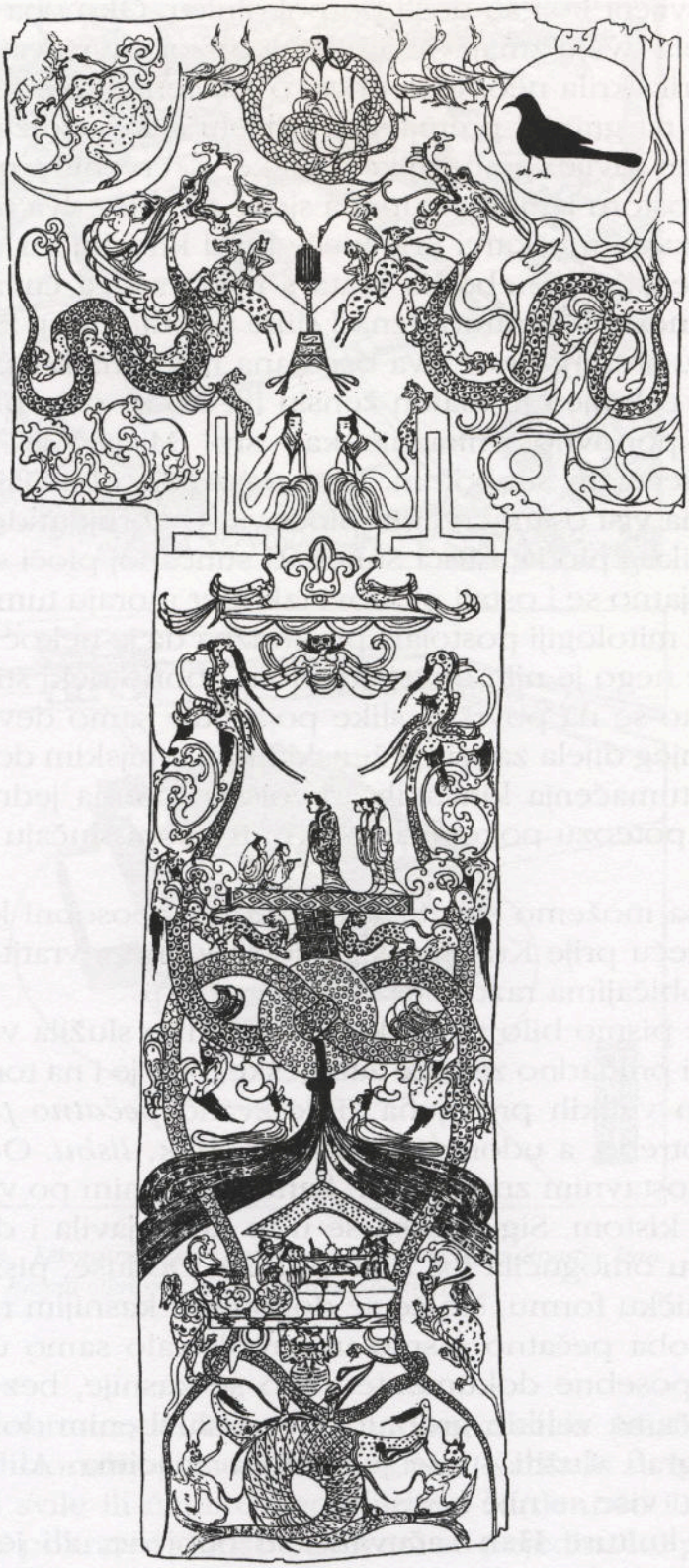

图三八 彩绘帛画（约 1/9）

16 *Zastava duše iz groba kneginje Dai u Mawangduiju kod grada Changsha, razdoblje Zapadni Han.*

zagrobnog svijeta koji su došli po pokojnicu. Oko oba postolja elegantno se svijaju tijela dvaju zmajeva. Središnji prizor završava baldahinom, ispod kojeg je raširila krila neobična ptica, o značenju koje se spore istraživači. Neposredno na granici prema širem dijelu slike uzdižu se dva stupa, čije vrhove krune dvije grabežljive mačke s crvenim mrljama, vjerojatno jaguari. U prostoru između stupova sjede sučelice dva muškarca, koji nose slične kape kao i muškarci koji kleče pred kneginjom. Pretpostavlja se da taj prizor predstavlja nebeska vrata s njihova dva čuvara, za koji postoji tradicija u kineskoj literaturi. Iznad slike poput nekog zvona lebde još dva zmaja, koja u sredini prate dva osedlana miješana bića. Na krilu zmaja na lijevoj strani oslonjen je malen ženski lik što se diže prema Mjesecu, koji se iznimno ponovno prikazuje kao srp. Mjesec je dodatno obilježen žabom, Mjesečevim simbolom. Desnog zmaja obavijaju biljni motivi, na čijim granama visi osam crvenih plodova. U gornjem desnom kutu, poput posebno velikog ploda, blista Sunce. U sunčanoj ploči stoji gavran, simbol Sunca. Vjerojatno se i ostali plodovi također moraju tumačiti kao sunca, jer je u kineskoj mitologiji postojala predodžba da je nekoć na nebu bilo deset sunaca, prije nego je njih devet strijelom oborio neki strijelac. Ne može se objasniti zašto se na površini slike pojavljuje samo devet sunčanih ploča. Središte gornjeg dijela zauzima ženski lik sa zmijskim donjim dijelom tijela. Postoji više tumačenja kineskih arheologa; prema jednom od njih taj lik predstavlja apoteozu pokojnice. No, ni u ovom slučaju nemamo konačnu potvrdu.

Iz ovog opisa možemo shvatiti kako su bili sposobni kineski umjetnici u drugom stoljeću prije Krista. Još ćemo se jednom vratiti na grob u svezi s pogrebnim običajima razdoblja Han.

Budući da je pismo bilo medij kojim se stalno služila većina činovništva i moralo je biti prikladno za brze zabilješke, bilo je i na tom području u doba dinastije Han velikih promjena. Takozvano *pečatno pismo* uglavnom je izašlo iz upotrebe, a udomaćio se novi oblik, *lishu*. Odlikuje se nadasve jasnim i jednostavnim znakovima, karakterističnim po vrlo širokim završecima poteza kistom. Sigurno su se u to doba javila i druga pojednostavljenja, koja su omogućila još brže pisanje. Doduše, pismo još nije razvilo svoju umjetničku formu, što će se dogoditi u kasnijim razdobljima.

Od tog se doba pečatno pismo upotrebljavalo samo u posebnim prigodama ili za posebne dokumente. Ono se kasnije, bez obzira na pečate, javlja na pločama velikih grobnica ili na službenim dokumentima. I neki poznati kaligrafi služili su se još starim znacima. Ali za običnu svakodnevnu svrhu više se nije koristilo.

Iz razdoblja kulture Han sačuvane su otmjene, ali jednostavne drvene figure žena duge ravne kose spuštene na leđima, obučene u odjeću koja prijanja uz tijelo, a samo su obrubi široko postavljeni. U nekim primjerima odjeća je naslikana na vapnenačkoj podlozi ili neposredno na drvu. Lica

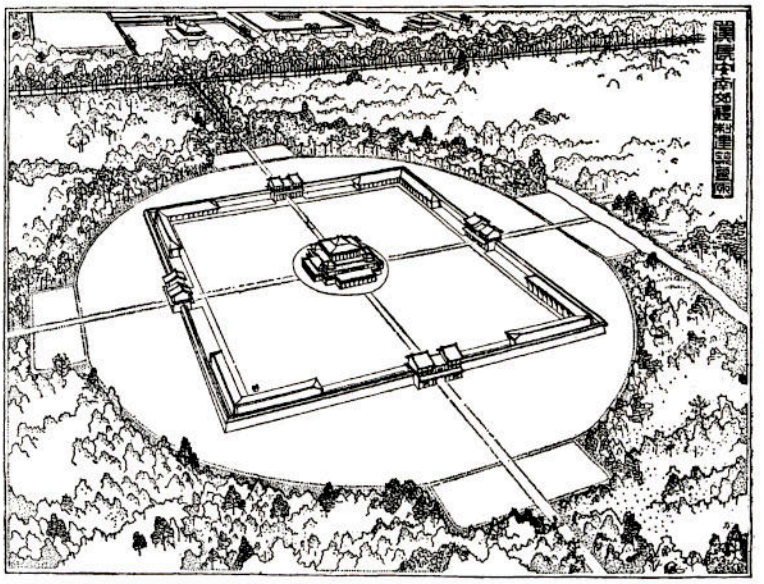

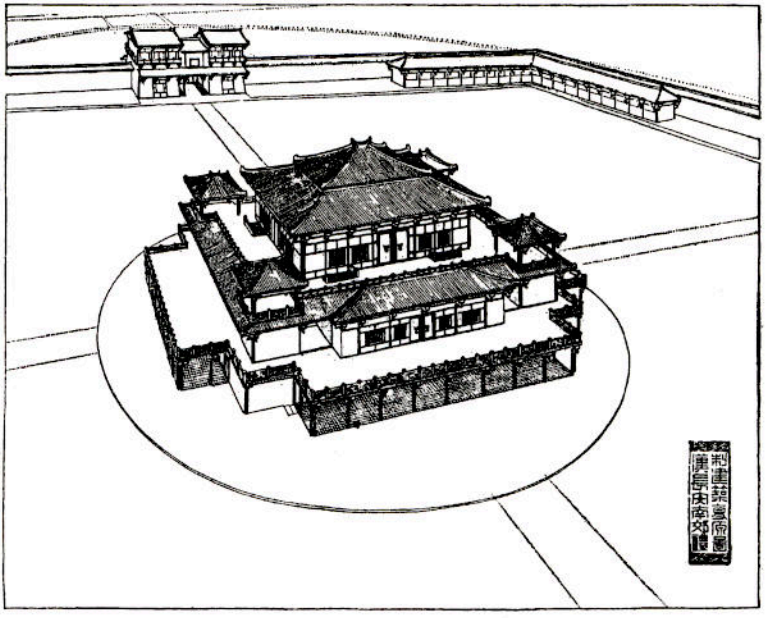

17 + 18 Rekonstrukcijski crtež jednog hrama iz doba dinastije Han. Temelji hrama otkriveni su kod Xi'ana (Shaanxi).

tih figura fino su nacrtana, ali često bez imalo izražaja. Muškarci su nam predstavljeni u tradicionalnoj činovničkoj odjeći. Katkada su kipove obukli u prave haljine od svile ili neke druge tkanine. Nađeni su i drveni konji, ovce, svinje i psi. U pokrajini Gansu otkriveni su pojedinačni primjeri životinja, čuvara grobova, koji izgledaju sasvim drukčije od uobičajenih oblika kasnijeg doba. Imaju oblik jednoroga. Mogućem napadaču prijete dugačkim rogom koji ulijeva strah.

U već spomenutom grobu br. 1 u Mawangduiju otkriveni su i vrlo fini predmeti od laka, kao i slike na svili, u odličnome stanju. Od laka je proizvedena i većina dijelova kuhinjskog posuđa. Na pladnjevima, koji su se nalazili u pokrajnjim grobnim komorama, bile su takozvane uhate plitice, ovalne plitke posude s izduženim držcima na širim stranama, te tanjuri i kutije. I vrčevi poput poznatih *hu* izrađeni su od laka. Ornamenti su najčešće geometrijski ili slični oblacima, ali povremeno se vide i ljudski likovi ili mitska bića. Na jednom od mrtvačkih kovčega kneginje Dai lebde među oblacima mitske životinje, koje je vrstan znalac prikazao vrlo živahno.

U istom je grobu otkriveno obilje tkanina koje se odlikuju ljepotom boja i mnoštvom tkalačkih tehnika. Tkalci su u to vrijeme već izrađivali najsloženije tkanine, kao npr. baršunasti brokat. Kneginju su u grobu opskrbili bluzama od mrežaste tkanine i drugih tkanina, odjećom, rukavicama i cipelama od svile, koje su, poput većine drugih predmeta, ostale vrlo dobro očuvane.

Nisu nam nepoznati tkalački stanovi prikazani na reljefima i slikama dinastije Han. Na tim, dijelom preciznim slikama, možemo prepoznati vrlo dobro razvijen tkalački pribor. Kao što znamo, tkanje već ima dugu tradiciju, jer su još u doba dinastije Shang tkali fine tkanine.

I o arhitekturi dinastije Han znamo mnogo. Od većine građevina ostalo je jedva nešto više od temelja jer je građevni materijal pretežito bilo drvo. Ali pomoću prikaza na zidovima grobova i malih modela kuća u grobovima ipak možemo stvoriti sliku o graditeljstvu kulture Han. Gotovo svi tipovi gradnje sačuvani su nam kao model: od jednostavnih seoskih gospodarskih zgrada ili žitnica, do mnogih bogataških kuća i veličanstvenih građevina s kulama i tornjevima. Do žitnica se većinom dolazi preko nekoliko stuba, a imaju visoke prozore s rešetkama. Kuće bogataša sastoje se od više zgrada grupiranih oko dvorišta. U nekim slučajevima pred glavnim su vratima dva počasna tornja, zvana *que,* na koje imaju pravo samo osobe na visokom položaju. Zgrade su nerijetko višekatnice, a prozori su rešetkama zaštićeni od pogleda i posjeta nemilih gostiju.

Krov, koji nije uvijek zasvođen, nose trozubni potpornji i pokriven je crijepom. Tipični krovni ukrasi, koji su istodobno (po vjerovanju ljudi) štitili od nesreće, bile su ptice i posebno ribe, koje su trebale očuvati kuću od požara. Kule na četiri do pet katova visine bile su okružene zidovima, a na modelima se nerijetko vide ljudi, npr. strijelci ili sudionici igre *liubo.* Zahvaljujući reljefima poznate su nam tržnice sa svojim odjeljcima i zgradama rezerviranim za različite skupine trgovaca ili prodavača, kao i uredima označenima velikim bubnjem pred ulazom, u koji je, da bi na sebe upozorio, trebao udariti onaj koji je činovniku želio podnijeti molbu.

Rijetko su očuvane prave građevine, i to samo grobnice. U prvobitnom je stanju očuvana poznata grobnica u Xiaotangshanu (Shandong). Ta mala

kamena zgrada s jednom prostorijom ukrašenom reljefom bila je vjerojatno posvećena posebno važnoj osobi. Bila je pokrivena jednostavnim sedlastim krovom.

Mogu se razgledati neki od *que* - počasnih tornjeva, također malenih i klesanih od kamena, postavljenih pored grobova. Tornjevi su okrunjeni krovom na četiri vode. Na jednoj strani imaju manju i mnogo nižu dogradnju sa sedlastim krovom.

Hramovi i palače bili su, kao i u doba dinastije Qin, velikih razmjera. Pored izduženih građevinskih kompleksa palačama su pripadali i parkovi koji su, kao i kasnije, bili spoj zoološkog vrta i lovnog područja. U njima su se priređivali ceremonijalni jesenski lovovi.

Kod Xi'ana u pokrajini Shaanxi otkopani su golemi temelji, a pretpostavlja se da su pripadali nekom hramu. Tlorisi čitave građevine, kao i središnje zgrade hrama, bili su kvadratni. Rekonstrukcija je pokazala da je središnja građevina stajala na visokoj terasi, na kojoj se uzvisila druga, s pravom kultnom građevinom. Taj drugi podij imao je na svakom uglu paviljon. Hram je pokrivao šatorasti krov pokriven crijepom.

Pri arheološkim iskopavanjima otkriveno je mnoštvo oblika grobova, dijelom veoma različitih od onih iz razdoblja Zhou. I dalje su se gradili grobovi od više drvenih komora, ali velike drvene konstrukcije imaju sad jaču strukturu. Oko komore s lijesom nalaze se drugi prostori s grobnim dodacima. U grobovima u Mawangduiju, o kojima smo već više puta govorili, nađen je poseban način zaštite kojim je održavana vlažnost u drvenoj komori, za tu svrhu obloženoj slojem gline i slojem drvenoga ugljena. Toj se posebnosti može zahvaliti izvanredna očuvanost predmeta u grobu, koji su bili pohranjeni u više komora oko komore s lijesom. Komora s lijesom sadržavala je, kao što je bilo uobičajeno i u doba dinastije Han, tri mrtvačka kovčega umetnuta jedan u drugi, ukrašena slikama u laku. Mrtvo tijelo kneginje Dai bilo je dodatno balzamirano i očuvano je bolje od mnogih egipatskih mumija. Na taj se način moglo utvrditi da je kneginja neposredno pred smrt jela lubenicu.

I u doba dinastije Han bilo je uobičajeno grobnu komoru graditi od gline ili kamena. Grobovi od malih opeka često su se natkrivali smionim kupolastim ili zasvođenim konstrukcijama. Za ukrašavanje su se koristile reljefne opeke, kameni reljefi i slikarstvo. Većina velikih grobnica sastoji se od više prostorija koje se mogu podijeliti u pretkomore i glavne komore. U glavnoj su se komori nalazili lijesovi. Katkada su zidovi sazidani od opeke složene u različitim položajima. Glavne i sporedne komore određene su u većini primjera prema središnjoj osi. Za grobnice se pekla vrlo velika šuplja opeka. Većina pravokutnih ploha na širim grobnim stranama pružala je mogućnost za brojne ukrase, koji su bili utisnuti kalupima i potom obojeni.

Rijetki su grobovi u cijelosti građeni od kamena. U Yinanu u Shandongu

Slike u boji

65 Činovnici naslikani na crijepu od pečene gline prikazani su u živahnom razgovoru. Slika pokazuje sposobnost umjetnika kulture Han da svojim likovima daju fine izražajne nijanse.

66 Na reprodukcijama djela slikara Gu Kaizhija (4. stoljeće) lako se mogu otkriti tragovi slikarstva kulture Han. Ali njihove izražajne mogućnosti nisu više tako ograničene.

67 Slika pod utjecajem indijske umjetnosti prikazuje mitski lik povezan s kalendarom.

68 Živost novog stila u slikarstvu prenosila se na reljefnu umjetnost, kako se to može zaključiti na ovom grobnom reljefu s tri činovnika i jednim zmajem.

69 Ovaj oblik grobnih posuda otkriven je gotovo isključivo u pokrajini Sichuan. Na njihovu gornjem dijelu vide se raskošne građevine i ljudi pri različitim poslovima. Zelena glazura, dinastija Jin, 4. stoljeće.

70 Budističke pećine u Yungangu kod Datonga (Shaanxi). Većina tih hramova nastala je između 5. i 8. stoljeća.

71 Pogled u pećnu u Yungangu. Zidovi su ispunjeni reljefima, uglavnom s malim likovima Budhe. Lijevo se raspoznaje prikaz jedne pagode. U pozadini je jedan od glavnih kipova u pećini.

72 Pećinska slika pokazuje Budhu i brojne vjernike. Tipično za stil dinastije Wei je ukrašavanje likova i podjela lica na obojene površine koje odudaraju jedna od druge.

此之由

otkrivena je velika konstrukcija od fino tesanog kamena, virtuozno ukrašenog linijskim gravirama. Danas se smatra da je taj grob vjerojatno nastao neposredno nakon kraja dinastije Han. Neke komore su bile natkrivene tzv. fenjerastim svodom, nekom vrstom lažnih kupola. Već smo upoznali drukčiji oblik - u stijeni isklesane grobnice princa Liu Shenga i njegove supruge. Oblik takvih isklesanih grobova u kamenu u pećini, koji nisu bili odviše česti, dopunjen je ugradnjom od drva.

19 Statua Budhe od pozlaćene bronce, visoka 33,75 cm, izvedena u strogom i jednostavnom ranom stilu, najstarija je dosad nađena u Kini (oko 338. god. poslije Krista).

Počeci budističke umjetnosti: razdoblje Tri kraljevstva (San guo) do Južnih i Sjevernih dinastija (Nan bei chao)

(oko 220. - 581. god. posl. Kr.)

Iz povijesnih tekstova znamo da je Kina na kraju kulture Han obratila pažnju na vjerski razvitak u Indiji, to jest na mirno, ali neobično brzo širenje budizma. Saznajemo primjerice da se jednome caru dinastije Han u snu prikazao Budhin lik, pa je vladar poslao glasnike da donesu njegov kip u Kinu i da ga štuju. Pretpostavlja se da su tu legendu nakon dinastije Han proširili pripadnici budizma, kako bi priskrbili ugled svojoj religiji. Spomenuti tekst nije jedino što nas upućuje na prve utjecaje budizma već u razdoblju Han, jer postoje neke slike povezane s budizmom. No na njima se jasno vidi da umjetnici još nisu dobro poznavali nove vjerske ideje.

Budistička »revolucija« u kineskoj umjetnosti, kao i u književnosti, dogodit će se tek u doba Nan bei chao. Prvi znatan razvitak budističke umjetnosti odigrao se u sjevernoj Kini, kojom su od četvrtog do sedmog stoljeća gotovo bez prekida vladali stranci. Pleme Toba, čija etnička pripadnost nije objašnjena (kao ni plemena Xiongnu), toliko je ojačalo nakon propasti dinastije Han da je moglo pripojiti sjevernu Kinu. Tih tristo godina strane vladavine ipak nije kineskoj kulturi donijelo samo tlačenje. Ne smije se podcijeniti veliko obogaćivanje povezano s uvođenjem novih kulturnih dobara i nove religije.

Ranoj budističkoj umjetnosti u Kini dala su svoj pečat dva indijska umjetnička stila koja se temelje na vrlo raznolikim estetskim načelima. Prvi je bio sjevernoindijski stil gandhara. Umjetnost stila gandhara razvila se iz čudne mješavine autohtonih elemenata i snažnog helenističkog utjecaja pokrenutog utemeljenjem malih država pod grčkom upravom nakon smrti Aleksandra Velikog. Helenistička umjetnost je slikama Budhe u gandhara

stilu ostala kod bezličnih stereotipa, koji se odnose na zamišljena svojstva ljudi i obradu odjeće. Ta se ukočenost prenijela na rane budističke umjetnine u Kini, no ipak je u određenom smislu imala pozitivno obilježje. Ljepota svečane odjeće na ranim Budhinim slikama u sjevernoj Kini proizlazi iz simetrične i ujedno vrlo dinamične obrade znalački namještenih nabora. Može se, dakle, utvrditi težnja kineskih umjetnika k stilskoj samostalnosti, pri čemu je promjena crta lica samo jedan od mnogih elemeneta. Ovaj prvi stilski pravac bio je izložen i drugim utjecajima. Karakteristično za umjetnost dinastije Gupta u Indiji je obrađivanje odjeće na način gotovo suprotan stilu gandhara: tkanine se ovijaju oko tijela i djeluju kao da su zaronjene u vodi. Razvitak budističke umjetnosti u Kini može se objasniti stapanjem obaju umjetničkih pravaca i započetim brzim osamostaljivanjem.

21 Mramorna divovska statua Budhe visoka je 5,40 m i potječe iz doba dinastije Sui (585. god. posl. Kr.). Pretpostavlja se da je način prikazivanja bio pod utjecajem umjetnosti dinastije Gupta u Indiji.

20 51,3 cm visoki reljef iz Longmena kod Luoyanga vjerojatno prikazuje Budhu Maytreyu. Djelo iz dinastije Sjeverni Wei izrađeno pod utjecajem stila gandhara.

Dinastija Toba, poznatija pod imenom Wei, učinila je budizam nekom vrstom državne religije i time se udaljila od kineske aristokracije, obilježene uglavnom konfucijanizmom i taoizmom. Dinastija Wei gradi goleme hramove u pećinama, posebno bogato ukrašene kipovima u kamenu i štuku, kao i zidnim slikama. Pretpostavlja se da su umjetnička djela podjednako stvarali Kinezi i putujući umjetnici, premda se kod mnogih osjeća velik indijski i srednjoazijski utjecaj. Kad su željeli budističke sadržaje približiti Kinezima, umjetnici su udružili kineske i zapadne elemente.

Obradit ćemo najprije brončanu umjetnost i nove oblike koji nastaju pod utjecajem budizma. Na najranijim umjetničkim djelima vidimo da su prvi pokušaji još sasvim nesigurni. Umjetnici još nisu pronašli samostalan stil. Prvi Budhini likovi pokazuju promijenjen stil gandhara neobično strogih i simetričnih nabora na odjeći. Držanje je ukočeno, lice pokazuje tzv. arhaičan smiješak koji još pojačava utisak strogosti. Tipičan položaj ruku preuzet je iz već postojeće ikonografije, koja se nije mogla odvojiti od vjerskih sadržaja. Povijesni Budha ili neki od njegovih mitskih prethodnika predstavljeni su sjedeći, nogu prekriženih u takozvanom lotosovom položaju, ili im noge vise pri čemu su im goljenice prekrižene. Pretpostavlja se da se tim primjerima većinom nagoviješta buduće Budhino ponovno rođenje.

U brončanom kiparstvu javlja se povremeno više likova; često je ilustriran par Budha Shakyamuni Prabhutaratna. Bronca je nerijetko bila pozlaćena. Budhi su dodavali popratne figure. Malene, bogato ukrašene bodhisattve osiguravaju sa strane jednostavnog, ali stoga mnogo većeg Budhu. Bodhisattve su bića koja još nisu kao Budha ušla u nirvanu, već su po slobodnoj volji ostala u svijetu, kako bi i dalje spašavala ljude, premda im je uzoran način života omogućio da napuste svijet ponovnog rođenja. Budući da još pripadaju ovome svijetu, bogat ih nakit obilježava kao ljude plemenitog podrijetla. (Shakyamuni, povijesni Budha, bio je princ koji se odrekao svijeta.)

Umjetnost, mnogo raznovrsniju od budističke bronce, predstavljaju nam zidovi hramova u pećinama. Bronca je u financijskim krizama bila dobrodošao izvor zaliha za saniranje državnih blagajni, pa bi je rekvirirali i rastalili. Tom se činjenicom objašnjavaju neznatne zalihe brončanih predmeta. Kipove podignute u visinu, mnogo veće od uobičajenih, što smo već utvrdili kod kiparstva u bronci, možemo temeljito proučavati i na budističkim hramovima u pećinama, koji se mogu naći uglavnom u pokrajini Gansu, ali i u Xinjiangu i središnjem području kod Luoyanga. Na stotine hramova isklesano je u stijenama u Dunhuangu i Yungangu. Budistički običaj, da se u hramovima u pećini stvore bogomolje i spomenici, preuzet je iz Indije, gdje su se već u 3. i 2. stoljeću pr. Kr. klesali hramovi u stijeni.

Yungang se posebno ističe po kamenim kipovima koji u nekim slučajevima

22 Zavjetno mjesto (visina: 147,5 cm) iz godine 557. posl. Kr. s grupama budističkih figura. U sredini su Budha, bodhisattve i Budhini učenici.

pokazuju još stari način bojenja. Nabožne slike većinom su nalik onima u bronci. Zapravo, zbog bitno veće površine koja se mogla obraditi, pridodane su brojne figure, kako bodhisattvi, tako i pripadnika hinduističkog svijeta bogova, dijelom preuzetih u budizmu. U svojoj srži budizam nije religija koja bi ostala vjerska tumačenja isključila kao pogrešna, kao npr. kršćanstvo. Naprotiv, budizam je stekao beskrajnu popularnost baš time što je uključio bogove drugih religija. Tako nas ne iznenađuje mnogo da

se božanstva, koja poznajemo iz umjetnosti dinastije Han, javljaju i na budističkim slikama, doduše predstavljena drugačije: Apsare, niža budistička božanstva, na reljefima i slikama se gotovo ne razlikuju od taoističkih duhova zaštitnika. Ali na ranim reljefima pojavljuju se i likovi koje (po predmetima koje drže u ruci) možemo povezati sa srednjoazijskim božanstvima.

Pojedinačno nalazimo i relikte kasne helenističko-grčke tradicije, bez obzira na stilske sličnosti. Tako su zgrade, prikazane na reljefima, poduprte jonskim i dorskim stupovima. Ovim kratkim opisom možda možemo stvoriti predodžbu o šarolikosti i izvornoj raznovrsnosti tih reljefa. Špilje su se sastojale od predvorja čiji su zidovi (često srušeni) potpuno pokriveni reljefima. Da bi ih očuvali od daljnje erozije, u neke su komore u kasnije doba dodali drvene pregrade. Glavna prostorija je najčešće kvadratna i u sredini je poduprta glavnim, nosećim stupom, koji može biti oblikovan poput pagode. Glavni stup i zidovi također su ukrašeni reljefima. Na stražnjem zidu, ali i na središnjem upornjaku nalazila se nabožna slika. Na plohama, koje nisu pokrivene velikim reljefima, nalaze se brojne male Budhine figure koje simboliziraju beskrajan niz Budhinog ponovnog rođenja.

Nakon što je glavni grad Toba iz Dantonga (Shaanxi), gdje leži i Yungang, premješten u Luoyang (Henan) u nekadašnje središnje područje kineske vlasti, dogodila se zanimljiva stilska promjena, koja pokazuje da su umjetnici sa sjevera prihvatili utjecaje s juga. Strogost, tako upadljiva na kipovima razdoblja Sjeverni Wei, popustila je pred elegantnijim oblicima. Odjeća popratnih figura, koju možemo promatrati kao svakodnevnu odjeću onog doba, sve više gubi karakteristična obilježja aristokracije dinastije Toba. To nam dokazuje da su umjetnici na jugu proživjeli potpuno samostalan razvoj, koji se odlikuje dinamičnim potezima i produljenjem ljudskih proporcija, što izaziva profinjenost kakvu ne postižu raniji reljefi. Taj je razvoj vidljiv na gravirama jednog sarkofaga koji se danas čuva u Kansas Cityju (SAD). Na sarkofagu su prikazani konfucijanski sadržaji koji se ne odigravaju, kao u razdoblju Han, u zatvorenom prostoru, već prvi put u krajoliku. Stil tih gravira i drugih primjera, odavno pronađenih kod Nanjinga (Jiangsu), pokazuje da su umjetnici na reljefima vjerojatno oponašali ranije slike smotane u svitak.

Nije sasvim nezamislivo da se već u doba dinastije Han slikalo na dugačkom listu papira smotanom u svitak, što je jedan od tipično kineskih oblika. Slike, poredane u grobovima i na sanducima s relikvijama, poput friza, upućuju na to. Na gravirama sarkofaga nalazi se više prizora jedne priče ili čak različitih priča stavljenih u isti krajolik i međusobno odvojenih samo drvećem ili brijegom. Tu tehniku možemo povezati sa slikama u svitku koje se odmotavaju dio po dio, prizor po prizor, dok se zamotavaju dijelovi koji su se već pogledali.

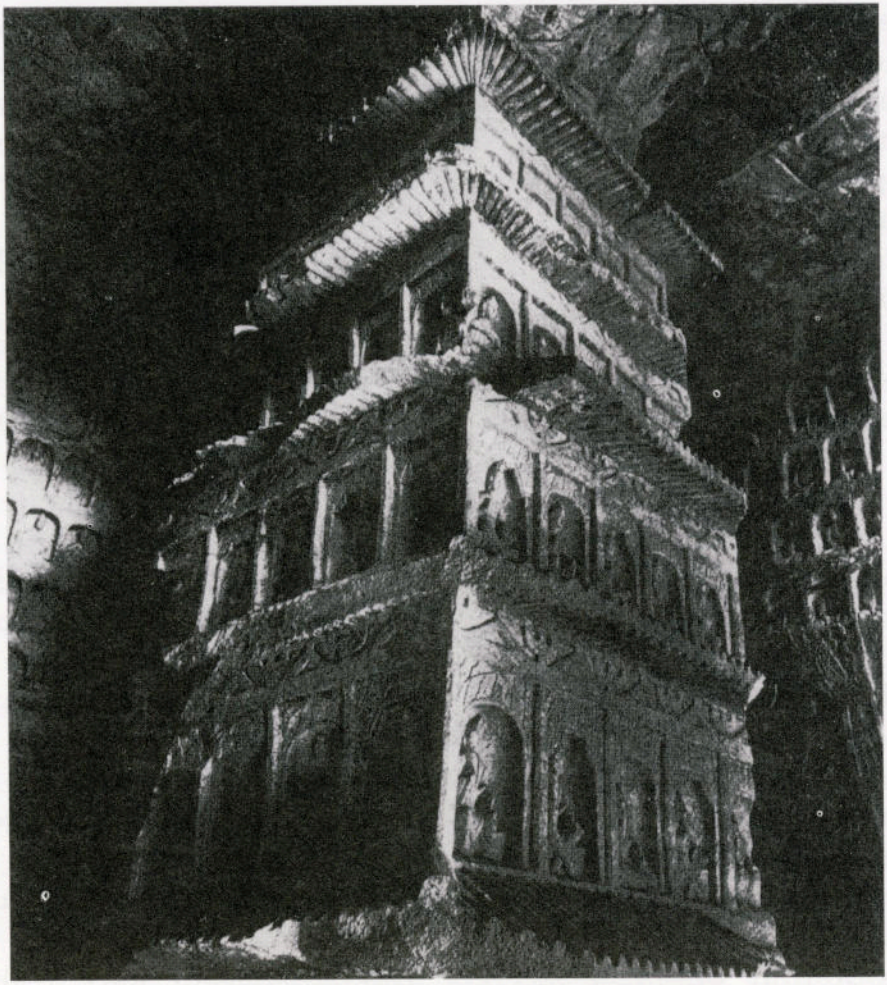

23 U jednoj od budističkih pećina u Yungangu kod Datonga (Shaanxi) otkriven je ovaj potporni stup u obliku pagode.

Postupak je vidljiv na kopijama djela jednog od najčuvenijih slikara četvrtog stoljeća, Gu Kaizhija. Njegove ilustracije pjesme lirika iz trećeg stoljeća, Cao Zhija, »Božica rijeke Luo«, te kofucijanskim idejama obilježene »Opomene dvorskih gospođa«, pokazuju veliku sposobnost portretnog i pejzažnog slikarstva. U »Opomenama« mnogi prizori poredani jedan do drugoga pokazuju ponašanje posebno krijeposnih carica i dvorskih gospođa. Za slikarstvo tog doba tipični su vitki, izduženi likovi i vrpce koje kao da stalno lepršaju na laganome vjetru. Likovi Gu Kaizhija odlikuju se otmjenošću i skladom, što se ne postiže u pejzažnim dijelovima slike »Božica rijeke Luo«, koji nalik na budističke slike djeluju ukočeno i shematizirano. Novim se nalazima potvrdilo da su kopije Gu Kaizhijevih slika na svitku vrlo dobro pogodile njegov stil: u grobu Sima Jinlonga, plemića dinastije Wei iz 5. stoljeća, iskopani su dijelovi zaklona, ukrašeni

slikarijama na crvenoj podlozi od laka. Njihov stil doduše nije postigao finoću slika smotanih u svitak, ali pokazuje stilske elemente koji se pripisuju i Gu Kaizhiju.

Vratimo se budističkim pećinama. U Dunhuangu u pokrajini Gansu mogli su početkom 20. stoljeća zapadni arheolozi, a među njima su bili Mađar Aurel Stein i Francuz Paul Pelliot, u oko 400 pećina proučavati i snimati slike koje su, unatoč eroziji od vjetra, relativno dobro sačuvane. Nedavno su ih i kineski arheolozi snimili, popisali i napravili kopije. Prve pećine u Dunhuangu izgrađene su u ranom 5. stoljeću. Pored zidnih slikarija, od opreme su sadržavale statue od fine gline, koja je modelirana iznad kostura od drva, sječke i grube gline. I skulpture su šareno obojene.

U Dunhuangu nalazimo i prve pokušaje s vrstom koja će u kasnijem dobu postati jednom od najvažnijih u kineskom slikarstvu. Riječ je pejzažnom slikarstvu. Na ranim slikama 5. i 6. stoljeća pejzaž se najprije javlja kao sastavni element slike. Frizovi sa slikama, koje najčešće prikazuju prizore iz Budhinoga života, podijeljeni su dekorativnim i ukošenim gorskim vijencima. Pritom ne pridaju nikakvu vrijednost realizmu u omjeru veličine ljudi i zgrada. Taj fenomen se može vidjeti i na sarkofazima, no njihovi su tvorci bili samostalniji u obradi motiva.

Od kraja 6. i početka 7. stoljeća i u pećinama su se pejzaži oblikovali življe. Više nisu običan dekor, već dobivaju vlastitu vrijednost. Sličan razvoj prošlo je prikazivanje zgrada čiji su krovovi, tekućim usporednim i kosim linijama na površini slike, također pridonijeli određivanju strukture. Ljudi, prikazani u velikom broju na površini zidova, često nose stranu odjeću, što ponovno upućuje na strane utjecaje u sjevernim područjima. Crte lica su veoma stilizirane; katkad je lice riješeno na način da pojedini dijelovi površine bojom jasno odudaraju jedan od drugog. Ipak, prizori s mnogo likova ne djeluju nimalo mrtvo: jahači prilaze u galopu i jurišaju na visoka vrata u gradskom zidu, vode se bitke među vojskama. Ponovno se može vidjeti i ponekog asketa kako meditira u svojoj ćeliji ili u špilji. I slikarije na grobovima pružaju vrlo žive prizore. U pokrajini Gansu je, u grobovima od opeke, otkriveno više od 6000 opeka na kojima su naslikani prizori iz života seoskog stanovništva (zanimljivo je da su prikazana trajno nastanjena nekineska plemena) pri ratarskim i stočarskim poslovima.

Arhitektonski prikazi na slikama pokazuju neke novine: javlja se uobičajen tipičan zasvođen krov. Najprije su poduzimali bojažljive pokušaje s novom tehnikom, koja je pred arhitekte, naravno, stavila drukčije zadatke nego ravan krov. Krovnu konstrukciju su poduprli takozvanim konzolnim gredama. Dvokrake ili trokrake potpornje, koji se nazivaju konzole, gradili su tako čvrsto jedan do drugog da su mogli podnositi pritisak izvučenog i zasvođenog krova. Umjesto ribe, koja je u kulturi Han krasila zabat i trebala štititi kuću, pojavio se drugi nakit, tzv. sovini repovi, uzdignuti oblici poput krila na oba kraja sljemena.

Za kasnije graditeljstvo važna je novina razvitak budističkih pagoda, vjerojatno razvijenih iz kineskih građevina s kulama i tornjevima, a ne iz indijskih stupa, kako pretpostavljaju neki znanstvenici. Sa stupama te građevine povezuje samo zajednička svrha: čuvanje budističkih relikvija. Njih su stavljali na podnožju tornja u posebne spremnike, većinom zajedno sa svetim natpisima i kultnim slikama. U mnogim slučajevima pagode nisu više sačuvane. Ali o njihovu izgledu često saznajemo iz hramova u pećinama čije je središte, kao što smo vidjeli, nerijetko bila pagoda isklesana od kamena. Zgrade su se sastojale od više katova sa stepeničasto izbočenim malim krovovima. Neke pagode nisu bile prohodne; masivne, na vanjskim su stranama bile ukrašene nišama s kipovima Budha.

Iz prikaza se može razabrati da su građevine iz razdoblja Nan bei chao bile skupljene u izdužene komplekse, opasane zidovima i kulama, koje se upravo opisanim obilježjima udaljavaju od sličnih građevina iz doba dinastije Han.

Grobna arhitektura, općenito grobna oprema, potpuno se promijemila. U razdoblju Tri kraljevstva i za dinastije Wei (3. stoljeće) izdane su nove odredbe koje ograničavaju neizmjerno rasipanje, karakteristično za grobove dinastije Han. Uz obustavu gradnje grobnih kovčega, zabranjena je proizvodnja oklopa od žada. Ali vladarska obitelj, kojoj se pripisuju ta ograničenja, prednjačila je lošim primjerom: njihovi su grobovi bili uređeni vrlo raskošno, a pokojnici su se oblačili u oklope od žada. Bez obzira na to što se mnogi bogataši nisu obazirali na uredbe, razmećući se grobnom opremom, pojavljuju se i na manje bogatim pogrebima zlatni predmeti, ukrasni predmeti za odjeću i mnogo keramike. U vrijeme Sjevernih i Južnih dinastija posebno je uočljiv velik broj grobnih kipova, uglavnom činovnika, jahača, svirača, itd.

Posebno je čudno što na grobovima gotovo ništa ne upućuje na procvat budizma. Grobno slikarstvo i reljefi pokazuju ili stare teme, ili likove iz novije povijesti, a vjerskih tema gotovo nema. To je obilježje karakteristično za cijeli kasniji grobni kult u Kini. Oblici grobova također se mijenjaju. Grobovi su nerijetko ovalni i imaju kratak grobni hodnik. Građeni su većinom od opeke. Ima ih i pravokutnih s mnogo simetrično poredanih rovova, čija je svrha sasvim nejasna. Zidovi su često zidani tako da na dvije ili tri vodoravno položene opeke stoji isto toliko okomitih.

Po ukrasima na zidovima, lijesovima i mnogim predmetima pronađenim u grobovima, sve više prepoznajemo nove utjecaje sa Zapada, koje su sa sobom donijeli strani vladari na sjeveru. Pri obradi umjetnosti dinastije Tang zanimat će nas kako se kod nekih predmeta još jasno osjećaju zapadni (većinom iranski) utjecaji. Raširene su bile i kopije ili čak uvezeni predmeti.

24 Mramorni torzo bodhisattve (visina: 182,5 cm). Blago držanje s trostrukim savijanjem upozorava na doba dinastije Tang (oko 670. god. posl. Kr.).

Liberalna era: doba dinastije Tang

(618. - 907.)

Nakon gotovo četiristogodišnje podjele, ponovno je, pod kratkom vladavinom dinastije Sui (581. - 618.), carstvo ujedinjeno na području kakvo je bilo u doba dinastije Han. No, tako dugotrajna podjela između sjevera i juga ostavila je duboke tragove i poslije ponovnog ujedinjenja. Jak utjecaj budizma iz srednje Azije, te velik broj stranaca koji su i dalje živjeli na sjeveru, snažno su promijenili cjelokupnu kulturu.

Vladari dinastije Sui sustavno su koristili budizam kao sredstvo brzog ujedinjenja carstva. Zapovijedili su gradnju hramova i relikvijara koji su bili raspoređeni po čitavom carstvu, nosili ista imena i bili slično građeni. To opće unapređivanje religije (samostani i monasi nisu plaćali porez, car i privatnici poklanjali su im zemlju i oslobađali ih od tlake) dovelo je do učvršćivanja nove vjere u kineskoj kulturi. U prvom, vrlo stabilnom razdoblju dinastije Tang vladala je trepeljivost prema stranim religijama. Tako su se u velikim gradovima poput Changana, Luoyanga ili Yangzhoua jedan pored drugog nalazili nestorijansko-kršćanski, mazdaizamski, manihejski i budistički hramovi, a nije dolazilo do znatnijih napetosti.

Jedva da je postojalo područje koje nije dotakla opća otvorenost, posebno što se tiče pomodnih pojava. S druge strane, brižno se pazilo da taj razvoj ne utječe na ponovno ojačanu kinesku državu i njezine institucije oblikovane pod utjecajem konfucijanizma.

Izrazito mnogo posuđa od bronce i plemenitih metala, poput zlata i srebra, imitacije su iranskih oblika, ili je pak uvezeno iz srednje Azije i Irana. Na stijenkama se nalaze prikazi izmišljenih životinja, koje poznamo iz Irana. Životinje se mogu vidjeti i u parovima kako stoje s obje strane drveta. Taj veoma stari iranski motiv nije ograničen samo na metalne radove: većina dekorativnih uzoraka primijenjena je i na tkaninama. Uzorci za dopunjavanje bile su vitice biljke kozje krvi i sitni razasuti cvjetovi. Na praznu podlogu majstori bi često, postupkom punciranja, utisnuli neki znak.

Omiljene su bile zdjele s rubom podijeljenim na režnjeve i stijenkama podijeljenima na polja, šalice s drškom ukrašene stranim motivima, a u upotrebi su bile i čipkasto izrađene kadionice kakve često vidimo na budističkim slikama u rukama monaha. Mnogi metalni predmeti su kovani, a ukrasi puncirani, kovani, gravirani ili cizelirani, što ih čini posebno nježnima. Poznavali su i koristili i postupak granulacije.

Neki od raširenih oblika bili su u Kini poznati i prije dinastije Tang. I u grobovima iz razdoblja Nan bei chao nađeni su pojedinačni primjerci pozlaćene bronce ili skupocjenog nakita uvezenog sa Zapada. Ali u razdoblju Tang javljaju se češće.

Lončari su u doba dinastije Tang rado kopirali nove oblike u bronci. To vrijedi za tipove posuđa kao i za njegovo ukrašavanje. Uz zdjelice nalazimo vrčeve s malim zaljevnim otvorom i uglavnom s više malih omčica, šalice i čaše, ali i zastarjele oblike poput vrčeva s grlom i otvorom u obliku pijetlove ili ptičje glave. Takozvane ćupove s pijetlovom glavom poznamo već iz 5. i 6. stoljeća. Malen zaljevni otvor u obliku pijetlove glave pričvršćen je na deblji dio. Pojedinačno su čak nađene tzv. *rhyte,* keramički rogovi za

25 U razdoblju Tang pojavljuju se novi oblici zrcala. Ta zrcala u obliku cvijeta na poleđini su ukrašena pejzažnim ornamentima te biljnim viticama u srebrnoj intarziji.

26 11 cm visok keramički rog za piće iz razdoblja Tang (8. stoljeće) sa sancai glazurom. Završava zmijskom glavom. Uz otvor je prikazana dječja figura.

piće koji završavaju životinjskom glavom. Takvi se oblici rijetko nalaze u grobovima ranijih epoha. U razdoblju Tang oblikovali su ih prema zapadnoazijskim uzorima. Nikakva rijetkost nisu ni kuglasti oblici, oslonjeni često na nerazmjerno male, savijene nožice.

Posvetimo se sad posebno raširenom tipu posude, »hodočasničkoj boci« (*bianhu*). Radi se o plitkoj širokoj boci s relativno tankim grlom i malim otvorom. Na širem dijelu, s obje strane prije početka grla, oblikovane su omčice. Obje široke strane koriste se za bogato ukrašavanje likovima stranih plesača i svirača, a u maniri plitkog reljefa iz gline oblikovani su i ukrasi od lišća i cvjetova. Obje polovice posude istisnute su iz kalupa i zatim spojene.

Osim vrčeva s pijetlovom glavom, koji također na trbušastom dijelu katkad nose figurativne ukrase, drugi oblici posuda ukrašeni su geometrijskim ornamentom. Ovi ukrasni oblici, istisnuti iz kalupa i otisnuti na stijenkama vrčeva, djelomice podsjećaju na brončane privjeske koji su visjeli na konjskoj opremi. Plitke zdjele i tanjuri imaju u sredini ukrase, koji su jasna imitacija ukrasa na brončanim posudama. Cvjetovi, koji su takoreći ugravirani u površinu, latice i cvjetište, razlikuju se jedni od drugih po boji i brižljivo odabranoj glazuri, pa se stječe dojam da su zdjelice emajlirane, a ne glazirane.

Važna tehnička novina je nanošenje glazure u više boja na jednom predmetu. Zbog svoje višebojnosti ova je keramika nazvana trobojnom - *sancai*. Često su se kineski lončari pouzdali samo u djelovanje glazurnih boja i odrekli se daljnjeg ukrašavanja. Glazure su namjerno nanosili nejednako: pri dnu se premaz slobodno razlijevao i na nekim su se mjestima stvorile debele kapi. Kod keramike *sancai* boje nisu međusobno odvojene, već se slijevaju jedna u drugu. Taj se postupak ne odnosi na opisane plitke posude i tanjure.

27 Bianbu (visina: 12,3 cm) iz 7. stoljeća sa stranim sviračima i plesačima koji svoju umjetnost izvode na stiliziranim lotosovim cvjetovima.

U zapadnim zbirkama i među nedavnim iskopinama nađeni su čak i primjerci s imitacijom mramora. Izrađeni su od smjese načinjene od nekoliko raznobojnih glinenih slojeva, tako da nakon oblikovanja stijenka izgleda poput mramora. Nedavno su u grobu jednog princa iz razdoblja Tang nađene pojedine keramičke figure izrađene od te smjese.

Najpoznatiji keramički predmeti, na Zapadu su već odavno grobne figure. Pružaju nam raznoliku sliku kulture dinastije Tang, naravno s gledišta bogatih, za koje su uglavnom i rađene. Većina je oblikovana pomoću kalupa. Svaka od keramičkih tvornica imala je veliku zalihu takvih primjeraka, koji su se uvijek iznova koristili, ali u različitim kombinacijama. Iako

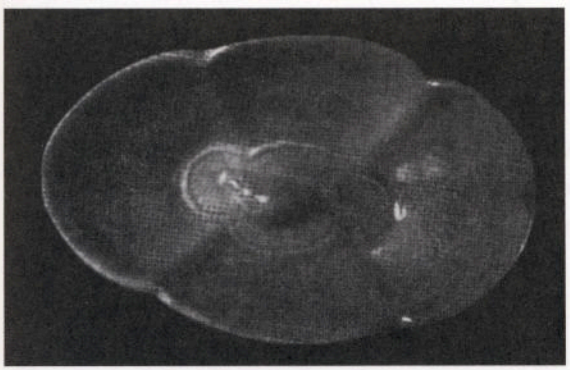

28 Ova ovalna zdjelica s utisnutim ukrasima izrađena je prema metalnom predlošku. Dužina: 12,5 cm; razdoblje Tang.

davoralfa@warezhr.org

89 Skupina glinenih kipova (Dunhuang) iz doba dinastije Tang: Budha i bodhisattve na prijestolju. Izvorno bojenje. U zaleđu zidne slike.

90 Dunhuang: skupina bodhisattvi na jednoj nabožnoj slici pored središnjeg Budhina lika. I ovdje se jasno vide karakteristike zidnog slikarstva iz razdoblja dinastije Wei.

91 Veliki Budha u sjedećem položaju pred pećinom br. 171 u Binglingsiju (Gansu) primjer je monumentalnog kiparstva razdoblja Tang. Gotovo u svim budističkim hramovima u pećinama nađeni su veliki kipovi, koji mogu biti visoki do 70 metara.

92 Relikvijar iz razdoblja dinastije Tang iz Zhongbaocuna (visina: 69,5 cm). Po ukrasima i obliku osjećaju se zapadni utjecaji. Glazirano u tehnici *sancai*, razvijenoj u doba dinastije Tang.

93 Dio minijaturnog pejzaža (visina: 18 cm), koji se sastoji od jezerca, stiliziranih planina i ptica. Tako umanjene pejzaže povezivalo se s predodžbom raja.

94 Otmjena gospođa sa skupocjenim šeširom i široko krojenom haljinom. Rano razdoblje Tang. Odlikuje se nježnošću pojave. Glazura *sancai;* visina: 44,2 cm.

95 Tip žene iz kiparstva kasnijeg razdoblja Tang: svečana odjeća je jednostavnija, za frizuru je tipičan uvojak kose spušten na čelo. Upadljivo bucmasto lice. Datira iz 723. godine iz Xi'ana, visina: 44,5 cm.

96 Vrč s glavom pijetla ili feniksa od porculana s finom bijelom caklinom. Ukras je djelomično urezan, djelomično nanesen plastično. Na prijelazu razdoblja Tang i Pet dinastija (Wu dai); visina: 39,5 cm.

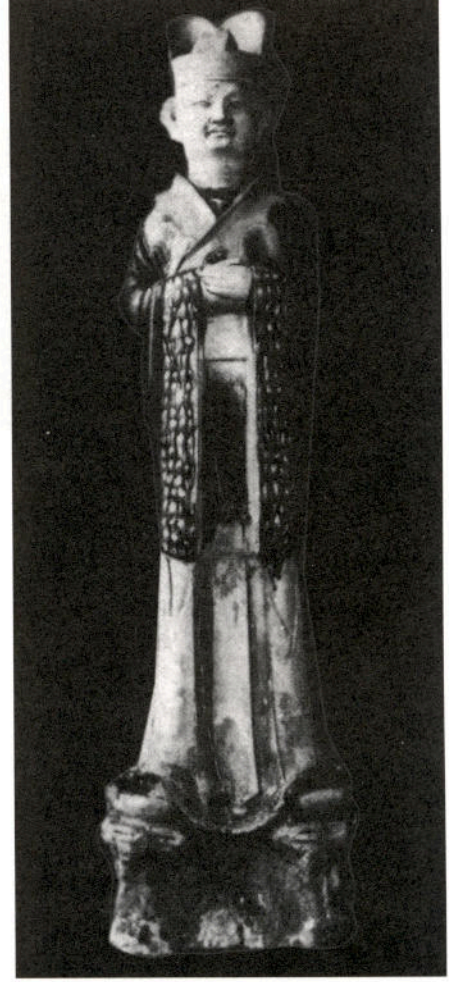

29 Ova 68 cm visoka statua potječe iz 728. godine. Glava joj je prevučena glazurom u boji (lice nije glazirano). Pokrivalo za glavu pokazuje da se radi o činovniku, vjerojatno strancu.

se plastika razdoblja Tang proizvodila serijski, to ne umanjuje njezinu privlačnost. Samo u nekim slučajevima figure su izrađivane posebno, npr. za grobove cara i njegove obitelji.

Dobri primjerci imaju začuđujuće realistične detalje. Prikazana je kućna posluga i konjušari (ovi su većinom bili stranci, što se jasno raspoznaje po crtama lica i odjeći), svirači i plesači, činovnici stroga pogleda u tipičnoj kineskoj činovničkoj odjeći, iako sami često nemaju kineske crte lica, te trgovci i goniči deva. Mnogi od njih potječu vjerojatno iz srednje Azije. Moramo se podsjetiti da su u razdoblju Tang s velikim uvozom konja dolazili iz inozemstva i konjušari. Bilo je uobičajeno, da se uz ostale egzotične dragocjenosti, kao prilog pošalju i skupine glazbenika i plesača. Lako se može objasniti pojava stranih činovnika. Mnoge zemlje bile su obvezane da na kineski dvor kao taoce pošalju rođake vladarske obitelji, kojima su

30 Figura nasmiješenog stranog trgovca s vinskom mješinom. Visina: 37,2 cm, sancai glazura, prva polovica 8. stoljeća.

onda dodjeljivane beznačajne službe. Među vojnim službenicima nalazili su se svakako i stranci, kojima su povjeravane važne službe.

Umjetnički razvitak razdoblja Tang može se posebno dobro pratiti na ženskim likovima. Likovi iz 7. i s početka 8. stoljeća većinom su gracilni, a njihovu vitkost naglašavaju haljine s visokim pojasom, koje padaju niz tijelo. Na kraju 8. stoljeća ženski tipovi više nisu skladni. Ne previše snažnom liku dali su okrugla, gotovo prepuna lica, koja djeluju kao da su im obrazi napuhnuti. Taj se tip povezuje s novim idealom ljepote, najdražom konkubinom cara Minghuanga, Yang Guifei. Izgleda smiješno, kad ta puna ženska lica stave na već izrađeno tijelo u muškoj odjeći. Već iz

prijašnjih razdoblja poznamo prikaze žena u muškoj odjeći. Ta modna novina razvila se već u razdoblju Nan bei chao, a u doba dinastije Tang, na veliko nezadovoljstvo mrzovoljnih konfucijevaca, potpuno se udomaćila. Većinom je cijelo tijelo prevučeno caklinom, osim lica koja su bojena na hladno nakon pečenja.

S velikom ljubavlju izrađivali su figure konja i deva. I one su prevučene caklinom u boji. Makar boja nije uvijek usklađena s prirodnom bojom životinje, likovi su ipak draženi. Prikazani su s jakim uzdama, na kojima ima mnogo malih brončanih pločica s reljefom sa zapadnoazijskim ukrasima. Deve katkad nose na leđima podije, na kojima svoja umijeća pokazuju svirači, pjevači i plesači. Konjske grive su podrezane i skupljene u mnogo malih pramenova, a i repovi su podrezani i visoko vezani. Treba se diviti i životinjama obučenim jahanju, na kojima jašu zapadnoazijske sluge i fine gospode s velikim šeširima. Raspoloženje kojim odišu ove figure je otvorenost prema svijetu i relativna sloboda i za žene, koja se više nije dostigla u kasnije doba, zapravo u toj mjeri nije nikad postojala u kineskoj umjetnosti.

Posebnu skupinu čine figure grobnih čuvara i čuvara u liku životinja. Mnogo su veće od ostalih figura i tvore skupinu od dva vrlo različita para. Grobni čuvari sliče budističkim nebeskim kraljevima (*lokapala*), zaštitnicima znanosti. Prikazani su u sjajnoj opremi i kacigama, s izrazom lica koje ulijeva strah.

Grobni čuvari lupaju nogama po malim pobijeđenim demonima koji se, licem izobličenim od bolova, povijaju pod njihovim nogama. (U tome možemo vidjeti utjecaj religije na grobnu kulturu u razdoblju Tang.) Životinje većinom sjede na zadnjim šapama s visoko uzdignutom glavom. Imaju mala krila, a leđa su im uzdignuta u obrambenom položaju. Neke životinje imaju karikirano prikazane ljudske glave, katkad s kacigom, a druge imaju životinjske glave koje izazivaju strah. Figure su postavljene na ulazu u grob i trebale su očuvati mjesto od štetnih utjecaja. Na tim skupinama figura može se utvrditi razvitak od ukočeno stojećih, odnosno sjedećih figura, do likova s upravo divljim gestama.

S plastičnom umjetnošću dinastije Tang nastavljena je duga tradicija. Već nakon dinastije Han među pogrebnom opremom bilo je brojnih prikaza stranaca, do čega je došlo zbog sastava gornjeg sloja. Tako u grobovima sjeverne Kine nalazimo ilustracije novih vlastodržaca, Toba, koji su nosili karakterističnu odjeću. U 6. i 7. stoljeću ta je težnja pojačana. Prikazuje se sve više detalja, likovi se više ne mogu jasno uvrstiti u jedno pleme, ili točnije - u jednu kulturu. Otežavajuće je što je sve više Kineza nosilo stranu odjeću, jer je u doba dinastije Tang bilo izrazito moderno obući se u strano ruho.

Iznenađuje što među keramičkim predmetima razdoblja Tang možemo otkriti planinske krajolike. Najprije se pretpostavljalo da je riječ o posebno

oblikovanom djelu - tušem na brusnom kamenu, ali onda se zaključilo da se vjerojatno radi o samostalnom minijaturnom krajoliku. Takve pejzaže, katkad opremljene bonsajima (kin. *panjing*), možemo na zidnim slikama vidjeti u rukama slugu. Ti minijaturni rajevi i mali idealizirani krajolici budili su u kineskoj tradiciji taoističke asocijacije.

U slikarstvu dinastije Tang krajolici su mnogo važniji nego u ranijem razdoblju. Više ih ne smatraju samo kulisom, već dobivaju bitno veću samostalnost. Promatranje slike, kako se to može prepoznati na nekim kopijama krajobraza, postaje putovanje promatrača u prikazanom krajoliku. On može slijediti put kojim putnik ili jahač, koje je slikar ubacio u krajolik, idu sa svojim slugama, ili s učenjakom koji mudruje promatrajući krajolik - planine pokrivene oblacima. Taj se oblik slikarstva osamostaljuje i na drugi način: proporcije bivaju prirodnije, veličina ljudi u usporedbi s krajolikom nema više značenje kakvo joj se pridavalo u ranijem slikarstvu. Na ranijim slikama promatrač nikad nema slobodan vidik unaokolo. Vidik zatvaraju golema, nadvijena, još prilično stilizirana brda. Dubina slike postiže se tako da se putovi, kojima se kreću putnici u planinskom prostoru, ponovo pojavljuju iza hridina, a likovi u pozadini sve su manji. Prikazani krajolici nisu stvarni, oblikovala ih je umjetnikova mašta. To je obilježje značajno za cjelokupno kinesko pejzažno slikarstvo. Iako su prvotno kopiranje starih uzora i studiranje prirode bili u prvom planu, za kritičare umjetnosti iz razdoblja Song i kasnijih epoha savršen slikar bio je onaj, tko je besprijekorno ovladavanje tehnikom i temeljno poznavanje svojih uzora, stečeno reprodukcijama, spojio novom snagom u novo, nepoznato stvaralaštvo. U pejzažnom slikarstvu razdoblja Tang posebno su se isticali Wang Wei, Li Sixun, Li Zhaodao i Lu Hong.

Ne može se poreći da je i razdoblje Tang najviše pažnje posvetilo portretnom slikarstvu. Pritom prednost imaju dvorske i religijske teme. Možemo promatrati otmjene gospođe pri zabavi, primjerice dvije postarije dame za igraćim stolom i sa služavkama koje ih gledaju, ili dvorske dame kako šeću vrtom. One su prikazane i dok pripremaju svilenu tkaninu, ili na konju, no slike djeluju statično, čak i kad likovi jašu. Kretanje se izražava uglavnom različitim držanjem likova jednog prema drugom, a ne stvarnom akcijom. Figure su vrlo pažljivo prikazane i u detaljima potpuno stvarno, tek odviše našminkana lica gospođa djeluju stereotipno.

Umjetničke slike, koje prikazuju konjušare s carevim najdražim konjima ili donositelje poreza s egzotičnim darovima, djeluju katkad mnogo živahnije. Slike poslanstava s porezom radene su po carskom nalogu, kako bi se dokumentirala privlačna moć carstva nad narodima cijeloga svijeta. Takve su se slike radile već prije razdoblja Tang; tekstovi na slikama kazuju iz kojih zemalja dolaze na slici predstavljene osobe.

Početak dinastije Tang bio je vrhunac razvoja budističke umjetnosti. U oba glavna grada, Changanu i Luoyangu, neprestano su se gradili novi

31 Najraniji dosad otkriveni kineski tiskarski proizvodi potječu iz razdoblja Tang, poput ove ukrašene sutre iz godine 868., pronađene u Dunhuangu.

hramovi, za čije su ukrašavanje pozivani najugledniji umjetnici toga doba. Među njima je bilo nekoliko čuvenih stranih slikara kao Weizhi Yiseng i njegov otac Weizhi Bozhina, koji su na kineski dvor došli iz Kuche.

Nažalost, tih je slika ostalo vrlo malo sačuvanih, jer su uništeni svi hramovi sagrađeni od drva. U hramovima u pećinama, naročito u Dunhuangu, možemo se još diviti bogatoj zbirci. Slikari iz doba dinastije Tang često su prikazivali raj. U tim budističkim rajevima, u posebnoj milosti vjernika bio je raj Budhe Amithabhe. Pobožni vjernici nadali su se da će se ponovno roditi u jednom od takvih rajeva, koje su umjetnici prikazivali kao potpuno nestvarne prostore simetričnoga ustrojstva, u središtu kojih, u maštovitim građevinama i na prijestolju poput lotosova cvijeta, sjedi Budha, okružen beskrajnom pratnjom, postavljenom prema položaju u budističkoj hijerarhiji. Uz to dolaze veliki orkestri nebeskih glazbenika i povremeno mali ribnjaci s lotosovim cvjetovima na kojima se vide djeca, duše pobožnih pokojnika. Treba spomenuti i neke od poznatih portretista razdoblja Tang: Zhou Fang, Yan Liben, Yan Lide i Wu Daozi.

Na početku ovog stoljeća Aurel Stein je našao u jednoj djelomično zazidanoj pećini u Dunhuangu na stotine tekstova iz doba dinastije Tang. Nisu bili zanimljivi samo za cjelokupno istraživanje srednje Azije (jer su mnogi bili pisani na raznim srednjoazijskim jezicima), već su bili prava riznica i za sinologe: pronađeni su budistički tekstovi, pjesništvo iz razdoblja Tang,

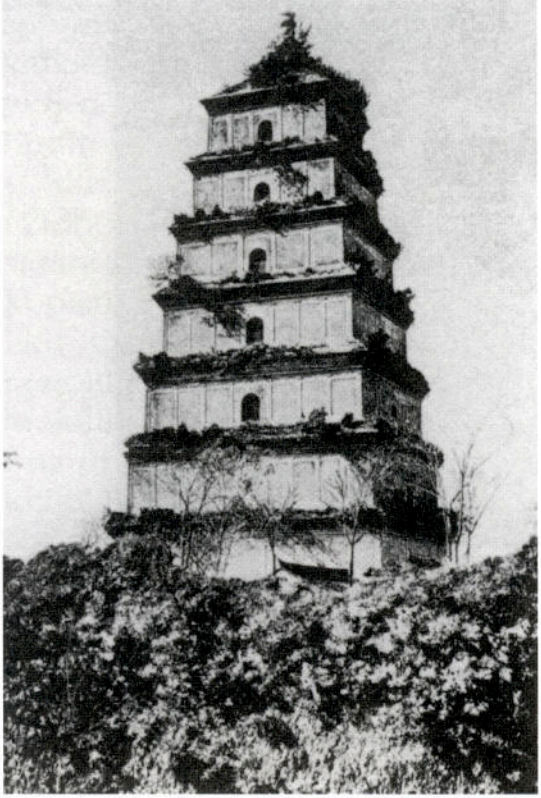

32 Oko 60 m je visoka Pagoda divljih gusaka (Dayanta) u Xi'anu (Shaanxi), podignuta 652. godine.

upravnopravni tekstovi i, posebno zanimljivi, najraniji dosada otkriveni tiskarski proizvodi u Kini. Radi se o budističkim tekstovima, na početku kojih je slika Budhe koji poučava zajednicu. Tiskanje je izvedeno pomoću drvenih ploča. Pretpostavlja se da su na taj način već ranije umnožavali pobožne slike i dijelili ih sve većem broju vjernika. Kod nalaza u zazidanoj knjižnici riječ je o prvim očuvanim primjerima dužih tiskanih tekstova (9. stoljeće).

O arhitekturi dinastije Tang saznajemo mnogo iz slika u budističkim pećinama i carskim grobovima oko velike grobnice cara Taizonga.

Nema bitnih razlika u odnosu na razdoblje Nan bei chao: riječ je o daljnjem razvitku već postojećih oblika. Krovne konstrukcije su još zasvođenije, konzolne se grede i dalje izrađuju. Većina zgrada je od drva i bogato raščlanjena. Iz pisanih izvora znamo da se ponegdje pri gradnji koriste stakleni prozori. O tlorisima nekih hramova i palača u Changanu saznajemo iz novih iskopina. Tako su se iskapanjem oslobodili temelji čuvene palače Daming, koja je ležala u sjevernom dijelu grada. Građevina se sastojala od dva dijela: palače, čije su sve velike zgrade bile raspoređene prema

središnjoj osi, te velikog parka s jezerom. U parku su nepravilno razbacane zgrade. Ovdje već nalazimo predstavljenu tipičnu shemu: kombinaciju strogog raščlanjivanja i naglašeno nepravilne, asimetrične konstrukcije, što se pri gradnji palača kombiniralo u cjelinu.

Jedini još danas sačuvan arhitektonski oblik je pagoda. Postojale su velike razlike među pojedinim tipovima. Neke se, poput čuvene Pagode divljih gusaka u Xi'anu, od kata do kata prema gore sužavaju, ali ih ima i s lakšom konstrukcijom u središnjem dijelu, s lagano izbočenim krovovima s uzvijenim rubovima, sve užim prema vrhu. Drugi tip ima znatno više katova, ali masivna građevina nije prohodna. Nažalost, ne možemo ući u detalje svih varijanata.

Plan grada Changana sliči šahovskoj ploči. Pojedini dijelovi grada međusobno su odvojeni zidinama. Velike tržnice, na kojima su kineski i inozemni trgovci nudili svoju robu, ležale su na zapadu i istoku. Područje kompleksne carske palače nalazilo se, kao i dvorac Daming, u sjevernom dijelu grada, ali unutar zidina, neposredno uz sjevernu utvrdu.

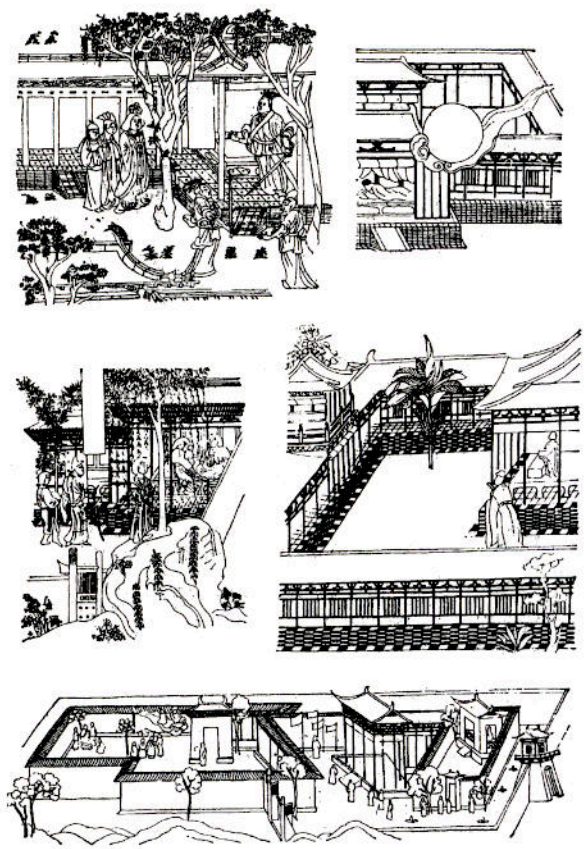

33 Crtež građevina iz razdoblja Tang u pećinama u Dunhuangu.

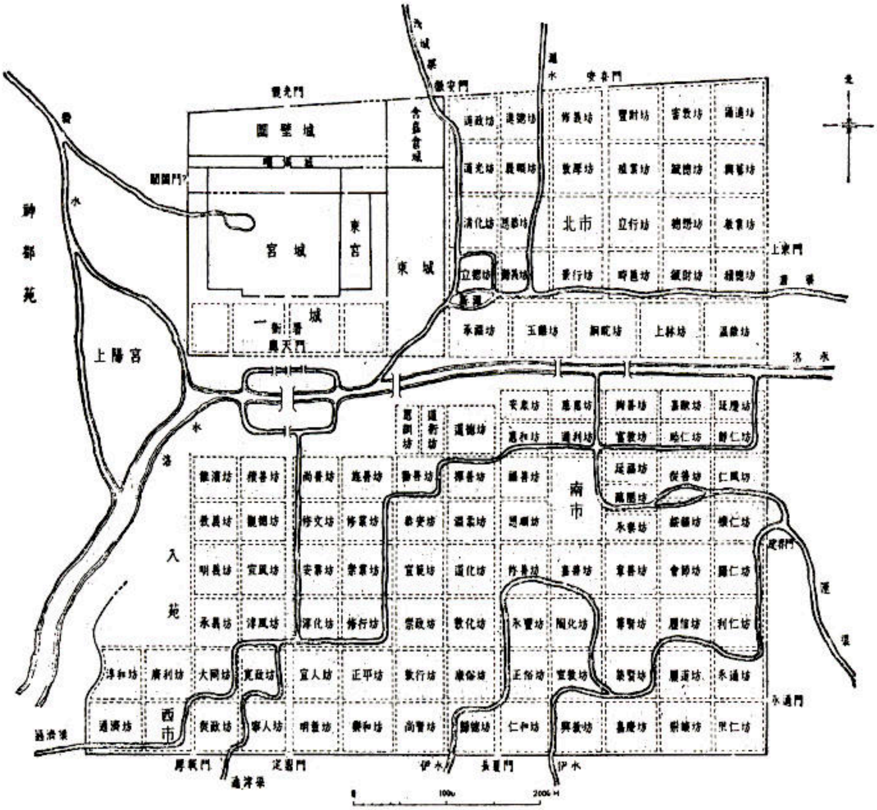

34 Plan Luoyanga iz doba dinastija Sui i Tang. U sjeverozapadnom kutu gradskih zidina nalazio se carski grad.

Najstariji do danas očuvani hram je Nanchansi u okrugu Wutai, sagrađen oko 782. godine. Glavna dvorana pokazuje konstrukciju u kojoj se relativno težak krov sa zadignutim zakrivljenim uglovima, te podzid s dva prozora i središnjim dvokrilnim vratima, spajaju u jednu dobro usklađenu cjelinu. Krov je u tom slučaju malo zasvođen. Slično je i s konstrukcijom velike dvorane hrama Foguang, koji ostavlja jednak dojam, ali je mnogo šire građen i ima petera vrata.

Grobovi se sastoje od nadzemnog dijela s tzv. putom duhova, uz koji su u počasni red postavljene kamene figure slugu, izaslanika i različitih životinja. Kompleksu pripadaju i druge zgrade, koje međutim nisu sačuvane, te jedan zid. Iznad groba uzdiže se humak. Do grobne komore stizalo se dugačkim kosim hodnikom obrubljenim rovovima, čija uloga nije objašnjena, te malim nišama s grobnim kipovima. Drugi ravni hodnik vodio je do dvije ili više grobnih komora, gdje je glavna komora s lijesom malo pomaknuta u odnosu prema središnjici oblikovanoj prema hodnicima. Zidovi su ukrašeni slikama, koje su katkad visoke kakvoće, posebno u grobovima grupiranim oko groba cara Taizonga. Tako se u grobu princeze Yongtai nalaze prekrasne slike dvorskih dama, koje je vjerojatno izradio jedan od poznatijih dvorskih slikara. Na zidnim slikama prikazani su većinom ljudi, krajobrazni motivi su rjeđi.

Od pronalaska porculana do vrhunca pejzažnog slikarstva: doba dinastije Song

(961. - 1263.)

Kultura dinastije Song nastavlja se sasvim svjesno na stare tradicije i okrećući se Trima dinastijama (Xia, Shang, Zhou), namjerno se suprotstavlja bujanju stranih utjecaja iz razdoblja Tang. Nastalo je pravo oduševljenje brončanim predmetima iz doba dinastija Shang i Zhou, što je dovelo do prvih pokušaja arheologije i zanimanja za stare oblike pisma. Mnogim stručnim izrazima, koji se još danas u Kini upotrebljavaju za dekoraciju na bronci (npr. *tao-tie* za životinjsko lice), biljeg su dali stručnjaci razdoblja Song. Cvala je trgovima »antikvitetima«, a s njom krivotvorenje i pljačka grobova. To je potaknulo neke stručnjake da za sakupljače sastave priručnike s uputama kako će prepoznati krivotvorine. Nastale su velike zbirke, a uz njih su izrađeni katalozi. Jedan od najpoznatijih je popis zbirke cara Huizonga, koji još i danas postoji u tiskanom obliku i svojim ilustracijama znatno nam olakšava razumijevanje objašnjenja. Njegov naslov glasi »Xuanhe bogutu« (»Popis i ilustracije umjetničkih predmeta iz starog vijeka, sakupljenih u doba Xuanheove vladavine«).

Pored spomenutih krivotvorina nastali su i oblici koji pokazuju ozbiljno uživljavanje u staru broncu, i koji su katkad sa starim ukrasnim oblicima istinski dražesni.

Progoni budista na sredini 9. stoljeća, nakon šesto godina razvitka, doveli su vjersku kulturu i njezinu primijenjenu umjetnost gotovo do uništenja. Raspuštene su budističke zajednice, pa će za novi procvat u vrijeme dinastije Song trebati dugotrajan proces obnove. Jedina budistička škola koju ovi progoni gotovo nisu dotakli, i koja se i dalje razvijala, bila je škola meditacijskog budizma chan (koji se, kad je riječ o Japanu, naziva zen-budizam).

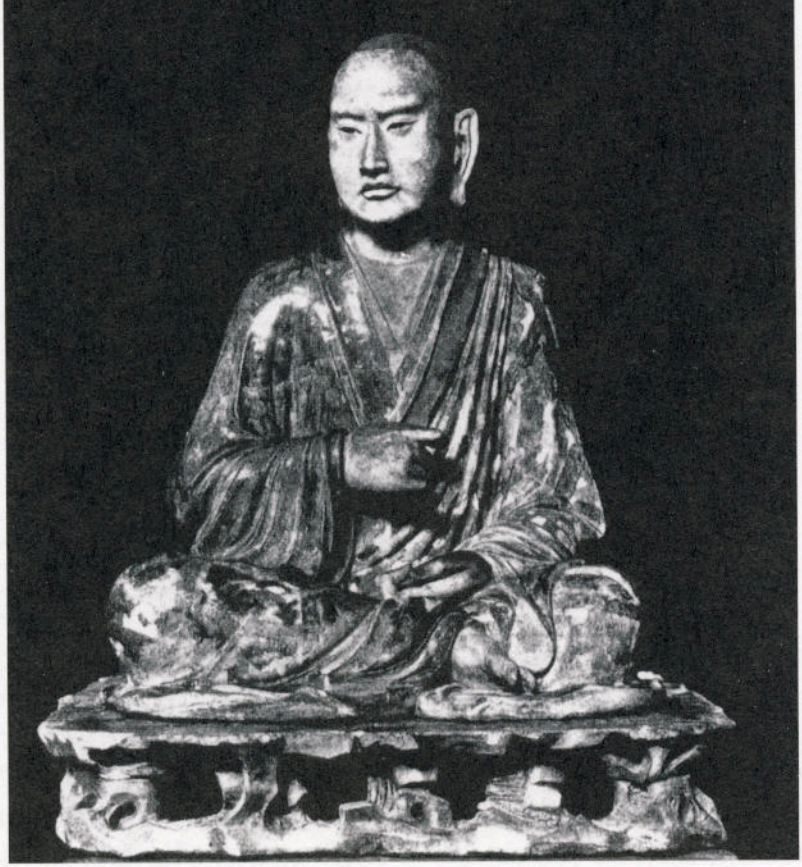

35 Glinena figura lohana (jednog od Budhinih učenika) s caklinom u boji, 12. stoljeće, visina: 1,05 m. Živost prikaza tipična za razdoblje Song.

U razdoblju Song opet su se bogato opremali hramovi. Doduše, kipari su se posvetili više drvu kao materijalu. Dok glavni likovi, Budhe, katkad djeluju bezlično i ostaju prilično bezizražajni; rezbarene likove bodhisattvi i Budhinih učenika, u Kini poznatih pod imenom *lohan,* po otmjenosti kasnije gotovo nitko nije nadmašio. Likovi su izduženi i vitki, a lica djeluju plemenito. Najčešće se prikazuje Guanyin (sanskrt: *Avalokitesvara),* kako sjedi ili u takozvanom lotosovom položaju, s prebačenom nogom preko noge, ili na stijeni, pri čemu jednu nogu diže na stijenu, a druga visi nadolje. Na savijenoj nozi većinom počiva jedna ruka, dok se drugom oslanja na stijenu.

Ovaj je lik tijekom razdoblja Song doživio neobičnu promjenu. Na kasnijim slikama ove dinastije bodhisattva se više ne pojavljuje kao muškarac, već je u bijelo obučeno božanstvo ženskog roda, a katkad ga prati jedno dijete.

Taj je prikaz nastao povezivanjem budističkog sveca s više ženskih božanstava pučkog vjerovanja. Nastala je božica, od koje su očekivali mnoštvo djece i koja je bila zaštitnica mornara.

Porculan se proizvodio već krajem razdoblja Tang. Nastaje tako da se fina vrsta gline, bogata kaolinom i kvarcom, peče na visokoj temperaturi. Smjesa dobiva čvrstu i sjajnu prevlaku, tj. postaje prozirna. Ne može se ogrepsti kovinom i ako udarimo o posudu, ona jasno zvoni.

Već su tada porculan proizvodili s bijelom glazurom, ali i u plavkastoj boji. U doba dinastije Song došlo je do naglog porasta proizvodnje porculana. U svim dijelovima carstva grade se peći za porculan i svaka regija ima svoje posebne oblike i načine ukrašavanja. Naročito se isticalo posuđe rađeno za carske potrebe. No, možemo navesti i zajedničke karakteristike tog posuđa: keramika iz razdoblja Song (porculan, kao i posude od porozne keramike) duboko nas se doima jasnim i jednostavnim oblicima, ali i lijepim glazurama, većinom u bijeloj, plavoj ili zelenoj boji. Jednostavnost je sačuvana ako je ukras plitko urezan i prevučen prozirnom glazurom. Uzorci u vrlo niskom reljefu češće su u nepečenu glinu otisnuti kalupima. Glazura se nanosila ravnomjerno, ukoliko nepravilnost nije bila određena kao stilsko sredstvo. Zapravo stvaranje kraklire, tanke ili grublje napukline glazure, nije uvijek bilo namjerno. Potpuno ovladavanje postupkom postiglo se tek u doba dinastije Ming. Jasno se može uočiti razlika između sjevernih i južnih proizvoda. Neke od najpoznatijih proizvoda sjevera ukratko ćemo opisati (podjela prema Margret Medley).

Proizvodi iz radionice Ding odlikuju se finom bijelom glazurom. Najčešći oblici su tanjuri i zdjelice s malom nožicom. Nožica ili rub ostaju bez glazure. Ukrasi su utisnuti kalupom i prevučeni glazurom. Stariji primjerci imaju rukom urezane uzorke. Prevladavaju motivi cvijeća, ptica i riba, zmajevi su rjeđi.

Proizvodi Jun su u usporedbi s Ding zemljanim loncima za cvijeće prilično grubi, ali oduševljavaju divnim glazurama koje se mijenjaju od crvene, preko plave, do zelene boje. Među primjercima Jun nalazimo zdjelice, okrugle lončiće i vaze. Nema figurativnih ukrasa, no katkad se na rubovima nalaze male izbočine, ili su otvor i stijenka posude podijeljeni u polja. Posude radionice Ruyao imaju vrlo tanku stijenku. Cijela je posuda prevučena glazurom, osim malih točaka na nožicama, tragova podupirača na kojima su posude stajale pri pečenju u peći. Glazure Ruyao gotovo uvijek imaju napukline, a po boji su slične predmetima Junyao.

Porculan seladon, koji se proizvodio na sjeveru kod mjesta Yaozhou i Linru, po zemljanim loncima za cvijeće srodan je predmetima Jun i Ruyao, a po načinu ukrašavanja posudama radionice Ding. Porculan seladon ima zelenu glazuru u različitim nijansama. U ranijim epohama pojavili su se vrčevi, vaze, zdjele i šalice, dok se kasnija proizvodnja sve više ograničavala na zdjele i tanjure.

Posuđe koje smo dosad upoznali, vrlo je fino izrađeno i namijenjeno za upotrebu na dvoru, a ne za svakodnevnu upotrebu. Proizvodi za svakodnevnu uporabu također su bili ukrašeni. Oni s oznakom radionice Cizhou sadrže mnoštvo ukrasnih oblika, a najpoznatiji su tipovi s bijelom podlogom. Ukras u crnoj boji nanošen je slobodnim širokim potezima kista bez prethodnog crtanja. Najčešći su cvjetni motivi.

Pored bojenja bile su u upotrebi i druge tehnike. Tako su katkad, prije prevlačenja predmeta prozirnom glazurom, u tanki bijeli muljeviti glineni sloj urezivali ukras, kako bi se na stijenku posude probio tamniji sloj gline. Onda su i motivi izgledali kao taman crtež. Tom se tehnikom mogao postići dojam plitkog reljefa, ako se motivi nisu grebli, već urezivali. U drugim primjerima slikali su preko bijelog muljevitog sloja s muljevitom glinom u drugoj boji. Tehničku novinu predstavljalo je slikanje s emajliranim bojama na već pečenoj glazuri. Posuđe je imalo oblik vaze, vrčeva, zdjela, tanjura i uzglavlja sa žanrovskim prizorima, na primjer djece koja pecaju. Uz neprestani razvitak, radionica Cizhou održala se je do dinastije Yuan.

Na jugu se proizvodio fini seladon porculan. Najvažnije peći nalazile su se u Longquanu u Zhejiangu. Posuđe se sastojalo od smjese poput porculana; prevučeno je glazurom koja varira od plavo-zelene do svijetlozelene boje. Najčešće su proizvodili zdjele, ali i vrčeve s poklopcem, vaze i posude čiji oblik podsjeća na staru sakralnu broncu. Prevladavaju cvjetni ukrasi koji bi se urezivali ili utisnuli kalupom. Dešavalo se da su ukrasi rezani kroz glazuru, tako da su se isticali jer su bili tamniji od glazirane okolne površine.

Oblici Guanyao sliče onima iz peći u Longquanu. Površina im je zasigurno namjerno prevučena kraklirnom glazurom, u boji koja varira od sive do zelene, s velikim napuklinama, kao dekoracijom. Na tim predmetima, omiljenima na carskome dvoru, rijetke su druge vrste ukrasa.

Posuđe pečeno u Jizhou odlikuje se posebnim dekorativnim učincima. Na nepečenu glinenu smjesu položili su npr. lišće s drveća i onda prevukli glazurom. Mjesta, na kojima je ležalo lišće (ili škarama izrezana slika), pojavila su se nakon pečenja svjetlija od ostalih dijelova posude. Glazure su većinom vrlo tamne, od smeđe do crne.

Jianyao također ostavlja dojam svojom tamnom glazurom, katkad uljepšanom finim prugama. Jianyao glazura dobila je ime po svojemu učinku: glazura zečje krzno. Nanosi se u debelom sloju i prelazi na dnu posuđa (većinom kod dubokih zdjela s malom nogom) u debele kapi. Dodatni ukrasi su pretežno vrlo jednostavni, ali učinkoviti: široki potezi u još tamnijoj boji ili debele mrlje s nepravilnim rubom.

Ti su proizvodi bili posebno omiljeni u Japanu, pogotovo kao pribor za ceremoniju čaja.

Razdoblje Song važi kao najznačajnija epoha kineskog pejzažnog

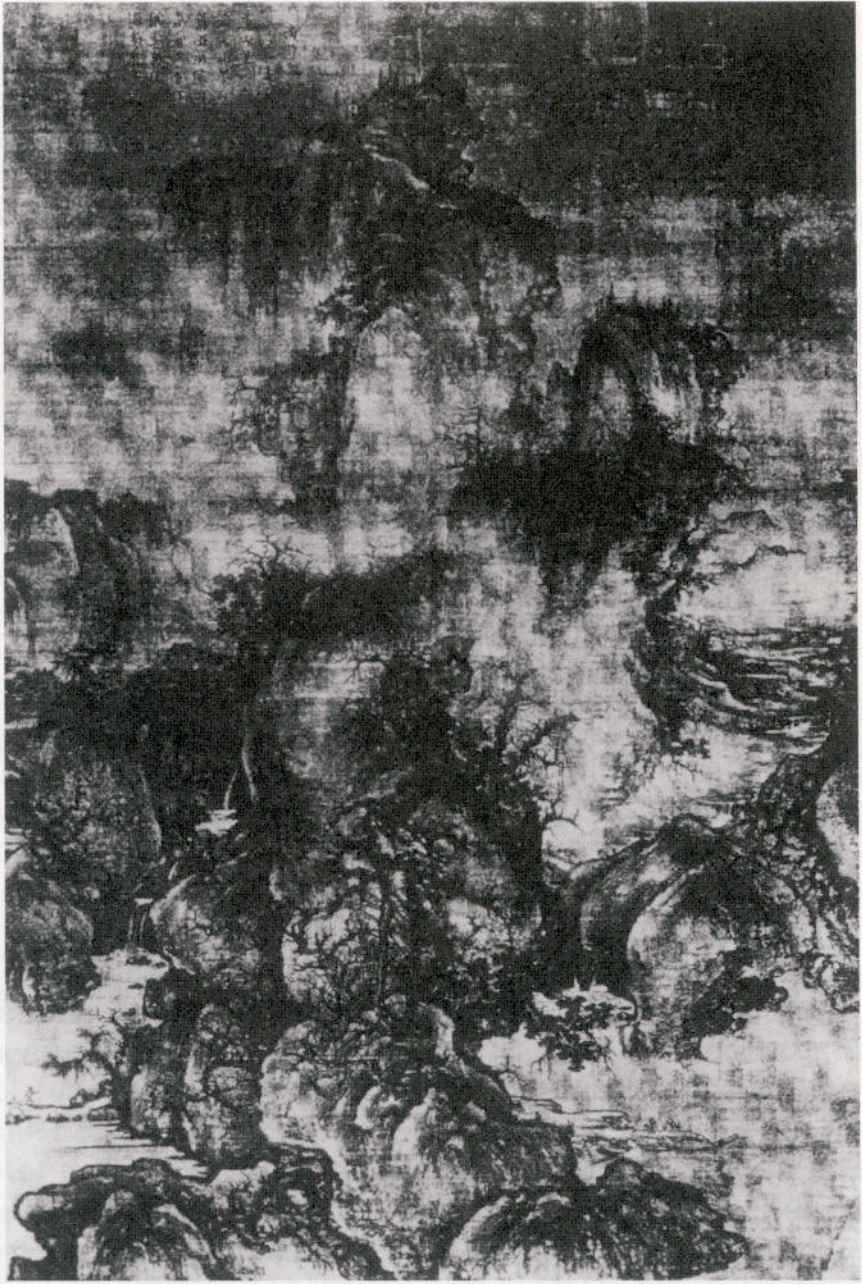

36 »Rano proljeće u gorju« Guo Xija, za kojeg je tipičan nemiran potez, nalik na kaligrafiju. Planinska skupina koja dominira prednjim dijelom karakteristična je za slikarstvo razdoblja Sjeverni Song (960. - 1127.).

slikarstva. Već smo primijetili da se u doba dinastije Tang pejzaž počeo razvijati kao samostalna vrsta. Na svim umjetničkim predmetima mogu se otkriti novine, ali u pejzažnom slikarstvu je razvitak najraznolikiji. Počeci sjevernih škola, koje su cvale prije premještanja glavnog grada iz Kaifenga (Henan) u Hangzhouu (Zhejiang), pokazuju se kao neka vrsta stila iz razdoblja Tang. Načelo kompozicije ostaje slično. Ubuduće dominiraju u

sredini slike velike planinske skupine koje zaklanjaju pogled u daljinu. Obrisi doduše postaju mekši, jer se sve više napuštao krupno izražen obris, a međa je raščlanjena u mnogo pojedinačnih poteza. Time se mijenja i cjelokupan dojam slike: djelomično se gubi ukočena točnost krajolika iz razdoblja Tang i slika je neusporedivo življa. Jedan od najpoznatijih predstavnika tog stilskog pravca je Fan Kuan, od čijih djela je ostalo očuvano nekoliko dobrih kopija.

Slike koje su nastale za dinastije Južni Song (1127. - 1279.), ostavljaju nam slobodan vidik na gotovo neograničen krajolik. Premda su formati često mali (omiljeni su formati listova albuma ili lepeze), snažni je dojam postignut sasvim drugom tehnikom: oblici dalekog krajolika gube se u atmosferi punoj pare i magle, i pojavljuju se tek ponegdje kao sjena. Dojam je pojačan posebnim kompozicijskim načelom, tzv. stilom u jednom uglu, gdje su svi krajobrazni dijelovi skupljeni u jednom kutu površine slike, dok drugi dio ostavlja slobodan pogled na beskrajni prostor u kojemu se spajaju voda i magla. Najvažniji predstavnici te škole su Ma Yuan i Xia Gui. U to su doba i drugi umjetnici iste škole čuvali stare tradicije.

Li Tang, koji je na akademiji cara Huizonga imao važnu ulogu, zauzima prijelazno mjesto. Kod njega se još jasno osjeća sklonost k prostranim krajolicima, no oblici tonu, gube se u magli. Od razdoblja dinastije Južni Song razvitak je većinom zaobilazio akademiju koja je ustrajala na dekorativnom ponavljanju od starine uobičajenih oblika. Prevelik je bio utjecaj nekih careva na tu ustanovu. Oni su zaposlenim slikarima nametali svoj, ne uvijek osobit ukus.

Pozitivan primjer je car Huizong, koji je (kao izvrstan slikar i kaligraf) oko sebe sakupljao mnoštvo značajnih umjetnika. Međutim, i on je bio poznat po tome što je u pogledu ukusa bio netolerantan. Huizongova zbirka (o njoj smo već govorili) bila je navodno jako velika. Zapravo, kad se lista popis umjetnina, *Xuanhe huapu,* javlja se sumnja, da se kod slika, koje su se pripisivale čuvenim slikarima, radi o kopijama. Huizong je volio slike cvijeća i ptica. Neizmjeran broj slika slabije kakvoće pripisuje se na temelju motiva caru. Slike koje prikazuju najraznovrsnije ptice kako sjede na granama izvedene su vrlo dekorativnim načinom.

Blistave boje te pažljivo i fino vođenje poteza obilježavaju te lijepe radove. Huizong je sačuvao i kopiju jedne slike Zhou Fanga, slikara iz razdoblja Tang, koja prikazuje gospođe pri pripremi svile. U doba dinastije Song sigurno je bilo onih koji su se povodili za figuralnim slikarima razdoblja Tang. Tako je Zhou Wenju izrađivao slike u starom stilu koje se od svojih uzora (npr. Zhou Fanga) razlikuju samo u dodacima i možda u smjelijoj perspektivi. Preuzeti su i motivi, ali su prikazani na drugi način. Stari se motiv isposnika u krajoliku preoblikuje, prilagođava zahtjevima pejzažnog slikarstva. Općenito možemo ustvrditi da se ljudima u krajoliku više ne daje dominatna uloga koja im je pripadala ranije.

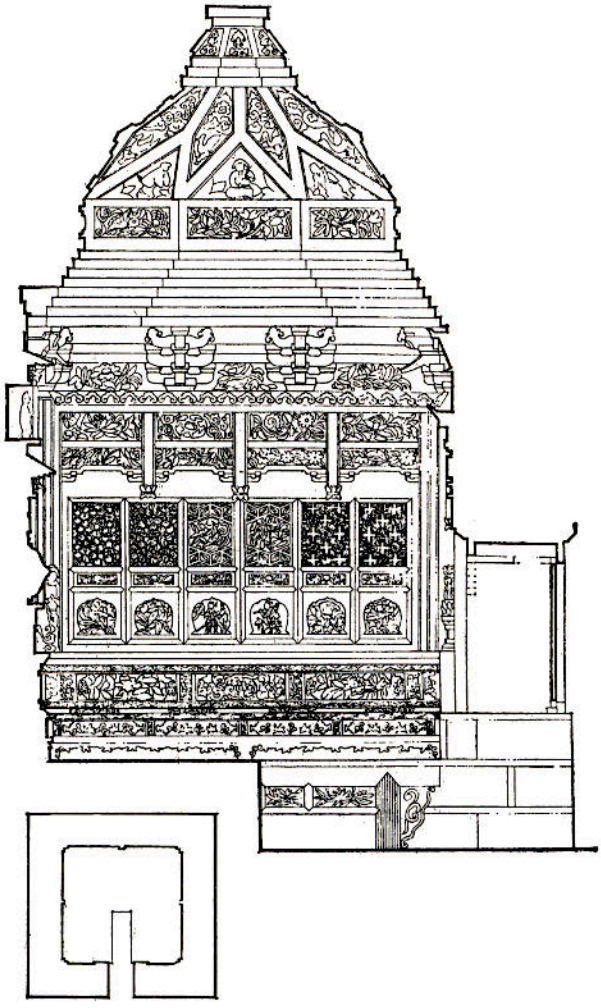

37 Unutrašnjost jednoga groba iz dinastije Song. Konzole te rezbareni i obojeni zidni ukrasi izgledaju kao imitacija.

S druge strane razvio se savim drukčiji oblik samostalnog slikanja portreta, što se u najširem smislu može nazvati žanrovska umjetnost. Vrlo je značajan svitak slika *Qingming shanghe tu* (»Putujući rijekom na dan blagdana Qingming«) Zhanga Ceduana koji nam pokazuje kombinaciju sve većeg osjećaja za ljepotu krajolika s minucioznim prikazom gradskog života. Ova slika na svitku vodi promatrača sa sela kroz predgrađe živahnoga grada iz razdoblja Song.

Mogu se razabrati prizori iz gotovo svih područja tadašnjeg društva. Vide se seljaci koji nose na tržnicu svoje proizvode, gostionice s veselim pijancima. Prolaze nosiljke s finim gospođama iza zastrtih prozora, glumci izvode predstavu na maloj pozornici, akrobati razveseljavaju prolaznike. Posvuda se može zaviriti u lako građene otvorene kuće, promatrati književnike pri gledanju slika ili živu djelatnost u kuhinji. Prepoznaju se razni graditeljski oblici, također posebne drvene dogradnje za svečanosti.

113 Zidne slike u grobnici princeze Yongtai, koja se nalazi pored groba cara Taizonga iz razdoblja Tang. Ubrajaju se među najelegantnije koje su dosad otkrivene u grobovima, a izradio ih je neki veliki umjetnik (oko god. 706.).

114 Slika, koju pripisuju Zhou Fangu, pokazuje kako su bili duhoviti slikari iz razdoblja Tang. Dvije postarije dame sjede pri igri, a promatraju ih dvije zainteresirane poslužiteljice.

115 Tušem i bojom na svili prikazana su »Četiri jahača u proljeću«. Okomiti svitak iz 10. stoljeća.

116 Slika gradskog zdanja iz jedne pećine u Dunhuangu, vjerojatno prikazuje raj. Jasno se vide složene krovne konstrukcije i strukture zgrada. Dinastija Tang.

117 Guanyao (visina: 19,7 cm) glazure zelenkaste poput obrednih posuda od žada, tipa *zong*, iz razdoblja Shang. Ukazuje na oduševljenje antikvitetima u razdoblju Song.

118 Ovu efektnu vazu karakteriziraju biljni motivi virtuozno naneseni kistom. Proizvod sličan onima iz radionice Cizhou, iz 12./13. stoljeća, visine 43,4 cm.

119 Svitak, pripisan Gu Hongzhongu (10. stoljeće), pokazuje noćnu zabavu Han Xicaija, čovjeka koji se predaje uživanju. Na fino izvedenoj slici prikazani su brojni predmeti iz svakodnevnog života i stoga je važan kulturnopovijesni izvor.

120 Slika nosi stilske oznake krajolika iz doba dinastije Sjeverni Song. Visoka i relativno bliska planinska skupina ostavlja nam malo slobodnog vidika na preostali krajolik.

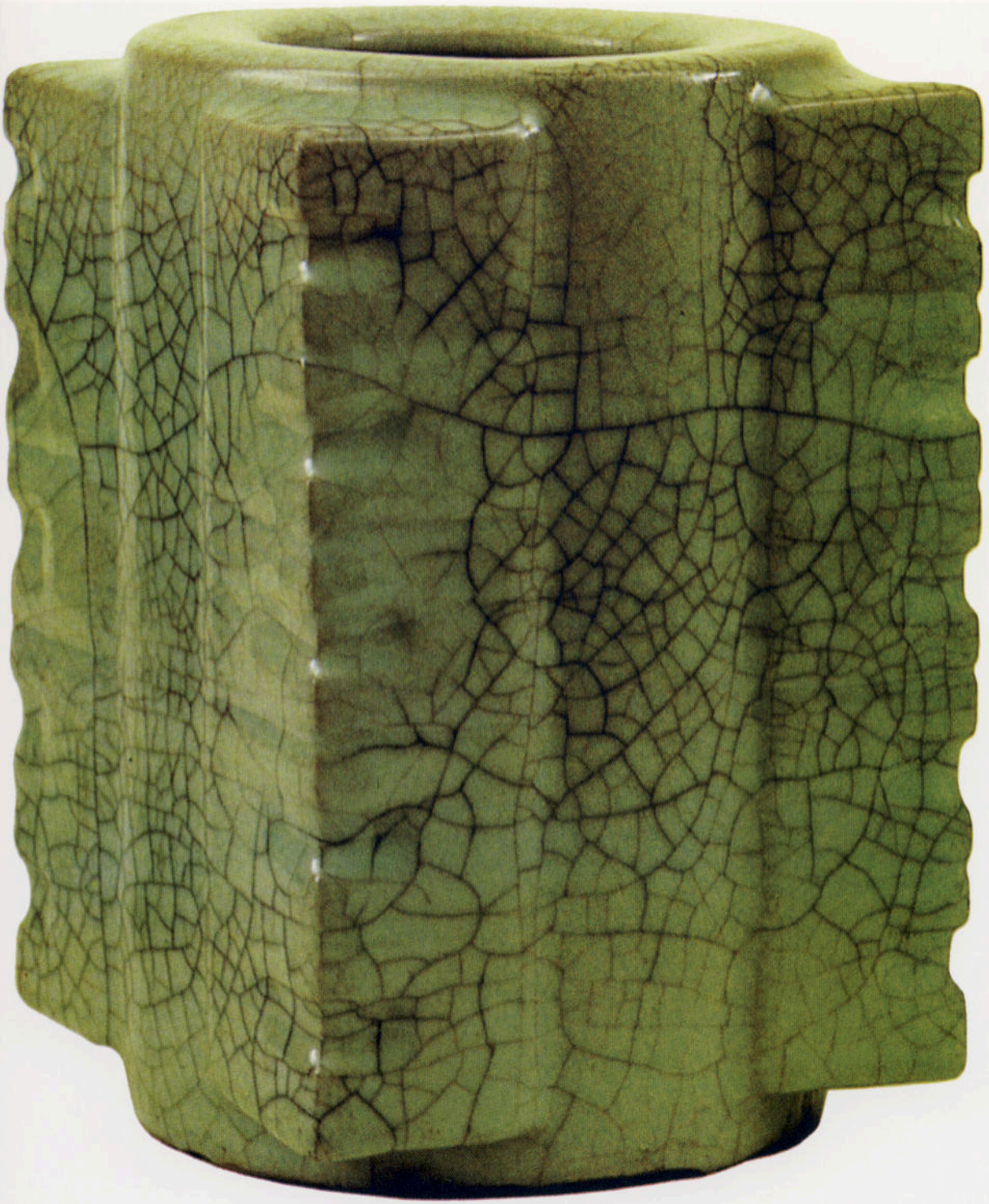

Zanimljivo je da su ljudi pri radu prikazani izrazito realistično, ali prikazi krajolika nisu jedinstveni. Rijeka s vrbama, drvećem i grmljem je stvarna, ali neke su stijene stilizirane i djeluju nestvarno, podsjećajući na plavo-zeleni stil krajolika iz razdoblja Tang.

Svakodnevnim prizorima, koji prolaze kraj nas na čuvenom preglednom svitku albumskog formata, možemo se diviti, kao i pojedinačnim motivima na drugim slikama. Trgovci sitnicama, seoske škole u kojima nestašna djeca podvaljuju zadrijemalim učiteljima, prikazani su realistično, s mnogo smisla za situacijsku komiku. Važan predstavnik te vrste je Li Song.

Potpuno suprotno postavili su se takozvani slikari literati (u duhu vremena visoko obrazovani pojedinci), koji su tvrdili da slikaju tušem samo zbog uživanja, pokušavajući se potpuno osloboditi konvencionalnosti. Dok su Fan Kuanovi krajolici više kontemplativni, književnici Su Dongpo i Mi Fei pokušavali su slikati ekspresivno. Pejzaž im više nije bio izraz kozmičke cjeline, već njihova osjećaja i karaktera. Stoga su im se jednobojne slike tušem činile prikladnom tehnikom, kojom mogu brzo i nekonvencionalno naslikati neki sadržaj.

Taj način slikanja bio je pogodan i onim slikarima koji su htjeli tumačiti religiozne sadržaje. Pristaše zen-budizma (kin. chan) polaze od toga da se budistička »spoznaja«, prosvjetljenje, ne može postići svjesnim dugogodišnjim ulaženjem u predmet, već nenadanim i trenutačnim prosvjetljenjem. Stoga ne iznenađuje da su umjetnici u svojim djelima htjeli prenijeti nešto od tih doživljaja. Njihove su slike zato često poput skice: debelim bi kistom u jednom potezu nanijeli lik na papir, a poneki bi detalj (npr. lice) izveli pažljivije. Slike su rađene crnim tušem, a nijansiranje se postiže vještim tanjim i debljim potezima. Teme tih slikara podsjećaju na slikare literate, ali ima i nekih kojima su umjetnici, majstori zen-budizma, davali prednost. Tako često nalazimo crtež patrijarha Bodhidharme (kineski *damo*), koji nas opominjući ukočeno gleda razrogačenih očiju. I bambus je tema koja je privlačila i literate i zen-umjetnike. Strukturom biljke i rasporedom lišća podsjeća na kaligrafiju.

Iznimku zen-slikarstva predstavljaju portreti poznatih učitelja slikarstva. Poklanjali su ih učenicima na kraju njihova religioznog obrazovanja i veoma se razlikuju od uobičajene zen-umjetnosti: iznenađuju realizmom koji podsjeća na fotografiju. Tek od razdoblja Song nalazimo portret kao samostalan umjetnički oblik. Međutim, u pisanim su se izvorima već prije pojedinačno spominjali portreti i autoportreti čuvenih umjetnika.

Mnoštvom i bogatstvom izražajnih umjetničkih oblika slikarstvo dinastije Song vrhunac je kineskog slikarstva. Još ćemo vidjeti da i u sljedećim epohama postoje stalne suprotnosti između umjetnosti koja nastaje u središtu moći, te one nastale u malim društvima literata, kakvih je bilo posvuda u Kini: suprotnost između točnog, dekorativnog slikarstva, većinom u boji na svili, i brzo nabačenih skica, nastalih u trenutku

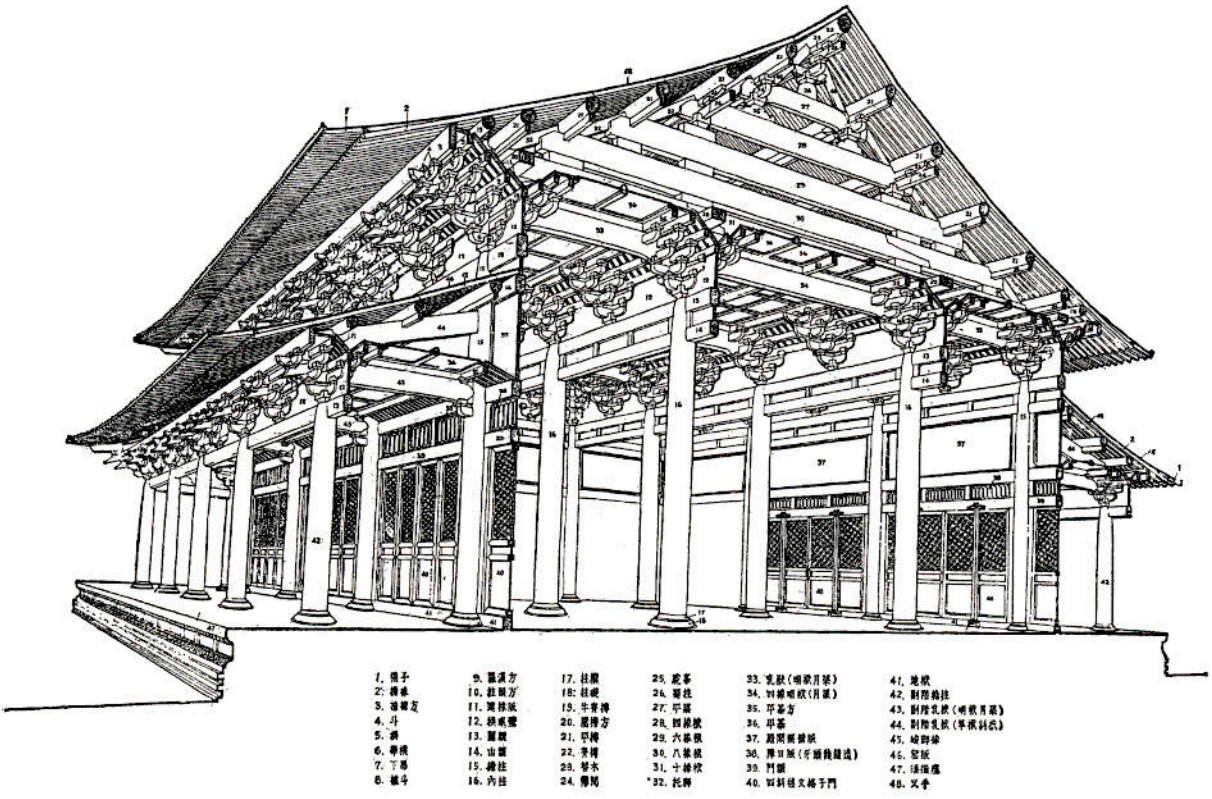

38 Skica kineske zgrade s dvoranom, iz gradevinskog priručnika »Yingzao fa shi« razdoblje Song, s mnoštvom konzolnih greda.

nadahnuća, karakterističnih za literate i zen-slikare.

U vezi s *Qingming shanghe tu* već je spomenuta raznovrsnost gradske arhitekture. U stvarnosti su se gradovi, posebno za dinastije Song, razvili u golema kulturna i gospodarska središta, nerijetko s više od milijun stanovnika. Iznimno velik uspon doživjeli su južni gradovi, koji nisu bili ugroženi upadima stranih naroda. Njihovo uređenje moralo se prilagoditi potrebama neprestano rastućeg srednjeg staleža, koji se sastojao od vrlo bogatih, ali uvijek preziranih obrtnika i trgovaca. Tako su nastala brojna kazališta i lokali, nagomilani u zabavnim četvrtima. Razvitak kazališta u samostalan umjetnički oblik prikazan je u kiparstvu: iz grobova su nam poznati prikazi prizora iz kazališnih komada.

Pomalo su se izgubile snažne strukture prijašnje gradske arhitekture. Postupno su nestale zidine koje su odvajale gradske četvrti. Prirodne ljepote juga utjecale su da se slika grada ublaži parkovima, pristupačnim i za javnost, koji su povezivali arhitektonske i vrtlarske krasote. Još i danas, promatrajući vrtove u Shuzhouu, možemo steći dojam o dražima gradova

iz razdoblja Song. S druge pak strane gradske su četvrti, zbog velikog broja ljudi koji su navalili u gradove, bile uske i građene isključivo od drva. Svaki je požar mogao pretvoriti u pepeo gotovo čitav grad, što se nekoliko puta i dogodilo s glavnim gradom dinastije Južni Song, Hangzhouom.

Za arhitekturu palača i drugih reprezentativnih građevina utvrđene su norme dokumentirane u arhitektonskim priručnicima poput *Yingzao fa shi*, tiskanim već u razdoblju Song. Uz točne prikaze u tom djelu možemo stvoriti sliku arhitekture onog vremena. Sve je više konzolnih greda, no sve se manje iskorištava njihovo nosivo djelovanje. U doba dinastije Ming, skupe, potpuno vanjske konstrukcije postaju samo ukras. Krovovi su, pogotovo u južnoj Kini, sve jače zasvođeni i time dobivaju više poletnosti. Vanjski i unutrašnji zidovi zgrade sve se više raščlanjuju. Optički dojam pretrpanosti još se pojačava neobuzdanom maštom pri ukrašavanju. Obrtnici koriste pleter i rešetke, figurativne, biljne i geometrijske motive. Krovni ukrasi se mijenjaju. Opet se javljaju ribe i razna lica nemani. Arhitektura palača i hramova ostaje većinom određena prema središnjoj osi, dok je obilježje perivoja svjesno njegovana asimetričnost, što se već pokušavalo u razdoblju Tang.

Unutrašnju arhitekturu razdoblja Song možemo upoznati uglavnom po grobovima. Na zidovima grobnica prikazivana je stvarna arhitektura, naslikana ili plastično predstavljena. Na zidnim slikama vidimo npr. stanare kuće kako za stolom piju čaj. Zidovi na kojima nema figurativnog slikarstva ukrašeni su potpornim stupovima s konzolnim gredama i imitacijama rezbarenih i pletenih građevnih elemenata. Glede vanjske strukture grobnica treba primijetiti da se do njih stizalo kosim hodnikom, kao i u razdoblju Tang. Komore imaju kvadratne ili višekutne tlorise.

Godine strane vladavine: doba dinastije Yuan
(1280. - 1367.)

Vladari dinastije Song bili su sve nesposobniji za prihvaćanje borbe s Mongolima koji su već osvojili jedno veliko carstvo, a Kinu su smatrali krunom svojih osvajanja. Godine 1279. morao se posljednji prijestolonasljednik dinastije Song odreći svojih prava i bježati, pri čemu je poginuo. Mongoli su pokušali vladati neovisno o kineskom gornjem sloju, kako bi izbjegli njihov utjecaj. Službe u upravi dobili su uglavnom Ujguri i Arapi. Na visoke položaje postavljeno je relativno malo Kineza. Razlog je bila i tradicionalna lojalnost što je kineske činovnike obvezivala da ne služe uzastopce dvjema dinastijama. Mnogi obrazovani ljudi povukli su se iz svih vladinih službi, jer nisu željeli podupirati strane vladare. Zbog obostranog nepovjerenja, Mongoli nisu nikad potpuno učvrstili svoj položaj u Kini. Stanje potpune odvojenosti u odnosu na kinesku kulturu nije se moglo trajno održati. Mongoli nisu izgubili Kinu samo zbog gospodarskih teškoća. Njihovo vlastito prilagođavanje drugoj etničkoj skupini i stalne razmirice unutar velikog carstva uvjetovale su poslije smrti kana Kublaja brz kraj mongolske vladavine.

Unatoč nesigurnim vremenima i dalje se razvijala industrija porculana. Keramičke peći bile su koncentrirane u posebnim središtima i čitavi su gradovi živjeli od te industrije. Posebno je u to doba poznat Jingdezhen (Jiangxi). Nastavila se proizvodnja robe poznate iz prijašnjih razdoblja. Već smo upoznali proizvode Cizhou. Drugi oblik predstavlja porculan tipa *qingbai*. Fini oblici (male posude za tekućine, vaze, zdjele i šalice s drškom) dobili su dodatnu draž zahvaljujući krajnje tankim stijenkama te plavičasto-bijeloj i prozirnoj glazuri.

Pravi revolucionarni razvitak, koji je počeo u doba dinastije Yuan, bila je masovna proizvodnja porculana s plavom i crvenom bojom ispod glazure. Ta se roba rasprostranila ne samo u Kini, već se u velikim količinama izvozila i u zapadnu i južnu Aziju. Keramika se i prije razdoblja Yuan proizvo-

dila za izvoz. Kod iskopavanja u starim istočnoafričkim lukama pronađeno je mnoštvo keramičkih fragmenata iz doba dinastije Tang. I proizvodi iz dinastije Song već su se prodavali u inozemstvo. No, nikad se nije izvozilo u takvom opsegu kako je to bilo uobičajeno u vrijeme dinastija Yuan i Ming.

Velike zbirke koje su nastale npr. u Topkapi muzeju u Istanbulu ili kasnija kolekcija Augusta Jakog u Dresdenu, sadrže mnoge primjerke kakvi su se proizvodili samo za izvoz. Dekorativna struktura inspirirana je zapadnoazijskim lijevanim oblicima, ali ima i dekorativnih elemenata koji se mogu objasniti kineskom tradicijom. Cvijeće, vitice, mitske životinje poput zmajeva, te *qilin,* neka vrsta jednoroga, sjedinjavali su se sa simbolima iz budizma i taoizma. Omiljeni su bili veliki tanjuri i zdjele, vaze i predmeti u obliku boce. Od tada se najčešće koristila kobaltnoplava boja, koja se nanosila ispod prozirne glazure. Raniji pokušaji, dok se još nije potpuno ovladalo tehnikom, ispali su sivi. Od 14. stoljeća boja je sve svjetlija i varira od tamnoplave do vrlo svijetlih osjenčavanja. Slično je bilo s crvenom bojom ispod glazure, jer se kod prvih pokušaja pretvorila u ružnu smeđu. Ustupak inozemnom ukusu bili su arapski natpisi.

Proizvodnja porculana u doba dinastije Yuan shvaćena je kao korjenita promjena koja je posredno utjecala na cjelokupnu keramičku, a kasnije i porculansku industriju u zapadnoj Aziji i Europi. Suprotno tome slikarstvo se smatra obratom unatrag. To ne mora značiti da su smišljeno ustrajali pri starom slikarstvu i neprestano ga reproducirali: stare oblike koristili su kao političku demonstraciju protiv tuđinske vlasti, ali su umjetnost istodobno dalje razvijali. Politička demonstracija bila je svjesno okretanje unazad, kako bi se izrazilo protivljenje trenutačnim prilikama, te nostalgično prisjećanje na stare dinastije. Pri tome se nisu odricali tehnika koje su se u međuvremenu razvile. U upotrebi i redoslijedu boja te kompoziciji Zhao Mengfu se oslanjao na uzore iz razdoblja Tang. To se ističe u arhaizmima, npr. kod ponovnog uvođenja krivih proporcija, gdje su kuće i ljudi veći od uobičajenih dimenzija. Premda je Zhao Mengfu pod vladavinom Kublaja bio na visokom položaju, tim je arhaizmima izražavao čežnju za sjajnim vremenima kineske kulture. Njegov je stil istodobno odbijanje odviše udvorničkog stila akademije iz razdoblja Song kao i nedostatka discipline zen-slikara. Pripremio je put za »četiri velika umjetnika« pejzažnog slikarstva doba dinastije Yuan. To su Huang Gongwang, Ni Can, Wu Zhen i Wang Meng. Njihova djela zrače određenom strogošću, što ne počiva samo na najčešće korištenoj tehnici jednobojnog slikanja tušem, već i na smanjivanju oblika. Krajolici Huang Gongwanga i Ni Cana djeluju oskudno, ali baš iz te oskudnosti dobivaju i svoju veličinu. Posebno su kod Ni Cana pejzažni elementi smanjeni na minimum. Potpuno se odriče umjetničkih sredstava kojima bi, maglom i oblacima, slikama podario dubinu. Dubinu postiže širokim, mirnim vodenim površinama i dalekim,

tek malo obraslim brdima. I umjetnost Weng Menga prisjeća nas na početak razdoblja Song. Prevladavaju planinski motivi koji skrivaju svaki pogled u daljinu. On je stil Song obogatio dinamikom kakva se postiže raznolikošću tehničkih sredstava, a plohama daje mnogostruku unutrašnju strukturu.

Dinastija Yuan podigla je novi glavni grad u sjevernoj Kini koji je u početku bio poznat kao Dadu (Velika metropola), a pod dinastijom Ming kao Beijing (Peking, Sjeverni glavni grad, usporedno s Nanjingom, Južnim glavnim gradom).

Carska palača u svom današnjem obliku, potječe većim dijelom iz doba dinastije Yuan. Kao što je uobičajeno kod službenih kineskih građevina, cjelovit kompleks je ponovno određen prema središnjici na kojoj se nalaze velika vrata i tri najvažnije dvorane. U njima se održavaju određene ceremonije i primanja. Krovovi velikih dvorana dvostruko su stupnjevani i pokriveni zlatnožutom pocakljenom opekom. Zlatna boja bila je isključivo carsko pravo. Ostale službene zgrade i hramovi bili su često pokriveni zelenom pocakljenom opekom. Velike dvorane carske palače krile su povišeno prijestolje na koje bi car sjeo za vrijeme ceremonija. Krov podupiru crveni stupovi, a unutrašnjost je bogata prekrasnim i djelomice pozlaćenim rezbarijama. Kao i obično dvorane stoje na podijima, okruženim mramornim balustradama. Do njih vode mramorne stube sa skupocjenim pločama, koje u sredini imaju reljefe s motivom zmajeva. Stambene zgrade za cara i njegove rođake smještene su oko dvorišta, priključene s obje strane središnjice na veliku četvorinu s dvoranama. Radi se o malim jednokatnicama, kod kojih se mnogo više pazilo na komfor nego na ugled u javnosti. Cijeli carski grad bio je okružen zidom i jarcima i tako odvojen od ostalog gradskog područja. Na sve četiri strane svijeta (djelomično izvan zidina, djelomično unutar) nalazili su se veliki žrtvenici, do kojih je car tijekom godine morao hodočastiti, kako bi tamo prinosio žrtvu. Obredi su se održavali u određenim razmacima godišnjih doba. Religijski tolerantni Mongoli i kasnije Mandžuri, koji su predstavljali posljednju carsku obitelj u povijesti Kine, pravili su te ustupke kineskim vjerskim osjećajima. Na Zapadu je najpoznatiji Hram neba s okruglom glavnom dvoranom (krug je simbol neba).

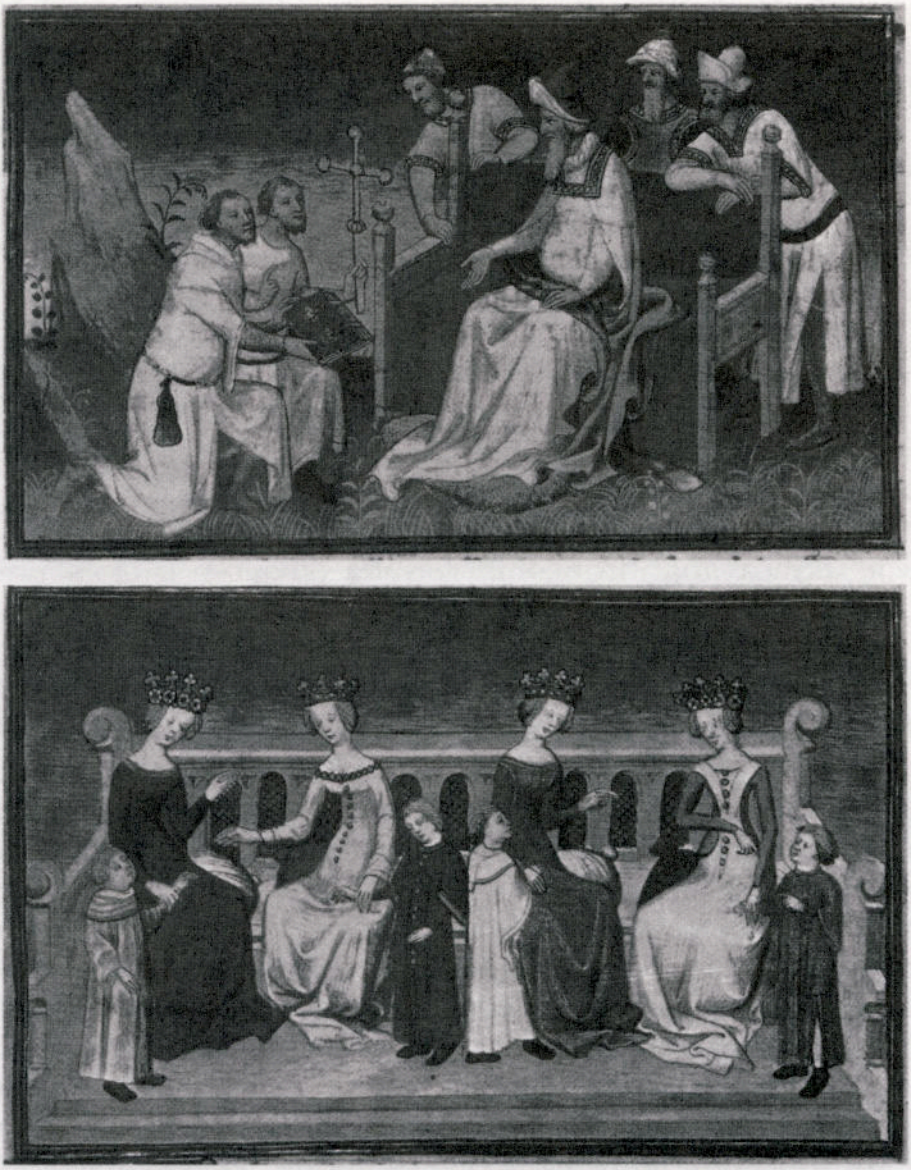

39 Nikola i Matija Polo pred Velikim Kanom i četiri kanove supruge: iz »Livre des Merveilles« (15. stoljeće).

Između napretka i nazatka: doba dinastije Ming

(1368. - 1644.)

Novina u brončanoj umjetnosti, koja je krčila put već od doba dinastije Yuan bila je ukrašavanje brončanih posuda emajlom u cloisonne tehnici. Postojale su dvije mogućnosti izražavanja raskoši boje. Kod jedne su pomoću lemila na posudu pričvrstili komadiće žice koju su napunili rastopljenom staklenom smjesom u boji, a kod druge su u bronci napravljene udubine, kako bi se stvorile ćelije koje mogu primiti emajl. Ako su boje nenametljive, učinak može biti vrlo dojmljiv. Brončani su oblici opet trebali preuzeti stare obredne oblike. Katkad su ornamenti, kao npr. životinjska lica, izvedeni cloisonne tehnikom. No mnogo češće su cvjetne vitice, koje se javljaju većinom u crvenoj i žutoj boji. Boja podloge je, pak, gotovo uvijek blistavo plava. Posudama su davali i modernije oblike. Ima različitih oblika boca, posuda za tekućine (čajnici) i kutija, čak su se i figure životinja ukrašavale u cloisonne tehnici.

U kasnijem razdoblju dinastije Qing tehnike su znatno poboljšane, no umjetnička kakvoća je bila mnogo slabija. Izražaj ne pokazuje originalne stvaralačke sposobnosti, što ćemo vidjeti i kod umjetnosti porculana. U razdoblju Ming postigla je izradba bijelo-modrog porculana prvi vrhunac. Ustanovili smo da se u doba dinastije Yuan podjela dekoracije usmjeravala prema zapadnoazijskim oblicima: ukrasi su bili poredani na okolnom frizu. Ta je stroga struktura kod keramike u razdoblju Ming ublažena. Ukrasi prekrivaju cijelu stijenku bez većeg strukturiranja. Samo su rubovi jačim linijama i stereotipnim ponavljanjem ornamenata odvojeni od tijela posude. Ornamentika postaje raznovrsnija. Pored već znanih motiva sve češće se prikazuju žanrovski prizori. Omiljeni motivi postaju besmrtnici, božanstva, djeca pri igri, prizori iz kazališnih predstava. S druge strane neki

oblici posuda pokazuju zapadnoazijske i arapske utjecaje. Male posude za tekućine, poznate pod nazivom *kendi*, govore jasnim jezikom: slične su kalebasama (posuda od izdubljene tikve), čiji je okrugli lijevak smješten na donjem trbušastom dijelu posude.

Jasno je da su lončari u doba dinastije Ming svladali najveće probleme proizvodnje porculana. Posude su blistavo bijele boje, od koje se jasno odvajaju kobaltnoplava i crvena boja ispod cakline. I boje cakline pokazuju da su obrtnici mogli postići nijansu koju su željeli. Pored obje glavne boje za ukrašavanje porculana koristile su se i boje povrh glazure te emajl. Znatan dio proizvodnje porculana izvozio se u razdoblju Ming u inozemstvo. U Europi se sve više cijenio bijelo-modri porculan. Po nekim oblicima, a posebno po ukrasima, prepoznaje se da je posuđe bilo rađeno posebno za europsko tržište. Na sredini nekih zdjela vide se europski grbovi, a preuzeti su i drugi europski motivi. Kineski porculan nije krasio samo radne sobe s raritetima na zapadnim kneževskim dvorovima, već su ih i slikari preslikavali npr. na slikama mrtve prirode.

Posebnu skupinu čini tzv. blanc-de-Chine porculan. Ta roba, koja se proizvodila u gradu Dehua (Fujian), posebno se pročula zbog finih oblika. Najčešće nalazimo bodhisattvu Guanyin i likove taoističkih bogova i besmrtnika. Konture likova iz Dehua meke su i podatne, površina djeluje poput žitke smjese. Među drugim keramičkim skupinama također ima malih figura šareno obojenih, ali u usporedbi s uobičajenim oblicima posuđa predstavljaju malen postotak.

Keramičko središte Jingdezhen uglavnom je proizvodilo posebno finu bijelu keramiku s tankim stijenkama, na koje su se svijetlim glinastim muljem nanosili uzorci koji su se u blagom reljefu izdizali od osnove. Ti su ukrasi onda prevučeni caklinom, koja je katkad prozirna i sjajna. Na dno posude često bi izvana stavili natpis, iz kojeg saznajemo podatke o dinastiji i vremenu nastanka. Navodi se dinastija Ming ili Qing te vladar u čije vrijeme su posude nastale, npr. Da Ming Wanli nian zhi (U vrijeme velike dinastije Ming, izrađeno za vladanja cara Wanlija). U doba dinastije Qing umjesto carskog imena katkad piše »po carskom nalogu«.

Za vrijeme dinastije Ming razvila se raznolika proizvodnja filigranskih radova: male figurice od steatita, žada, bjelokosti i bambusa, bogato izrezbareni spremnici za kistove, kutije i slični predmeti klesali su se u kamenu, rezbarili ili proizvodili od laka. Motivi su raznovrsni: vrlo omiljeni bili su likovi životinja, ljudi i duhova zaštitnika iz budističkih i taoističkih pripovijesti. Od skupocjenog kamena, čistog kvarca i žada izrađivali su cijele krajolike s mnoštvom bogova i božica ili velikim građevinskim kompleksima. Djela doduše pokazuju visok stupanj majstorstva, ali su u najboljem slučaju dobar ručni rad. Mora se reći da većina tih predmeta nije ni trebala biti nešto drugo, nego poslužiti svakodnevnoj svrsi, kao privjesak na pojasu, spremnik za kistove, ili jednostavno za zabavu bogatim građanima.

40 Posuda u obliku košarice iz razdoblja Ming (Wanli, 1573. - 1619.) s prikazom »osam besmrtnika«. Obojena je i pozlaćena vjerojatno u Europi.

Slikarstvo dinastije Ming još je više nego ono u doba dinastije Song doživljavalo suprotnost između slikara literata i akademskih, profesionalnih slikara. Potonji su se pretvorili u glasilo careva ukusa i carske samovolje. Ostalo je malo mogućnosti za samostalan razvitak. Umjetnost znatnog dijela akademskih slikara ostala je samo na dekorativnim oblicima. Ali ni slobodni umjetnici ni literati nisu odbacili konvencionalnost. Slikari kao Shen Zhou dali su starim stilovima iz razdoblja Song vlastita bitna obilježja, ali u usporedbi s njihovim uzorima smatra ih se epigonima.

Jedan od najoriginalnijih među tim slikarima je Dong Qichang, koji je bio poznat i kao kritičar i teoretičar umjetnosti. Zapravo je značenje, koje se pridavalo njegovim teorijama, kineskim kritičarima umjetnosti dugo vremena iskrivljavalo pogled na stvarne prilike. Naročito je velik utjecaj imala njegova podjela slikara na sjevernu i južnu školu. U južnu školu Dong Qichang je svrstao sve slikare pjesničkog ideala, počevši s Wang Weijom, koji su jedini mogli dati adekvatan oblik i snagu pejzažu u jednobojnom slikarstvu tušem. U sjevernu školu ubrojio je akademske, profesionalne slikare. I njihov je prethodnik iz razdoblja Tang, slikar i navodni izumitelj plavo-zelenog stila, Li Sixun. Takva je podjela samovoljna i ne može se opravdati. Ipak je Dongov golemi utjecaj, zasnovan na ugledu koji je uživao u doba dinastije Ming, dao toj podjeli takvo značenje da je stoljećima bila neoboriva. Upitni su i autori kojima on pripisuje poznate umjetničke slike. Sljedbenici Dongove teorije nisu dugo vremena odustajali od ponavljanja njegova suda. Ipak moramo uvažavati Dong Qichangove

pokušaje i umjetnost: njegovi krajolici, u kojima je također prihvatio stare stilove, odlikuju se većim brojem stilskih elemenata i time stečenom samostalnošću. U svojoj umjetnosti pokušava koncentrirati ono što je bitno u starim stilovima.

Sjećanje na staro vidljivo je u najvećoj mjeri u umjetnosti Chen Hongshoua, koji je pri izboru svojih uzora otišao još dalje nego njegovi suvremenici. Oživio je figurativno slikarstvo dinastije Jin (4. stoljeće), dao mu zapravo čudan obrat, učinivši figure katkad jednostavnima poput karikature. Opet je prihvatio važna stilska obilježja: ljudi, npr. pjesnik Tao Yuanming, pojavljuju se u bezodnosnom prostoru, u kojem se krajolik nagovještava samo oskudnim sredstvima. Dakle, Chen Hongshou se usredotočuje samo na ljudski lik, koji u tom obliku već stoljećima nije bio uobičajen.

Upravo teme Chen Hongshoua često prizivaju ideale povučenog učenjaka razdoblja Jin, koji se u isposništvu posvećuje svojim znanstvenim raspravama i time jasno iskazuje svoj politički stav. U doba koje je bilo obilježeno propašću dinastije Ming te upadima jednoga stranog naroda u središnje područje zemlje, slikarima, koji novim vlastodršcima ne žele staviti na raspolaganje svoje sposobnosti, preostaje samo život u povučenosti. Vidjet ćemo da su u doba dinastije Qing jedino takozvani ekscentrici oni od kojih još proizlaze poticaji i nove zamisli. I u profesionalnom slikarstvu javljaju se neka nova nastojanja, koja su, međutim, potpuno beznačajna za pravi razvoj.

Tiskarska umjetnost je u razdoblju Ming doživjela znatne poticaje. Razvio se i usavršio višebojni tisak, vrlo složen postupak s više tiskarskih predložaka. Zapad je taj tisak upoznao preko putnika Engelberta Kaempfera, koji je u 17. stoljeću došao u Kinu i skupljao tiskarske proizvode. Radi se o lijepim, fino izvedenim tiskarskim proizvodima prilično sjajnih boja, s tiskanim napomenama. Prikazano je cvijeće i životinje koje često imaju simbolična obilježja. Tiskarski proizvodi tog tipa poklanjali su se za Novu godinu ili kao čestitke.

Tiskarski su proizvodi također pridonijeli širenju slika poznatih umjetnika. U knjizi »Slikarski priručnik iz Studija vrta gorušičnog zrna« mogu se vidjeti cjelovite slike remek-djela, ali i detalji, u raznobojnom tisku i jednobojnoj crnoj izvedbi, prvorazredne kakvoće. Druga poznata tiskara, »Dvorana deset bambusa«, proizvela je sjajne reprodukcije. Najglasovitija je tiskana zbirka slika i pripadajućih komentara i pjesama u više boja, te kompendij sa šaroliko ukrašenim papirima za pisma, iz iste manufakture. Prvotisci su odlične kakvoće, a boje točno pristaju u crne konture. Posebnost te serije je slijepo tiskanje: oblici i ukrasi utiskuju se na papir pomoću tijeska, tako da se pojavljuju u laganom reljefu, odnosno na poleđini papira izgledaju kao gravire. Katkad se tim otiscima dodaje boja, ali većinom djeluju privlačno već svojom posebnom tehnikom.

41 Reprodukcija jednobojne slike tušem. Poznata tiskara »Dvorana deset bambusa« izdala je 1633. godine cijelu seriju reprodukcija poznatih slika.

Grobnu arhitekturu razdoblja Ming poznajemo preko iskopina jedne od najvećih carskih grobnica kraj Pekinga, Dinglingu. Kod carskih grobova iz doba dinastija Ming i Qing često su očuvane dvorane koje su građene nad zemljom. Sadržavale su natpise i bile su djelomično namijenjene za žrtve ili pohranu ceremonijalne odjeće te žrtvenih potrepština. Humak je bio ograđen zidom, a na jednom podnožju stajao je paviljon s pločom s natpisom. Na cesti prema grobnici nalazio se, kao i u razdoblju Nan bei chao, takozvani put duhova, na čijem rubu su postavili veličanstvene skulpture ratnika, deva, slonova i drugih životinja, koje su trebale čuvati

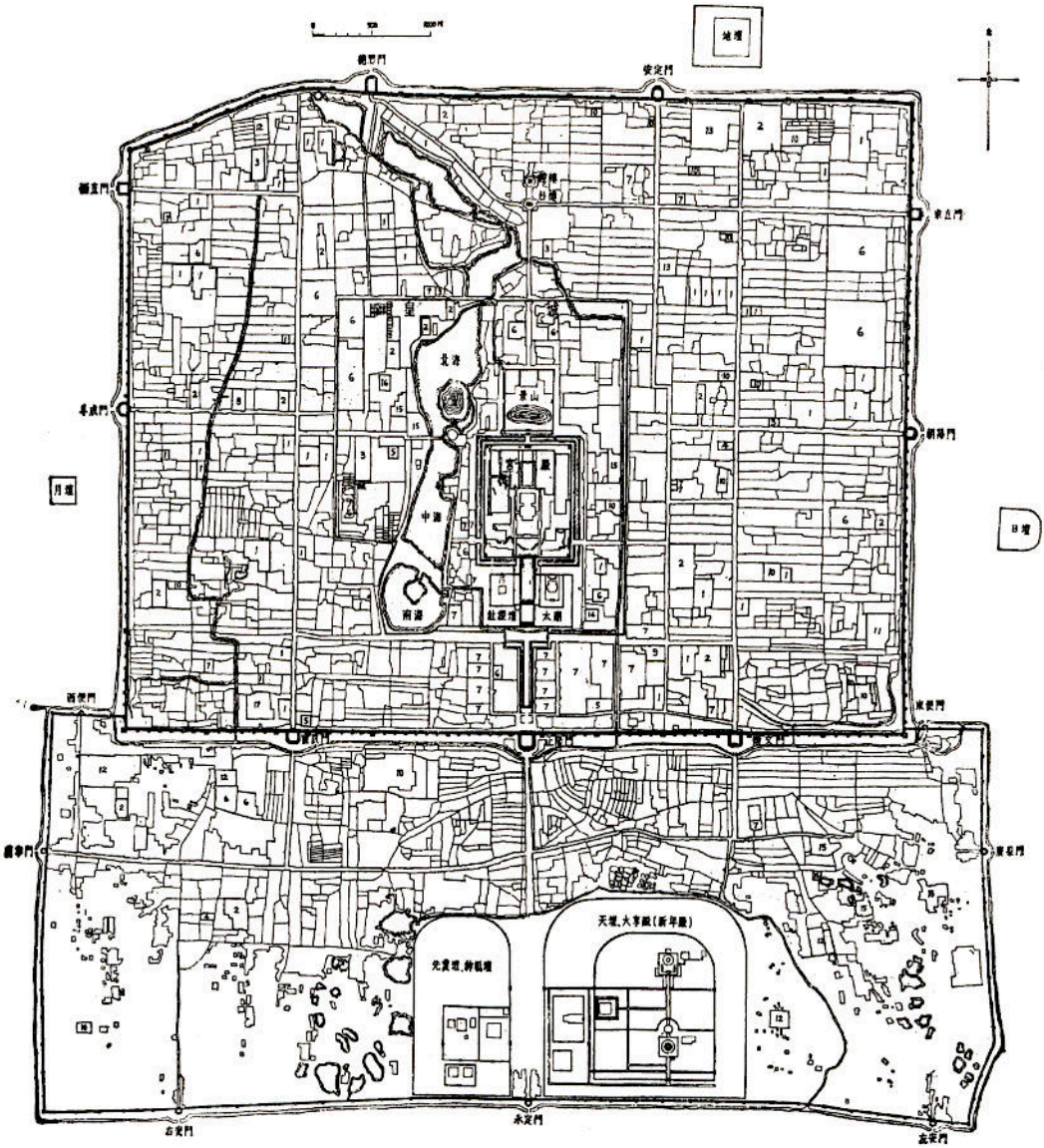

42 Plan Pekinga u doba dinastije Qing. Carska palača nalazi se u sredini. Okružena je gradom rezerviranim za Mandžure. U donjem dijelu nalaze se žrtvenici i kineski grad.

grob. Podzemne komore bile su simetrično građene prema glavnoj osi. Dingling je imao šest komora. Veliko podzemno zdanje bilo je građeno od kamena i zatvoreno kamenim vratima. U usporedbi s grobovima iz razdoblja Song zidovi su bili oskudni. U Dinglingu su otkriveni neki predmeti od skupocjenog materijala, premda je grob bio opljačkan: zlatno i srebrno posuđe, ostaci caričine filigranske krune koja je rekonstruirana prema starim slikama, i drugo. Grobne su figure i u doba dinastije Ming bile rijetke, jer su mnogi grobni predmeti bili od papira pa su spaljeni prilikom pogreba.

Svršetak carske ere: doba dinastije Qing
(1644. - 1911.)

Početak stvaranja nove mandžurske dinastije Qing imao je, doduše, za Kineze velike političke posljedice, ali na razvitak umjetnosti (osim slikarstva, kako je već rečeno) nije znatno utjecao. I dalje su radile keramičke peći, koje su se pročule već u doba dinastije Ming, s malim prekidima u vrijeme najvećih nereda. U tehničkom pogledu postiglo se savršenstvo kao nikada dotad. U kineskim knjigama o izradi porculana, posebno onog u Jingdezhenu, možemo se i danas opsežno obavijestiti o tim pećima, čiji su obrtnici postigli visok stupanj stručnog usavršavanja. U doba vladavine cara Kangxija proizvodnja keramike je i u umjetničkom pogledu dostigla vrhunac. Na Zapadu su posebno bile tražene vaze s plavkastom osnovom i posuđe s poklopcem ukrašenim motivom šljivina cvijeta, što se kasnije često imitiralo. No bile su omiljene i imitacije predmeta iz čuvenih peći razdoblja Song, koje su oponašali i oblikom i glazurama. Mnogi od tih predmeta su izvanredno privlačni. Po eleganciji se nadovezuju na doba dinastije Song, ali s tehničke strane to su proizvodi razdoblja Qing, vrlo jednostavne jednobojne posude, ali prevučene divnom caklinom. Izrađene su za vladvine cara Kangxija. Omiljene glazurne boje su žuta, zelena i jaka boja volovske krvi. Ukrasi predmeta s plavičastom osnovom ispod glazure ostali su uglavnom nepromijenjeni; doduše ne pokazuju stvaralačke sposobnosti i djeluju mrtvo, iako je postignuto tehničko savršenstvo.

Porculan za izvoz proizvodi se u velikom stilu, prema potrebama i narudžbama europskih potrošača. Dekorativni oblici ostaju vezani uz kineske uzore. I dalje su omiljeni cvjetni ukrasi i slike s prikazima iz kazališnih djela i romana. Ali postalo je uobičajeno da se izrađuju predmeti namijenjeni posebnim narudžbama sa Zapada pa su bili i ukrašeni po europskom ukusu. Tako možemo ponovno vidjeti cjelovite servise s grbovima plemićkih obitelji ili s prizorima koje poznamo iz pastirskih igara rokokoa.

Kod prvih je primjeraka vidljivo da kineski obrtnici još nisu bili sasvim vješti u zapadnim temama; rezultat je katkad bio krajnje komičan. Naročito znameniti bili su predmeti ukrašeni emajliranim bojama pretežno u crvenkastim i zelenih tonovima. Prema dominirajućoj boji porculan se nazivao *famille rosee* ili *famille verte*. Slike na toj keramici često djeluju pretjerano hladno, zbog boje ali i izvedbe.

Tehničko savršenstvo kineskih lončara pokazuje se i u smjelim pokusima: izrađuju se najfinije konstrukcije poput filigrana, npr. keramički predmeti u obliku košarice, koji su zaista djelovali kao fini pleter od vrlo savitljivih materijala. Kod promatranja porculana iz doba dinastije Qing ne možemo se osloboditi osjećaja podvojenosti: divimo se tehničkoj virtuoznosti, čistoći porculana i savršenoj tehnici pečenja, no iz predmeta, pogotovo kasnijih, ne zrači osobnost, i toliko su bezlični da nas ne mogu estetski zadovoljiti.

Keramička proizvodnja na Zapadu dobila je uvozom iz Kine golem poticaj. Budući da su Kinezi brižljivo čuvali tajnu proizvodnje porculana, pokušavalo se imitacijom u poroznoj keramici postići barem sličan učinak. Manufaktura u Delftu svojim je bijelo-plavim proizvodima od porozne keramike izbila na čelo tog razvitka. Kad se na temelju izvješća zapadnih misionara koji su djelovali u Kini počelo shvaćati pozadinu proizvodnje porculana i polako razvijati vlastitu tehniku, počelo se s oponašanjem omiljenih uzoraka i ukrasnih oblika. Budući da ih Europljani često nisu potpuno razumjeli, javljaju se zastranjenja npr. čuveni meisenski lukovičasti uzorak.

No mora se još jednom naglasiti da je oduševljenje kineskom robom stiglo u Europu prilično kasno. Osim pojedinačnih primjeraka kojima su se Europljani oduševljavali, tek se u 16. stoljeću skrenula veća pažnja na Kinu kao zemlju podrijetla »bijelog zlata«. U velikim dijelovima zapadne i južne Azije, kao i dijelu kojim su vladali Arapi, najprije se cijenila kineska porozna keramika, a porculan tek od doba procvata dinastije Tang.

U profesionalnom slikarstvu došlo je do izvjesne razmjene između Zapada i Istoka. Isusovački misionari, koji su u Kini osnovali misiju, prikrivajući se »pod konfucijanskim ogrtačem«, uz pomoć ljudi iz obrazovnog sloja detaljno su proučavali klasične rukopise. Prihvatili su one dijelove koji su odgovarali kršćanstvu. Nastojali su svojim sposobnostima na polju astronomije i slikarstva ostaviti dojam na činovničku klasu i cara. Jezuit Adam Schall bio je za vrijeme vladavine cara Kangxija astronom na dvoru. Giovanni Castiglione, u Kini poznat pod imenom Lang Shining, razvio je poput drugih svojih suvremenika čudnovati miješani stil od kineskih i europskih elemenata, koji je u njegovo doba pobudio primjerenu pažnju i bio omiljen kod cara. Međutim, umjetnici koji su išli Castiglionijevim tragom, nisu nikad imali istinski utjecaj. Europsko slikarstvo imalo je slab odjek u kineskom slikarstvu. Neki su se umjetnici okušali u zapadnom

davoralfa@warezhr.org

137 Ma Yüan bio je jedan od najvažnijih predstavnika tzv. stila u jednom kutu (13. stoljeće). Karakteristično je gomilanje krajobraznih elemenata u jednom kutu i širok pogled na prividno beskonačnu maglovitu daljinu.

138 Budistička kiparska umjetnost razdoblja Song iz pećinskog kompleksa Dazu (Sichuan). Vidi se lik žene i muškarca, moguće bodhisattva Guanyin i jedan čovjek s pokrivalom za glavu sličnom činovničkoj kapi.

139 Kipovi iz razdoblja Liao: bodhisattve iz donjeg hrama Huayan u Datongu, 1038. godina. Izduženim proporcijama i posebno finom izradom ruku figure djeluju vrlo elegantno.

140 Porculanska boca s malim držcima (visina: 30,4 cm, rano 15. stoljeće). Već se vidi savršenstvo u proizvodnji bijelo-plavog porculana.

141 Tanjur sa zapadnim jedrenjakom i nizozemskim natpisom primjer je porculana za izvoz iz doba dinastije Qing, a ukrašavao se prema podacima naručitelja. Izrađen je 1756. godine za vrijeme cara Qianlonga.

142 Carska palača u Pekingu - pogled na jednu od velikih dvorana. Građevina potječe iz doba dinastije Yuan (14. stoljeće). U današnjem obliku palača je sagrađena u doba dinastije Ming.

143 Kunming (Yunnan): dojmovi iz parka Daguan. Za kineske perivoje tipičan je sklad između građevinskih elemenata i krajolika. Krovovi s jako savijenim krajevima tipični su za južnu i srednju Kinu.

144 Portret glavne supruge cara Qianlonga, Xiaoxiantun Huanghou. Na portretima dinastija Ming i Qing polagali su toliku pažnju točnom prikazu odjeće, da se čini kao da sam potret ne znači mnogo.

T SCHIP VRYBURG
CE VOERT DOOR CAPITEYN
IACOB RUZIK
IN CHINA INT
IAAR 1756

načinu perspektive i sjenčanja, ali ta sredstva nikad nisu u potpunosti prihvaćena u tehnici akademskih i neprofesionalnih slikara.
Akademski slikari bili su i nadalje, kao i u doba dinastije Ming, odani tradicionalnim dekorativnim stilovima, kojima su se, strpljivo i bez mašte, stalno iznova bavili. Carevi, kao npr. Qianlong, i sami su se bavili slikarstvom i kaligrafijom, ali nisu postigli značenje cara Huizonga iz dinastije Song. Ali Qianlong je bio vrlo samouvjeren i umišljen pa je mnoge svitke sa slikama u svojoj zbirci nagrdio velikim natpisima vlastitih pjesama. Kombinacija natpisa i slikarstva ima u Kini dugu tradiciju. Može se reći, da su natpisi ili pjesme značajnih muškaraca podarili dodatnu vrijednost slici. Tako je kod nekih slika svaka slobodna površina puna natpisa i pečata kritičara umjetnosti, drugih slikara i kolekcionara. Kad je Qianlong svojim natpisom potvrdio istinitost neke slike, to je za kasnije sakupljače dugo vrijedilo kao žig kakvoće. Pretjerivanja kojima je car bio sklon nisu povezana s tom dostojnom tradicijom, već s vladarevim samoprecjenjivanjem.
U doba dinastije Qing među slikarima literatima i akademskim slikarima zjapio je nečuveno dubok ponor. Mnogi veliki umjetnici u slikanju jednobojnim tušem proglašeni su izrazitim ekscentricima. Njihova nova gledišta dovela su do ekspresivnih učinaka, dotad nepoznatih. Slikar Zhu Da, poznatiji pod pseudonimom Bada Shanren, tipičan je predstavnik te skupine. Njegovo drveće i ptice djeluju gotovo kao mrlje tušem, koje su naknadno s nekoliko poteza dobile stvaran oblik. Njegovi krajolici izgledaju kao da lebde u zraku, no pojavljuju se zastrti maglom. Zaista nastaje dojam da brda i drveće nemaju tlo na kojem miruju.
Nestvarnost krajolika karakteristična je za ekscentrike iz razdoblja Qing. Shitao je npr. stijenama dao izgled kao da nisu od čvrstoga meterijala. Čak stvaraju dojam da su u stalnom pokretu. Naravno, nisu se svi slikari razdoblja Qing koji nisu pripadali akademiji, služili tako čudnim stilskim sredstvima. No i drugi veliki slikari, čak i kad su posizali za tradicionalnim oblicima, igrali su se njima. Izvlače ih iz njihova uobičajenog sklopa, nanovo kombiniraju ili ih zastiru, pa nastaju sasvim neuobičajeni efekti, koji djelima ekscentrika iz razdoblja Qing daju posebnu draž.
Kao posebnost treba istaknuti da su predanim djelovanjem jezuiti utjecali i na arhitekturu carskih parkova. U staroj ljetnoj palači dinastije Qing, Yuanmingyuanu, nastale su barokne građevine, koje su odgovarale tadašnjem najmodernijem europskom ukusu. Žalosni ostaci tih građevina mogu se još danas vidjeti. Barokne volute i drugi dijelovi zgrada proviruju iz zelene guštare nekadašnjeg zdanja palače, koju su u 19. stoljeću, pljačkajući i rušeći, u prah i pepeo pretvorili europski vojnici.

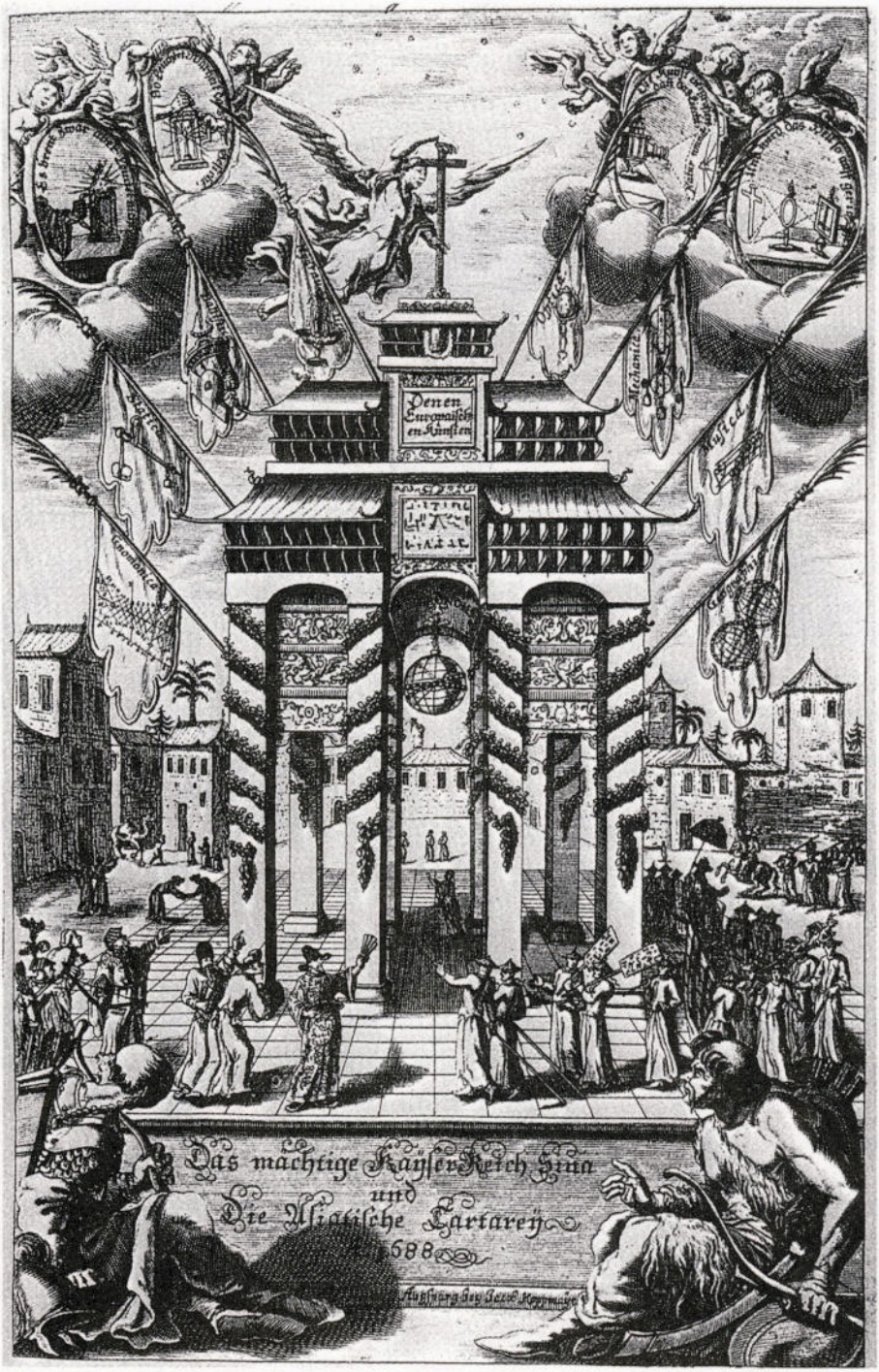

43 Krščansko tumačenje Nieuhofova crteža Počasnih vrata u Kantonu. Iz knjige Christopha Wagnera »Moćno carstvo Sina...« (1688.).

Sadržaj

davoralfa@warezhr.org

Uvod 5

Nalazi iz neolitika (oko 5. - 3. tisućljeća pr. Kr.) 9

Prvi vrhunac: doba dinastije Shang
(oko 16. - 12. stoljeća pr. Kr.) 13

Prijelazno razdoblje: doba dinastije Zhou
(oko 1122. - 221. god. pr. Kr.) 32

Prvo ujedinjenje carstva: doba dinastije Qin
(221. - 207. god. pr. Kr.) 51

Grobovi iz doba dinastije Han
(206. god. pr. Kr. - 220. god. posl. Kr.) 53

Počeci budističke umjetnosti: razdoblje Tri kraljevstva (San guo)
do Južnih i Sjevernih dinastija (Nan bei chao)
(oko 220. - 581. god. posl. Kr.) 74

Liberalna era: doba dinastije Tang (618. - 907.) 84

Od pronalaska porculana do vrhunca pejzažnog slikarstva:
doba dinastije Song (961. - 1263.) 105

Godine strane vladavine: doba dinastije Yuan
(1280. - 1367.) 124

Između napretka i nazatka: doba dinastije Ming
(1368. - 1644.) 128

Svršetak carske ere: doba dinastije Qing
(1644. - 1911.) 134